

**ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ГРАДУН СВІТЛАНА АНАТОЛІЇВНА

УДК 343.982

ДИСЕРТАЦІЯ

**ПРАВОВІ І НАУКОВІ ОСНОВИ ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА
В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ**

Спеціальність 081 – Право

Галузь знань 08 – Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **С. А. Градун**

Науковий керівник: **Волобуєва Олена Олексіївна**, кандидат юридичних наук, професор

Кропивницький – 2025

АНОТАЦІЯ

Градун С. А. Правові і наукові основи використання поліграфа в кримінальному провадженні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. – Донецький державний університет внутрішніх справ, Кропивницький, 2025.

Дисертація є монографічним дослідженням основних проблемних питань, пов'язаних з визначенням правових і наукових основ використання поліграфа в кримінальному провадженні.

На основі аналізу практики в Україні і міжнародного досвіду відзначається, що можливі дві форми використання поліграфа – непроцесуальна і процесуальна. Головна особливість поліграфа полягає у можливості виявлення не самої правди або брехні, а відстеження реакцій людини – як змінюється її стан у зв'язку із запитаннями, що ставляться їй. Реакції містить у собі велику кількість змін в організмі: серцевий ритм; дихання; пульс; тиск; електричний опір шкіри тощо. Таким чином, принцип використання приладу зумовлюється тим, що він виступає тільки реєстратором об'єктивних параметрів, а їх суб'єктивну інтерпретацію (надати висновок) здатний виконати тільки відповідний фахівець. Тому в кримінальному провадженні використання поліграфа можливо лише при проведенні експертизи (психологічної або комплексної психолого-психіатричної експертиз), під час яких можуть вирішуватися типові завдання щодо встановлення наявності або відсутності в досліджуваній особи: розладу особистості; ознак важких патологічних відхилень (педофілія, некрофілія, герантофілія); наявності або відсутності в пам'яті досліджуваній особи слідів щодо обставин вчинення кримінального правопорушення; ознак перекручування, замовчування (утаювання) чи конструювання (придумування) інформації.

Підкреслюється, що висновок експертизи має виключно ймовірнісний, орієнтувальний характер та є лише одним із джерел інформації, які підлягають перевірці й оцінці. Його якість залежить від характеру поставлених перед експертом завдань, а також від низки факторів: рівня підготовки експерта; обсягу наданої експертові інформації; умов проведення дослідження; якості використаної апаратури і програмного забезпечення; обраної методики дослідження та ін. Тому врахування зазначених факторів є необхідним при прийнятті рішення щодо проведення психологічної експертизи із застосуванням поліграфа.

Наведені аргументи щодо необхідності прийняття Закону України «Про застосування поліграфа та захист прав осіб, які проходять дослідження» та його змісту.

Ключові слова: поліграф, тестування, дослідження, психологічна експертиза, експерт, доказування, докази, кримінальне провадження, кримінальний процес.

SUMMARY

Hradun S. A. Legal and scientific grounds for the use of polygraph in criminal proceedings. – Qualification scientific work on the rights of the manuscript.

Dissertation for obtaining the degree of doctor of philosophy in specialty 081 – Law. – the Donetsk State University of Internal Affairs of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Kropyvnytskyi. – 2025.

The dissertation is a monographic study of the main problematic issues related to the determination of the legal and scientific basis for the use of a polygraph in criminal proceedings.

Based on the analysis of practice in Ukraine and international experience, it is noted that there are two possible forms of polygraph use: non-procedural and procedural. The main feature of the polygraph is the ability to detect not the truth or lies, but to track a person's reactions - how his or her state changes in connection with the questions asked. The reactions include a large number of changes in the body: heart rate; breathing; pulse; pressure; electrical resistance of the skin, etc. Thus, the principle of using the device is based on the fact that it acts only as a registrar of objective parameters, and only a relevant specialist can perform their subjective interpretation (provide a conclusion). Therefore, in criminal proceedings, the use of a polygraph is possible only during an examination (psychological or complex psychological and psychiatric examination), during which typical tasks can be solved to establish the presence or absence of personality disorder; signs of severe pathological abnormalities (pedophilia, necrophilia, gerantophilia); presence or absence of traces in the memory of the person under investigation regarding the circumstances of the criminal offense; signs of distortion, concealment (concealment) or construction (invention) of information.

It is emphasized that the conclusion of an expert opinion is of a purely probabilistic, indicative nature and is only one of the sources of information that are

subject to verification and evaluation. Its quality depends on the nature of the tasks assigned to the expert, as well as on a number of factors: the level of training of the expert; the amount of information provided to the expert; the conditions of the study; the quality of the equipment and software used; the chosen research methodology, etc. Therefore, it is necessary to take these factors into account when deciding whether to conduct a psychological examination using a polygraph.

The author provides arguments for the need to adopt the Law of Ukraine “On the Use of Polygraph and Protection of the Rights of Persons Undergoing Research” and its content.

Key words: polygraph, testing, research, psychological examination, expert, proof, evidence, criminal proceedings, criminal procedure.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

у яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Градун С. А. Дискусійні питання використання поліграфа в кримінальному провадженні. *Правовий часопис Донбасу*. 2023. № 2(83). С. 39–44.
2. Градун С. А. Доказове значення висновку психологічної експертизи із застосуванням поліграфа. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 3(2023). С. 43–46.
3. Градун С. А. Використання поліграфа у діяльності Національної поліції України. *Правовий часопис Донбасу*. 2024. № 1 (86). С. 72–77.
4. Градун С. А. Правова регламентація використання поліграфа в секторі безпеки і оборони України. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління*. 2024. № 3(2024). С. 67–80.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Градун С. А. Використання поліграфа під час проведення слідчих (розшукових) дій у районах проведення воєнних (бойових) дій. *Протидія кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Кропивницький, 27 жовтня 2022 року). Кропивницький, 2022. С. 320–323.
2. Градун С. А. Використання поліграфа в діяльності Національної поліції під час воєнного стану. *Наукові проблеми запровадження правового режиму воєнного стану в Україні: сучасний вимір: матеріали науково-практичного онлайн-заходу* (29 квітня 2022 р., м. Одеса). Одеса: ОДУВС, 2022. С. 60–61.
3. Градун С. А., Волобуєва О. В. Можливості використання поліграфа під час встановлення обставин дорожньо-транспортних пригод. *Розвиток сталої мобільності: глобальні та локальні рішення: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції* (м. Кропивницький, 15 листопада 2024 року). Кропивницький, 2024. С. 55–57.

LIST OF PUBLICATIONS OF THE APPLICANT ON THE TOPIC OF THE DISSERTATION

in which the main scientific results of the dissertation are published:

1. Hradun S. A. (2023). Dyskusiini pytannia vykorystannia polihrafa v kryminalnomu provadzhenni [Controversial issues of using a polygraph in criminal proceedings]. *Pravovyi chasopys Donbasu/ Law Journal of Donbass*. № 2 (83). S. 39–44.
2. Hradun S. A. (2023). Dokazove znachennia vysnovku psykholohichnoi ekspertyzy iz zastosuvanniam polihrafu [Evidentiary value of the conclusion of a psychological examination with the use of a polygraph]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava/ Journal of the Kyiv University of Law*. № 3. S. 43–46.
3. Hradun S. A. (2024). Vykorystannia polihrafa u diialnosti Natsionalnoi politsii Ukrainy [The use of a polygraph in the activities of the National Police of Ukraine]. *Pravovyi chasopys Donbasu/ Law Journal of Donbass*. № 1 (86). S. 72–77.
4. Hradun S. A. (2024). Pravova rehlamentatsiia vykorystannia polihrafa v sektori bezpeky i oborony Ukrainy [Legal regulation of the use of polygraph in the security and defense sector of Ukraine]. *Tsentrlnoukrainskyi visnyk prava ta publichnoho upravlinnia/ Central Ukrainian Journal of Law and Public Administration*. № 3. S. 67–80.

certifying the approbation of the dissertation materials:

1. Hradun S. A. (2022). Vykorystannia polihrafa pid chas provedennia slidchykh (rozshukovykh) dii u raionakh provedennia voiennykh (boiovykh) dii [Use of the polygraph during investigative (search) operations in areas of military (combat) operations]. *Protydiia kryminalnym pravoporushenniam v umovakh voiennoho stanu/ Combating criminal offenses under martial law: zbirnyk materialiv Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (m. Kropyvnytskyi, 27 zhovtnia 2022 roku). Kropyvnytskyi. S. 320–323.

2. Hradun S. A. (2022). Vykorystannia polihrafa v diialnosti Natsionalnoi politsii pid chas voiennoho stanu [The use of the polygraph in the activities of the National Police during martial law]. *Naukovi problemy zaprovadzhennia pravovoho rezhymu voiennoho stanu v Ukraini: suchasnyi vymir/ Scientific problems of introducing the legal regime of martial law in Ukraine: modern dimension: materialy naukovo-praktychnoho onlain-zakhodu* (29 kvitnia 2022 r., m. Odesa). Odesa: ODUVS. S. 60–61.

3. Hradun S. A., Volobuieva O. V. (2024). Mozhlyvosti vykorystannia polihrafa pid chas vstanovlennia obstavyn dorozhno-transportnykh pryhod. [Possibilities of using a polygraph in establishing the circumstances of road accidents.]. *Rozvytok staloi mobilnosti: hlobalni ta lokalni rishennia / Developing sustainable mobility: global and local solutions: zbirnyk materialiv mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (m. Kropyvnytskyi, 15 lystopada 2024 roku). Kropyvnytskyi. S. 55-57

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	10
ВСТУП.....	11
РОЗДІЛ 1. НАУКОВІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ	18
1.1. Генезис ідеї виявлення прихованих обставин в кримінальному провадженні та її наукові засади	18
1.2. Стан наукових уявлень про можливості використання поліграфа в кримінальному провадженні	29
Висновки до розділу 1	41
РОЗДІЛ 2. УСТРІЙ ПОЛІГРАФА ТА СУЧАСНІ МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ПРАКТИЧНОГО ЗАСТОСУВАННЯ	44
2.1. Типовий устрій і принцип дії сучасного поліграфа.....	44
2.2. Міжнародний досвід використання поліграфа	59
2.3. Сучасні напрями використання поліграфа в Україні	82
Висновки до розділу 2	96
РОЗДІЛ 3. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ	99
3.1. Правові основи використання поліграфа в кримінальному провадженні в Україні	99
3.2. Використання поліграфа у психологічних дослідженнях	118
3.3. Використання поліграфа при проведенні психологічної експертизи в кримінальному провадженні	138
3.4. Використання в доказуванні висновку психологічної експертизи із застосуванням поліграфа	154
Висновки до розділу 3	166
ВИСНОВКИ	169
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	176
ДОДАТКИ	198

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АПА – Американська асоціація поліграфологів

ВАП – Всеукраїнська асоціація поліграфологів

ВМС – Військово-морські сили

ДБР – Державне бюро розслідувань

КПК – Кримінальний процесуальний кодекс

МВС – Міністерство внутрішніх справ

МОУ – Міністерство оборони України

ОВП – опитування з використанням поліграфа

ОВС – органи внутрішніх справ

ОРД – оперативно-розшукова діяльність

ПЕВП – психологічна експертиза із використанням поліграфа

СБУ – Служба безпеки України

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

США – Сполучені Штати Америки

ФБР – Федеральне бюро розслідувань

ФРН – Федеративна Республіка Німеччини

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Під час розслідування кримінальних правопорушень велике значення має використання технічних засобів у збиранні і дослідженні доказів. Вони дозволяють більш ефективно виявляти, фіксувати, а потім і досліджувати сліди правопорушень, які потім стають джерелами доказів в кримінальному провадженні. Саме з технічною стороною отримання доказів пов'язується виникнення і розвиток науки криміналістики, завданням якої є забезпечення слідчого певною сукупністю спеціальних знань, потрібних для вирішення різноманітних розумових завдань досудового розслідування.

В останні роки особливо актуальним постало питання використання в кримінальному провадженні заснованого на комп'ютерних технологіях спеціального технічного засобу – комп'ютерного поліграфа. Однак правове регулювання і практика використання поліграфа, викладені у спеціальній літературі, та рекомендації щодо його використання є досить суперечливими. Неоднозначним є і ставлення судів до результатів застосування поліграфа під час досудового розслідування – в одних випадках вони визнавали такі результати джерелом доказів, а в інших не визнавали, посилаючись на відсутність належної нормативно-правової основи. З огляду на ці обставини потребує перегляду і переосмислення низка раніше сформульованих положень у наукових працях Л. К. Варданяна, А. Ф. Волобуєва, В. І. Кайка, В. І. Комісарова, О. І. Мотляха, В. О. Образцова, Ю. Ю. Орлова, І. В. Пирога та інших. У зв'язку з цим постає актуальне завдання проведення аналізу чинного законодавства, практики (у т.ч. міжнародної), наукових розробок щодо використання поліграфа та формування пропозицій і рекомендацій щодо удосконалення правових і наукових основ використання поліграфа в кримінальному провадженні. Саме ці обставини й

зумовлюють актуальність обраної теми дисертаційного дослідження та його завдання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тему дисертації визначено відповідно до комплексної наукової програми «Основні напрями реформування законодавства України у контексті Європейської інтеграції» (номер державної реєстрації 0104U004048), Стратегії сталого розвитку «Україна–2020», затвердженої Указом Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015, «Переліку пріоритетних напрямів наукових досліджень в Україні з проблем наук кримінально-правового циклу» (п.п. 3, 8. Розд. V), затвердженого 30 травня 2019 р. у Національній академії правових наук України. Тема дисертаційного дослідження затверджена Вченою радою Донецького державного університету внутрішніх справ (протокол № 4 від 27.10.2021 р.).

Мета і завдання дослідження. *Мета* дисертаційного дослідження полягає у визначенні правових та наукових підстав використання поліграфа в кримінальному провадженні в сучасних умовах. Для досягнення вказаної мети були поставлені і вирішувалися такі наукові *завдання*:

- на основі аналізу історії появи і розвитку ідеї виявлення приховуваних обставин в кримінальному провадженні визначити напрями використання поліграфа та проблемні питання його застосування;

- на основі аналізу спеціальної літератури та практичного досвіду охарактеризувати типовий устрій і принцип дії сучасного поліграфа;

- охарактеризувати стан наукових уявлень про можливості використання поліграфа в кримінальному провадженні;

- проаналізувати міжнародний досвід використання поліграфа в кримінальному провадженні;

- визначити типові завдання, які можуть вирішуватися за допомогою поліграфа в кримінальному провадженні в сучасних умовах;

- проаналізувати чинні нормативно-правові акти щодо використання

поліграфа і сформулювати пропозиції щодо їх удосконалення;

- на основі аналізу спеціальної літератури і практики визначити напрями (форми) та порядок використання поліграфа в кримінальному провадженні;

- сформулювати наукові положення і рекомендації щодо використання в доказуванні висновку психологічної експертизи із застосуванням поліграфа та обґрунтованості і доцільності її проведення.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають у зв'язку з використанням поліграфа в кримінальному провадженні.

Предметом дослідження є правові і наукові основи використання поліграфа в кримінальному провадженні.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертаційного дослідження склали загальний діалектичний метод наукового пізнання дійсності, на підставі якого використання поліграфа в кримінальному провадженні розглядається з урахуванням різних точок зору, викладених у літературі. Також як науковий інструмент дослідження використано:

- методи логіки (аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія тощо) – при дослідженні нормативних актів, концепцій, точок зору авторів з окремих питань, що входять у предмет дослідження (розділи 1, 2, 3);

- системно-структурний метод – при розгляді процесу (методик) використання поліграфа в кримінальному провадженні як певної системи взаємопов'язаних операцій (підрозділи 1.2, 3.2, 3.3);

- історико-правовий метод – при здійсненні аналізу історії появи і розвитку ідеї виявлення приховуваних обставин в кримінальному провадженні і застосування поліграфа (підрозділи 1.1, 2.1);

- порівняльно-правовий метод – при аналізі нормативно-правових актів щодо використання поліграфа в кримінальному провадженні (підрозділи 2.2, 3.1, 3.2, 3.3);

- соціологічні методи (опитування, експертні оцінки) – для збору додаткової інформації про особливості прийняття рішення щодо використання поліграфа в кримінальному провадженні (підрозділи 2.3, 3.2, 3.3).

Нормативно-правову основу проведеного дослідження складають Конституція України, рішення Європейського суду з прав людини, кримінальне процесуальне законодавство України та інших держав, Постанови Пленуму Верховного Суду України, відомчі нормативні акти.

Теоретичним підґрунтям дисертаційного дослідження стали праці: Л. І. Аркуші, О. В. Бауліна, Р. С. Бєлкіна, А. Ф. Волобуєва, В. І. Галагана, В. І. Гончаренка, М. В. Даньшина, В. А. Журавля, А. В. Іщенко, О. В. Капліної, В. В. Коваленка, І. І. Когутича, В. О. Коновалової, Н. І. Клименко, В. В. Лисенка, Є. Д. Лук'янчикова, М. В. Салтевського, Е. Б. Сімакової-Єфремян, О. В. Одерія, М. А. Погорецького, Р. Л. Степанюка, В. В. Тіщенко, Л. Д. Удалової, К. О. Чаплинського, С. С. Чернявського, В. Ю. Шепітька, М. Г. Щербаковського та ін. Також було використано широке коло джерел із проблем кримінального процесу, судової експертизи, соціології і психології.

Емпіричну базу дослідження складають результати вивчення матеріалів 256 кримінальних проваджень (вироки судів), у яких містилися відомості щодо використання поліграфа в кримінальному провадженні, результати опитування 369 слідчих, 186 оперативних співробітників, 58 прокурорів.

Наукова новизна одержаних результатів зумовлюється тим, що в дисертації сформульовано та обґрунтовано низку теоретичних положень і практичних рекомендацій, які мають значення для удосконалення теоретичних положень і практики проведення пред'явлення для впізнання. Найбільш значущими серед них є такі, що мають певний ступінь новизни:

вперше:

- з урахуванням існуючої практики використання поліграфа в суспільній діяльності визначено дві форми його застосування – непроцесуальну і

процесуальну, де процесуальна форма реалізується лише у вигляді судової експертизи (психологічної чи психолого-психіатричної);

- визначені фактори, за наявності яких стає можливим прийняття рішення щодо обґрунтованості і доцільності проведення психологічної експертизи із застосуванням поліграфа;

удосконалено:

- положення щодо визначення типових завдань, для вирішення яких можливе застосування поліграфа в кримінальному провадженні;

- обґрунтування положення щодо необхідності прийняття Закону України «Про застосування поліграфа та захист прав осіб, які проходять дослідження» та його змісту;

- положення і рекомендації, що стосуються використання в Україні міжнародного досвіду застосування поліграфа;

дістали подальшого розвитку:

- положення, що стосуються оцінки генезису ідеї виявлення прихованих обставин в кримінальному провадженні та її наукових засад;

- положення щодо типового устрою і принципу роботи сучасного поліграфа, який виступає тільки реєстратором об'єктивних параметрів тестованої особи, а їх суб'єктивну інтерпретацію здійснює відповідний фахівець;

- положення, що стосуються наукових підходів до визначення можливостей використання поліграфа в кримінальному провадженні.

Практичне значення одержаних результатів. Отримані за результатами проведеного дослідження висновки і сформульовані пропозиції можуть бути використані:

- у практичній діяльності – при прийнятті рішення в кримінальному провадженні щодо проведення психологічної експертизи з використанням поліграфа;

- у правотворчій діяльності – для удосконалення чинних і розробки нових

нормативно-правових актів;

- науково-дослідній сфері – під час проведення загальнотеоретичних та галузевих досліджень спрямованих на подальший розвиток кримінального процесу та криміналістики (акт впровадження у науково-дослідну діяльність Донецького державного університету внутрішніх справ від 14.03.2025);

- у навчальному процесі в закладах вищої юридичної освіти – при викладанні курсів кримінального процесу та криміналістики, підготовці підручників, навчальних посібників та навчально-методичних матеріалів (акт впровадження в освітній процес Донецького державного університету внутрішніх справ від 14.03.2025).

Апробація результатів роботи. Основні положення і висновки дисертації оприлюднені у формі доповідей на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: 1. Градун С. А., Волобуєва О. В. Можливості використання поліграфа під час встановлення обставин дорожньо-транспортних пригод. Розвиток сталої мобільності: глобальні та локальні рішення: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 15 листопада 2024 року), 2. Градун С. А. Використання поліграфа під час проведення слідчих (розшукових) дій у районах проведення воєнних (бойових) дій. *Протидія кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану*: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 27 жовтня 2022 року). 3. Градун С. А. Використання поліграфа в діяльності Національної поліції під час воєнного стану. *Наукові проблеми запровадження правового режиму воєнного стану в Україні: сучасний вимір*: матеріали науково-практичного онлайн-заходу (29 квітня 2022, м. Одеса).

Публікації. Основні положення та результати дисертації відображено у семи наукових публікаціях, серед яких чотири статті – у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, та тезах трьох доповідей на всеукраїнських науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається з переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, які включають дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Обсяг загального тексту дисертації складає 230 сторінок, з них основного тексту 158 сторінок. Список використаних джерел містить 194 найменувань і займає 22 сторінки, додатки викладено на 35 сторінках.

РОЗДІЛ 1.

НАУКОВІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

1.1. Генезис ідеї виявлення прихованих обставин в кримінальному провадженні та її наукові засади

Генезис (грец. γένεσις, від γεννάω – породжую, створюю) – походження, виникнення; процес утворення [147]. Ідея отримання інформації, якою володіє людина, але не бажає її повідомляти з певних причин, пройшла значний історичний шлях у своєму розвитку. Зміни, що виникають у психофізіологічному стані особи, підозрюваної у вчиненні злочину, при застосуванні інструментальних методів здавна привертали увагу вчених ще на ранній стадії людської цивілізації.

Проведений аналіз історичної літератури дає можливість констатувати, що проблема виявлення прихованої інформації завжди хвилювала людей, тому історія поліграфа, більш відомого як детектора брехні, сягає своїми коріннями у далеке минуле. Так, у різних народів були вироблені своєрідні індикатори, які фіксували емоційні та психофізіологічні реакції організму людини (частота пульсу, ритм дихання, температура тіла, пото- та слиновиділення, тремтіння, координація рухів, особливості мовлення тощо), що приховували чи підміняли справжню правдиву інформацію. Це були різноманітні підручні засоби, продукти харчування, побутові пристрої, домашні тварини тощо [28, с. 40]. Зокрема, у давнину на Сході як детектор брехні широко використовувалася рисова мука. Було помічено, що під час сильного страху в роті припиняється виділення слини. Для оцінки цього стану в рот підозрюваного вкладалося рисове борошно, якщо через певний стан воно залишалося сухим, останнього вважали винним.

В Індії підозрювана особа, яка відповідала під час допиту, мала тихо ударяти в гонг. Було відзначено, що при ваганні у відповіді або виголошенні неправди ритм збивався, що супроводжувалося більш сильним ударом [73, с. 249].

У племенах Африки підозрюваній у вчиненні злочину особі давали в руки яйце домашніх птахів з тонкою шкарлупою. Під час постановки запитання підозрюваному його мускульна система спрацьовувала поза волею, і таким чином в особи стискався кулак і розчавлював яйце, що знаходилося у нього в руці. Древні слов'яни заставляли підозрюваного у вчиненні злочину брати в руки розпечене залізо або ж доставати рукою каблучку з кип'ятку, після цього суддя мав забинтувати руку цій особі і поставити на перев'язаній руці печатку. У випадку, якщо через три дні на руці не залишалося будь-якого сліду, то невинуватість особи у злочині вважалася доведеною [13, с. 7].

Науковці наводять випадок судового розгляду по обвинуваченню у вбивстві збирача податків за часів китайської династії, яка правила десь у 2 500 році до н.е. Встановлення істини стародавніми китайцями ґрунтувалося на інтуїтивному знанні і практичних спостереженнях про взаємозв'язок між емоціями людини та супроводжуваними їх об'єктивними фізіологічними змінами, зокрема змінами частоти пульсу. Зміни частоти пульсу підозрюваного під час дачі ним свідчень служили для розпізнання його внутрішнього стану та винесення на його основі вироку [73, с. 249].

На Близькому Сході ще в давнину як детектор брехні використовували показники пульсу підозрюваного. Як інформативні ознаки, бралися зміни в частоті пульсу та особливості кровонаповнення артерії (пульсації). Методика перевірки була дуже простою. Спеціальна тренувана людина прикладала палець до артерії, а далі підозрюваному суб'єкту задавалися питання щодо вчиненого злочину. У результаті сильної емоційної напруги, як реакція на причетність до злочину, в підозрюваного різко змінювалась частота пульсу і кровонаповнення

артерії. Надалі цей метод використовувався і для вирішення інших завдань при необхідності визначити ступінь щирості тієї чи іншої людини [51, с. 356].

Наведені дані дозволяють стверджувати, що з найдавніших часів людство робило різні спроби дізнатися правду, використовуючи методи і засоби встановлення істини, що були доступні в ті часи.

Генезис ідеї виявлення прихованих обставин в кримінальному провадженні призвів до пошуку способів виявлення осіб, які володіють інформацією про обставини вчинення кримінального правопорушення, та отримання приховуваної інформації. Вирішення цього завдання пов'язувалося з діагностикою особистості людини, зокрема під час її опитування у процесі проведення оперативно-розшукових заходів чи під час допиту. Насамперед звертали увагу на прояви нестандартної поведінки як ознаки приховування певної інформації під час опитування (емоційно різкі вирази, намагання перервати висловлювання партнера, роздратовані протести тощо) [28, с. 40].

Так, поштовхом у розвитку інструментальної детекції брехні послужила опублікована у 1875 році робота італійського фізіолога Анжела Моссо (1846-1910). У дослідженнях він довів, що величина емоційної напруги залежить від низки фізіологічних показників. Ним було встановлено, що тиск крові в судинах людини та частота пульсу змінюються залежно від коливань емоційного стану випробуваного. Моссо винайшов кілька видів плетизмографа (грец. *plethysmos* – наповнення, збільшення + грецьк. *grapho* – писати, зображати) – приладу для реєстрації змін обсягу кінцівок при різному кровонаповненні [186].

У 1895 італійський тюремний лікар-психіатр, піонер-кримінолог Чезаре Ломброзо (1835-1909) використовував перший в історії прилад для детекції брехні – гідросфігмограф. Цей прилад реєстрував у людини, яка обстежується, зміни тиску крові і частоти пульсу, після того, як їй ставилися питання, релевантні до вчиненого злочину. У 1895 році доктор Ломброзо опублікував друге видання своєї книги «*L'homme criminel*», що документує використання плетизмографа і

гідросфігмографа в ході допитів осіб, підозрюваних у вчиненні злочинів. Через сім років у 1902 році, в суді, за допомогою інструментальних методик вдалося вперше довести непричетність обвинуваченого у вчиненні злочину [186].

У 1914 році італієць Вітторіо Бенуссі (1878-1927), впевнений у тому, що людину, яка приховує інформацію, видає її дихання, використовував прилад для реєстрації дихання при проведенні допитів підозрюваних у вчиненні злочину. Як інформативні показники, використовувалися частота і амплітуда дихання, що реєструються за допомогою такого приладу, як пневмограф (грецьк. *pneuma* – дихання + грецьк. *grapho* – писати, зображати).

Перший поліграф (детектор брехні), придатний для розслідування злочинів, був створений у 1921 студентом-медиком Каліфорнійського університету і співробітником Поліцейського департаменту американського міста Берклі штату Каліфорнія Джоном Ларсоном (1892-1965). Він уперше в історії зареєстрував одночасно більше одного фізіологічного параметра з метою детекції брехні. Ларсон розробив та використав безперервний метод одночасної реєстрації змін частоти пульсу, кров'яного тиску та дихання.

Найвидатнішим поліграфологом усіх часів є Ленард Кілер (1903-1949), який провів понад 30000 поліграфологічних обстежень і вважається одним із найбільших наукових кримінологів світу, чий внесок у становлення та розвиток детекції брехні незмірний та неоціненний.

З появою такого технічного пристрою, як поліграф здавалося, що завдання діагностики значно спростилося, оскільки він давав змогу реєструвати непомітні для людського ока психофізіологічні реакції. Сьогодні в багатьох країнах американського континенту, Європи та Азії поліграф уже десятки років застосовується в багатьох сферах суспільного життя [28, с. 40].

Так, федеральні відомства США, зокрема Армія, ВМС і Корпус морської піхоти, ФБР, Центральне розвідувальне управління, Агентство національної безпеки, Секретна, Поштова й Митна служби, Управління по боротьбі з

наркотиками, активно застосовують поліграф в ОРД, здійснюваній щодо кримінальних правопорушень на основі відомчих нормативно-правових актів [28, с. 40]. Поліграф (детектор брехні) також використовується штатними та місцевими правоохоронними агенціями, федеральними та окружними прокурорами, громадськими захисниками, адвокатами, відділами пробації та нагляду за умовно-достроково звільненими, державними та приватними компаніями.

Правоохоронці Японії також використовували поліграф під час досудового розслідування (його запровадили в Японії американські збройні сили після закінчення Другої світової війни). Але на сучасному етапі дослідження з використанням поліграфа правоохоронні органи Японії переважно застосовують для того, щоб вилучити невинуватих осіб з кола підозрюваних чи для визначення напрямку розслідування в конкретному кримінальному провадженні. Концептуальною особливістю застосування поліграфа в Японії, на думку спеціалістів, є те, що вказане дослідження визнають як психологічний тест чи психологічну процедуру, на противагу його використанню у США як одного з методів допиту [51, с. 355–356].

Використовують поліграф також у Канаді, Ізраїлі, Угорщині, зокрема, у галузі діяльності правоохоронних органів. Отримані результати за допомогою цього приладу дають можливість звузити коло підозрюваних, виявити факт учиненого кримінального правопорушення, виявити неточності, перебільшення показань, ідентифікувати винних осіб, зібрати додаткову орієнтувальну інформацію. Польща з-поміж країн Східної Європи першою стала користувачем цього науково-технічного засобу. У цій країні поліграф офіційно використовують у діяльності поліції, зокрема в оперативно-розшуковій діяльності та кримінальному процесі. Активно впроваджуються перевірки на поліграфі в Туреччині й Королівській поліції Малайзії, зокрема в Департаменті з кримінальних розслідувань. Тією чи іншою мірою перевірки на поліграфі

здійснюють також в Австрії, Франції, Федеративна Республіка Німеччини (ФНР), Угорщині, Індонезії, Італії, Пакистані, Панамі, Іспанії тощо [73, с. 346–352].

В. О. Варламов наголошував, що історія застосування поліграфа у боротьбі з правопорушення налічує понад 100 років. У той же час наукова основа застосування поліграфа почала розвиватися тільки в останні 40-50 років. Це той рідкісний випадок, коли практика визначала напрямок удосконалення поліграфа [13, с. 18].

У СРСР початок досліджень із застосування інструментальних методів психофізіології при розкритті злочинів належить до 1920-х років. Ініціатором досліджень був нейропсихолог, згодом академік АПН СРСР Олександр Романович Лурія (1902-1977). В основу цих досліджень було покладено метод оцінки часу речерхових реакцій людини при асоціативних відповідях різні слова-стимули. О. Р. Лурія застосовував експериментальні методи психології для розкриття кримінальних злочинів, і був розробником принципів роботи апарату, названого «викривач брехні» [22, с. 112].

У 1927-28 роках опубліковані перші позитивні результати використання асоціативно-моторного методу на практиці. Однак можливість використання цього та інших психофізіологічних методів при розкритті злочинів зазнавала різкої критики з боку фахівців Міністерства юстиції СРСР та Прокуратури СРСР. Результатом такої національної точки зору, заснованої на ідеологічних і кон'юнктурних міркуваннях, стало те, що на десятиліття було припинено розробку способів поліграфа, тобто методу реєстрації фізіологічних реакцій під час опитування осіб, підозрюваних у вчиненні злочину.

Дослідження в цій галузі було відновлено лише у 1960-х роках, зокрема, в інститутах Академії наук СРСР (Інституті вищої нервової діяльності та фізіології та Інституті біофізики). Серед великих учених, які займалися цією проблемою, слід згадати нейрофізіолога П. В. Симонова, професора, академіка АН СРСР, відомого створенням інформаційної теорії емоцій.

Приблизно в ті ж роки низка юристів висловилися за застосування методу поліграфа в оперативно-розшуковій діяльності і на етапі попереднього слідства. Знову на сторінках друку у другій половині 1970-х років було розгорнуто дискусію, і знову результат її був не на користь поліграфа. Результатом стало призупинення досліджень, що проводилися з цієї проблеми у підрозділах МВС та Прокуратури.

Перша хвиля професійного інтересу до поліграфа в Україні, як і в багатьох інших країнах, тісно пов'язана з діяльністю правоохоронних органів та була неминуча хоча б тому, що на той час (кінець 90-х років минулого століття) правоохоронні структури всіх держав, з якими Україна має сухопутні та морські кордони, Румунії, Молдови, Угорщини, Словаччини, Польщі, Білорусі, Росії, Болгарії, Туреччини, вже використовували поліграф. Друга хвиля пов'язана з діяльністю приватних структур, які зазвичай використовували цей прилад для вирішення внутрішніх проблем, згодом почали надавати послуги іншим приватним підприємствам, державним структурам при розслідуванні злочинів і службових провин, для відбору і супроводу кадрів, а згодом стали також продавати прилади та готувати спеціалістів-поліграфологів.

Використовувати дослідження із застосуванням поліграфа в правоохоронній діяльності за часів незалежності України почали у 1997 р., коли за спонсорської підтримки української діаспори протягом наступних двох років у США було підготовлено 16 фахівців-поліграфологів для потреб МВС України (чотири групи по чотири особи) та закуплено 16 поліграфів фірми «Axciton». Протягом цього періоду фахівцями МВС України здійснено перші спроби використання цього технічного приладу в оперативно-розшуковій діяльності вітчизняних правоохоронних органів. У 1999 р. п'ять англomовних офіцерів з Національної академії внутрішніх справ України та Львівського юридичного інституту МВС України пройшли навчання в Академії судової психофізіології у місті Ларго, штат Флорида, США. Ініціатором цього кроку з модернізації українських

правоохоронних органів була Поліцейська асоціація українських американців (м. Чикаго, США).

Американський комп'ютерний поліграф кілька років успішно використовувався у Львівському юридичному інституті МВС України (перший у західному регіоні України). Використання цього приладу неодноразово допомагало швидко отримати достовірну інформацію у випадках, коли її отримання іншим шляхом було надзвичайно складним або практично неможливим. Поліграфологи інституту неодноразово надавали допомогу УМВС України у Львівській та сусідніх областях у проведенні поліграфологічних тестувань осіб, щодо яких порушено кримінальні справи. Тестування показали особливу ефективність застосування поліграфа під час розкриття складних злочинів.

22.05.1999 р. уперше в Україні обговорюються питання застосування поліграфа, зокрема можливості його використання при розслідуванні та розкриття злочинів, проведенні службових розслідувань, можливості його застосування в кадровій роботі, організації підготовки поліграфологів в Україні тощо на базі Національної академії внутрішніх справ України в рамках круглого столу «Проблеми і напрямки впровадження поліграфа в практичну діяльність органів внутрішніх справ України». У заході брали участь представники МВС, СБУ, Міністерства оборони України [84, с. 14–15].

Наступного року з метою підвищення якості професійно-психологічного відбору кандидатів на службу в систему МВС видано наказ МВС України від 28 серпня 2001 р. № 743 «Про проведення експерименту щодо використання комп'ютерних поліграфів у діяльності органів внутрішніх справ» [132]. Основними завданнями проведення експерименту передбачалася підготовка проєктів нормативних документів щодо практичного впровадження поліграфних перевірок у систему МВС України; розробка кваліфікаційних вимог до поліграфологів МВС України, критерії та порядок їх відбору і сертифікації;

закупка комп'ютерного поліграфа; підготовка експериментальної групи поліграфологів. У разі досягнення позитивних результатів проведення експерименту планувалося організувати та провести тендер поліграфної техніки із залученням зарубіжних виробників, а також підготувати пропозиції щодо можливостей організації виробництва в Україні поліграфної техніки.

Незважаючи на спрямованість експерименту на кадрове забезпечення, його проведення заклало основні напрями застосування цього технічного засобу в ОВС – в кадровій роботі, при розкритті та розслідуванні злочинів, а також визначило проблеми, які стримують упровадження застосування поліграфа в діяльність ОВС, зокрема:

- обмеженість можливостей застосування поліграфа при проведенні оперативно-розшукових заходів у зв'язку з відсутністю відповідної нормативно-правової бази;
- недостатність організаційного, науково-методичного, кадрового та матеріально-технічного забезпечення застосування поліграфа;
- незначна кількість та різноманіття моделей поліграфів, застосовуваних ОВС;
- обмежена кількість підготовлених поліграфологів;
- невизначеність статусу поліграфолога тощо.

Прийнято черговий наказ у системі МВС України «Про подальший розвиток служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України» від 28 липня 2004 р. № 842 [129]. Аналіз змісту Положення про службу психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України показує, що в контексті цього документа термін «оперативно-службова діяльність» охоплює питання розкриття та розслідування злочинів, охорони громадського порядку, ведення переговорної діяльності тощо та можна вважати таким, що встановлює правові підстави для застосування поліграфа при розкритті та розслідуванні злочинів,

проте лише для обмеженого кола осіб – працівників служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності ОВС.

Запровадження застосування поліграфа при розкритті та розслідуванні злочинів у подальшому знайшло своє відображення у Програмі протидії злочинам проти життя та здоров'я особи на 2008-2012 рр., відповідно до якого ДКР МВС, ГУМВС, УМВС, міськрайлінорганам внутрішніх справ було доручено забезпечити системне використання в роботі з розкритті злочинів проти життя та здоров'я особи психофізіологічних опитувань підозрюваних, обвинувачених, свідків та потерпілих із застосуванням поліграфа згідно з чинним законодавством України [127].

З 2010 року Україна офіційно визнає поліграфічні дослідження, про що з'явилася й відповідна професія. Спочатку професія «експерт-поліграфолог» була передбачена в Національному класифікаторі професій України ДК 003:2010 із 2010 року (належала до професійного угруповання «Інженери в галузі електроніки та телекомунікацій»). Але Міністерство економіки України внесло зміни до Національного класифікатора України ДК 003:2010 «Класифікатор професій», видавши наказ від 25 жовтня 2021 року № 810-21. Згідно з наказом уведено нову професійну назву посади «Поліграфолог» (код 2490, підклас 2490 «Поліграфолог», професійне угруповання «Професіонали, що не входять в інші класифікаційні групи» розділу 2 «Професіонали») та скасовано застарілу й неправильну професійну назву посади «Експерт-поліграфолог» (код 2144.2, підклас «Професіонали в галузі електроніки та телекомунікацій», професійне угруповання «Інженери в галузі електроніки та телекомунікацій» розділу 2 «Професіонали») [120].

Потрібно підкреслити, що використання поліграфа спрямовано на діагностування психіки людини, її внутрішнього світу, який являє собою систему суб'єктивних образів реальності й функціонує за певними законами. Коли людина говорить неправду, відповідаючи на запитання, в неї відбуваються фізіологічні

зміни: частішає пульс і дихання, підвищується тиск, посилюється потовиділення тощо. Поліграф здатен виявити це й зафіксувати (на випробувану особу надягаються спеціальні датчики), а спеціаліст, який проводить випробування, потім оцінює одержані в такий спосіб дані й вирішує, на які запитання особа реагувала незвичайно. Нетипові для цієї людини реакції, зареєстровані поліграфом, дають підстави для висновку, коли особа говорила правду, а коли – неправду [28, с. 40].

Національний стандарт надав визначення терміна «поліграф» (пункт 3.1), указавши, що поліграф або детектор брехні – це багатоканальна контрольнo-вимірювальна система, призначена фіксувати динаміку зміни фізіологічних показників організму людини під час дослідження на визначення його психоемоційного стану у відповідь на пред'явлення за спеціальною методикою певних стимулів і подальше їх відтворення на екрані монітора та збереження й архівування за допомогою пристрою оброблення та відображення інформації, яким можуть бути персональний комп'ютер (планшетний комп'ютер, ноутбук тощо), що серійно виробляються [40].

Вивчення практики використання поліграфа в різних країнах дає змогу дійти висновку щодо наукових напрямів використання цього технічного засобу:

- 1) для перевірки кандидатів перед прийомом на роботу до правоохоронних органів;
- 2) для перевірки діючих співробітників, особливо у професіях, пов'язаних із дотриманням державної таємниці;
- 3) під час розслідування кримінальних правопорушень [28, с. 41].

Але якщо перший і другий напрям використання поліграфа в Україні не викликає особливих спорів у реалізації його можливостей, то напрям, який полягає у використанні поліграфа для отримання доказів в кримінальному провадженні, супроводжується дискусіями щодо можливостей отримання таких

доказів через нерозвинутість необхідної інструментально-методичної бази й низку чинників, серед яких – правова неврегульованість [28, с. 41].

1.2. Стан наукових уявлень про можливості використання поліграфа в кримінальному провадженні

Однією з актуальних проблем, яка сьогодні активно обговорюється науковою спільнотою, є проблема використання поліграфа в кримінальному провадженні для встановлення правдивості чи неправдивості показань його учасників. Цей процес відбувається вже багато років, але єдиного підходу до практичного використання цього технічного пристрою так і не було вироблено ні в теорії, ні в практиці правоохоронних органів і судів.

Впровадження в розслідування кримінальних правопорушень новітніх досягнень науки і техніки завжди було пріоритетним завданням одного з розділів науки криміналістики – криміналістичної техніки. Криміналістична техніка – це розділ криміналістики, що об'єднує систему теоретичних положень і розроблених на їх основі технічних засобів і методів збирання та подавання криміналістичної інформації з метою розкриття та попередження злочинів [68, с. 33]. Тому використання такого технічного засобу, як поліграф для отримання інформації, що має значення в кримінальному провадженні, логічно віднести саме до цього розділу криміналістики.

Використання можливостей поліграфа у виявленні і збиранні доказів лежить саме в цій площині. Однак на сьогодні викладені у спеціальній літературі рекомендації щодо використання заснованого на комп'ютерних технологіях пристрою, який отримав назву поліграфа, досить суперечливі. Вони стосуються як безпосереднього його застосування під час проведення оперативно-розшукових заходів і слідчих дій (поліграф розглядається як техніко-криміналістичний засіб виявлення і фіксації доказів), так і його використання лише як інструмента

проведення експертного дослідження. Судова практика також є неоднозначною: в одних випадках суди брали до уваги результати застосування поліграфа, а в інших – не брали, мотивуючи це прогалинами в чинному законодавстві, які не дозволяли оцінювати представлені органом досудового розслідування документи як джерела доказів. Тому відкритим залишається питання про те, чи є поліграф засобом виявлення і фіксації доказів під час проведення слідчих (розшукових) дій, чи тільки інструментом експертного дослідження.

Насамперед необхідно відзначити, що поліграф – це багатоцільовий прилад, призначений для одночасної реєстрації параметрів подиху, кров'яного тиску, біоелектричних струмів мозку, серця, м'язів та інших фізіологічних процесів. Прилади цього класу широко використовуються в клінічній медицині, медико-біологічних і психологічних дослідженнях, прикладній психофізіології, одним із розділів якої є визначення неправди. Спеціальне психофізіологічне дослідження – складна багатоетапна процедура, під час якої поліграф виконує єдину функцію – реєструє швидкоплинні (протягом секунд) реакції організму людини у відповідь на запитання, що їй задаються. У коло фізіологічних процесів, що підлягають апаратному контролю у процесі детекції неправди, входить: подих людини, діяльність її серцево-судинної системи і зміна електричного опору шкіри [40]. Аналіз інформації, здобутої від людини у процесі опитування за допомогою поліграфа, як стверджується, дає змогу здобувати необхідну орієнтувальну інформацію та виявляти ту, яку людина приховує.

Кримінальне правопорушення залишає відбиток у психіці особистості, у разі її причетності тією чи іншою мірою. Такі сліди являють собою суб'єктивні образи події, які формуються у свідомості особи на основі її сприйняття і зберігаються в пам'яті. Вчені зазначають, що з психологічної точки зору пам'ять людини є психологічним процесом, який містить три основні стадії – сприйняття, запам'ятовування та відтворення. Дві перші стадії формують у нервовій тканині головного мозку нервові зв'язки (утворення). Уявні образи минулого в клітинах

мозку зберігаються у формі так званих асоціативних зв'язків. Запам'ятовування та сприйняття має вибірковий характер: людина запам'ятовує не все, що сприймає, а те, що викликає в неї глибокі хвилювання або є важливим для неї [89, с. 206].

Імплементація інноваційних методів за допомогою науково-технічного приладу – поліграфа як засобу криміналістичної техніки сприяє одержати цінну для органів досудового розслідування оперативну інформацію, а також отримати унікальну можливість з'ясовувати об'єктивні матеріальні ознаки ідеальних слідів злочину шляхом реєстрування безпосередньої психофізіологічної реакції допитуваної особи на запитання чи іншу інформацію, що він йому надає. Застосування цього науково-технічного приладу сьогодні – це єдина процедура роботи з ідеальними слідами відображення, підтверджена своєю ефективністю на практиці, що практично не має аналогів. Саме сліди мають визначальне значення у формуванні уявлення й відтворення особою інформації про подію, яка відбулася, оскільки «ідеальні сліди – це реконструювання індивідом образу того чи іншого предмета (об'єкта), інформація про який зберігається у довготривалій пам'яті» [89, с. 209].

Накопичений досвід застосування поліграфа в кримінальному провадженні надає органам досудового розслідування можливість отримати вагому інформацію, визначити ймовірну причетність особи до кримінального правопорушення, дати оцінку достовірності інформації, що повідомляється, і на цій основі висувати слідчі версії та здійснювати цілеспрямовану перевірку висунутих версій. Також на цій основі створюються сприятливі умови для дачі правдивих показань особою. Результати таких досліджень можуть використовуватися задля збирання орієнтувальної інформації, здатної сприяти у виборі найбільш перспективного та обґрунтованого напрямку розслідування.

Існують різні точки зору науковців з приводу доцільності і наукової обґрунтованості застосування поліграфа в кримінальному провадженні. Так, деякі зазначають, що застосування поліграфа в кримінальному судочинстві дає змогу

отримати такі знання, які виходять за межі звичайних можливостей пізнання [162, с. 75]. Дослідження, які провела Американська асоціація поліграфологів (АПА), вказують, що в 87–96% випадків використання поліграфа має позитивний для розслідування ефект [162, с. 77].

За словами О. І. Мотляха, застосування поліграфа в кримінальному провадженні створює додаткові засади для пізнання досудовим слідством того, що перебуває за межами звичайних людських можливостей і здібностей (знань, умінь, навичок, практики тощо). Таким чином, ігнорування використання сучасних науково-технічних засобів у правоохоронній діяльності України обмежує належне і своєчасне розслідування зареєстрованого кримінального правопорушення [89, с. 206–209].

Проте, на думку І. І. Когутича, офіційна доктрина традиційно визнає застосування «детекторів брехні» реакційним, псевдонауковим, антигуманним, характеризує його як «витончену форму катування», як спосіб психологічного тиску на допитувану особу [63, с. 122]. Такі вчені, як І. Ф. Пантелєєв, О. М. Ларін, П. А. Елькінд відстоюють думку, що встановити правду за допомогою поліграфа неможливо. І застосовують не стільки для одержання доказів, а для здійснення психологічного впливу на особу, яку підозрюють у вчиненні злочину. На їх переконання, процес застосування детектора брехні є однією з форм примусу та недозволених методів проведення розслідування. До того ж ця процедура принижує честь та гідність людини [157, с. 297].

Натомість, І. В. Рогатюк вважає, що використання поліграфа у слідчій і судовій практиці – це потужна психологічна зброя. І як усяка зброя, вона повинна знаходитися в умілих руках. Для цього потрібні досвід, серйозний підхід і постійне вдосконалення методики його проведення та фаховості відповідних спеціалістів. Автор наголошує, що можливість неправильної інтерпретації результатів показань поліграфа не є специфічною для цього приладу – помилки й зловживання (за бажанням) можуть мати місце при використанні будь-якого

засобу або методу слідчої діяльності. Гарантією від впливу подібного на остаточне рішення у справі в кримінальному судочинстві є те, що жоден доказ не може бути покладений в основу такого рішення без підтвердження іншими даними. А випробування на поліграфі поки пропонується з метою отримання і перевірки інформації, отриманої в результаті пошуку [137, с. 85].

Л. Д. Удалова, детально проаналізувавши використання поліграфа у практиці правоохоронних органів, засвідчила, що результати, отримані під час дослідження з використанням поліграфа, ґрунтуються на винятково наукових та науково-технічних засобах отримання даних [157, с. 185].

М. В. Салтевський у своєму підручнику «Криміналістика» зауважує, що застосування поліграфа забезпечує отримання додаткової інформації, яка безпосередньо пов'язана з напрямом або об'єктом розслідування, прискорює його перебіг, забезпечує швидку, повну та об'єктивну оцінку достовірності, повідомленої особою, інформації, сприяє викриттю злочинів, що готуються [141, с. 336].

Поліграфолог О. А. Назаров у своїх дослідженнях виокремив низку чинників, що стримують усебічне впровадження та застосування поліграфа в Україні:

- відсутність державної програми із впровадження поліграфа у сферу діяльності правоохоронних органів;
- недостатність нормативно-правового забезпечення, яке б регулювало правовідносини щодо механізму використання поліграфа;
- відсутність програми практичного обміну досвідом з передовими європейськими державами стосовно застосування поліграфа в кадровій роботі у ході розкриття та розслідування злочинів;
- уповільнений розвиток вітчизняних науково-технічних, науково-практичних і методичних рекомендацій за вказаним напрямом –

відсутність дієвих механізмів державної підготовки поліграфологів [100, с. 10].

Т. Р. Морозова наголошує, що в Україні суто прикладна поліграфологія значно випередила наукову, що спричиняє низку проблем, які можуть стати перешкодою для подальшого розвитку цього напрямку [86, с. 93]. У законотворчому процесі вже була спроба внести відповідні зміни. Так, окрім законопроекту про доповнення Кримінального процесуального кодексу (КПК) України положеннями щодо використання поліграфа (детектора брехні) [118], який поданий у кінці 2015 року, але залишився на доопрацюванні, Верховна Рада України отримала на розгляд законопроекти «Про захист прав осіб, які проходять опитування (дослідження) на поліграфі» [125] і «Про поліграфологічну діяльність» [130]. Ці законопроекти схожі, бо мають на меті врегулювати питання щодо застосування поліграфа у приватній і державній сферах. Зокрема, обидва нормативні акти визначають основні поняття, підстави проведення дослідження, принципи проведення опитування, умови, за яких вони можуть відбуватися, протипоказання до проведення цього виду тестування, вимоги до висновків, умови зберігання матеріалів тестувань тощо. Проекти передбачали використання опитування осіб на поліграфі з метою отримання запитів приватного характеру, оперативно-розшукових даних, службових і кадрових перевірок, а також виконання судових психофізіологічних експертиз, пов'язаних із цивільним, кримінальним, адміністративним, господарським та іншим судочинством України. Обидва проекти передбачали внесення змін до кримінального, цивільного й господарського процесуальних кодексів у частині залучення спеціалістів. Зокрема, змінами до КПК України визначається, що за відсутності можливості виконання в державних спеціалізованих установах окремих видів судових експертиз до їх проведення можуть залучатися інші провідні спеціалісти, які володіють спеціальними знаннями в конкретній галузі знань і спеціалізуються на таких дослідженнях. Утім, після вручення подання Комітету про

доопрацювання, 29.08.2019 вказані нормативні акти відкликано та знято з розгляду.

Отже, нині КПК України не містить прямих указівок щодо застосування поліграфа в кримінальному провадженні, водночас у зазначеному нормативному акті відсутні й заборони щодо отримання показань учасників кримінального провадження або ж очевидців із застосуванням поліграфа [28, с. 42]. У зв'язку з цим потрібно звернути увагу на те, що відповідно до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» оперативним підрозділам надається право опитувати осіб за їхньої згоди (п. 1 ч. 1 ст. 8). Згідно з ч. 16 ст. 9 цього Закону для одержання інформації забороняється застосовувати технічні засоби, психотропні, хімічні й інші речовини, які пригнічують волю або завдають шкоди здоров'ю людей і навколишньому середовищу [128, с. 303]. Очевидно, що це положення ґрунтується на ч. 2 ст. 28 Конституції України, яка забороняє проведення медичних, наукових чи інших дослідів над людиною без її вільної згоди. Поліграф не містить загрози завдання шкоди здоров'ю людей і навколишньому середовищу. Отже, можна констатувати, що застосування поліграфа в оперативно-розшуковій діяльності й в кримінальному провадженні є можливим тільки за письмовою згодою особи.

На думку О. І. Мотляха, поліграф в кримінальному судочинстві України може використовуватися за криміналістичним і слідчим напрямками. Як наголошує автор, криміналістичний напрям дає можливість розв'язати такі питання:

- звузити коло підозрюваних і, можливо, причетних осіб до події розслідуваного кримінального правопорушення;
- визначити ймовірну роль підекспертного щодо планування, підготовки й учинення конкретного кримінального правопорушення;

- оцінити достовірність інформації, яка повідомляється підекспертним, і на її основі висунути обґрунтовану версію щодо розслідуваної події загалом чи окремих її обставин;

- отримати оперативно-значущу інформацію, яку в інший спосіб отримати неможливо;

- отримати фактичні дані, матеріальні докази й інші дані для своєчасного проведення оперативно-розшукових заходів і слідчих (розшукових) дій, а також для виявлення, припинення й розкриття кримінальних правопорушень, а також запобігання їм.

Згідно з результатами опитування серед оперативних працівників Національної поліції України 87,1% респондентів вважають доцільним залучення фахівця-поліграфолога в позапроцесуальний спосіб у межах оперативно-розшукової діяльності. 74,7% респондентів погоджуються з тим, що інформація, отримана під час психофізіологічного інтерв'ю за допомогою поліграфа, може слугувати підставою для ухвалення важливих процесуальних рішень, таких як проведення обшуків, надання тимчасового доступу до речей і документів, а також здійснення комплексу негласних слідчих (розшукових) дій. Лише 9,7% опитаних вважають, що використання поліграфа має бути обмежене випадками виявлення злочинів, коли є обґрунтоване припущення, що підозрюваний може змінити свої показання (додаток Б). Залишається тільки визначитися, які саме фактори вплинули на таке загалом позитивне ставлення до використання поліграфа в оперативно-розшуковій діяльності.

Слідчий напрям, як вважає О. І. Мотлях, є значимим під час проведення слідчих (розшукових) дій і допомагає визначити таке:

- достовірність показань підекспертного;
- коло осіб, причетних до кримінального правопорушення, або визначити тих, хто володіє інформацією;

- місцезнаходження матеріальних доказів у приміщенні чи на місцевості, зокрема під час обшуку;

- правдивість та достовірність показань свідків, потерпілих [96, с. 87].

У зв'язку з точкою зору вказаного автора видається потрібним зазначити, що в кримінальному провадженні можливості використання поліграфа слід визначати з врахування наступних положень, викладених в дослідженнях останніх років [2; 4; 31; 75; 99; 138; 159; 163; 177; 193; 194]:

- застосування поліграфа є дослідженням внутрішнього світу людини, зв'язку її психологічних особливостей з фізіологічними реакціями на певні подразники (запитання, малюнки, предмети);

- не існує ніяких специфічних фізіологічних реакцій, які можуть бути індикаторами неправди, поліграф здатен виявити тільки стан тривожності людини в певний момент її тестування;

- частина 2 ст. 28 Конституції України забороняє проведення медичних, наукових чи інших дослідів над людиною без її вільної згоди (тобто для використання поліграфа потрібна письмова згода досліджуваної особи);

- існують особи, щодо яких недоцільним є діагностування за допомогою поліграфа (вагітні жінки, особи з психічними відхиленнями, алкоголіки, наркомани тощо);

- обстеження особи за допомогою поліграфа повинно здійснюватися кваліфікованим експертом у спеціально обладнаному приміщенні;

- обстеження особи за допомогою поліграфа є формою застосування спеціальних знань відповідною обізнаною особою;

- в кожному випадку потрібно визначати доцільність чи недоцільність використання поліграфа.

У зв'язку з цим потрібно звернути увагу на те, що за останні роки пріоритетною формою застосування поліграфа в кримінальному провадженні стала експертиза. Міністерство юстиції України визначило, що такою

експертизою є судова психологічна експертиза. Відповідно до затверджених науково-методичних рекомендацій під час психологічної експертизи (п. 6.8 розділу VI) з метою отримання орієнтувальної інформації може проводитися опитування із застосуванням спеціального технічного засобу, яким є комп'ютерний поліграф. Предметом такого опитування є отримання експертом-психологом орієнтувальної інформації щодо ступеня ймовірності повідомленої опитуваною особою інформації; повноти наданої опитуваною особою інформації; джерела отриманої опитуваною особою інформації; уявлень опитуваної особи про певну подію; іншої орієнтувальної інформації, необхідної для конструювання версій розслідування певних подій [44].

Щодо підстав для застосування поліграфа в кримінальному провадженні, то вони також відображені в указаних науково-методичних рекомендаціях Міністерства юстиції України щодо проведення психологічної експертизи: експерт може провести опитування із застосуванням комп'ютерного поліграфа, виходячи з характеру запитань, які поставлені перед ним ініціатором проведення такої експертизи [44]. У цьому аспекті важливою є ще одна умова – наявність письмової згоди досліджуваної особи на опитування з використанням поліграфа, що ґрунтується на положеннях ч. 2 ст. 28 Конституції України, яка забороняє проведення медичних, наукових чи інших дослідів над людиною без її вільної згоди. В інших країнах це питання вирішується згідно з національним законодавством. А. Ф. Волобуєв зазначає, що фахівець, який діагностує людину з використанням поліграфа, повинен мати відповідний рівень підготовки в галузі психофізіології (оскільки йдеться про побудову системи запитань – психологічних реагентів та оцінку психофізіологічних реакцій на них) і, вбачається, базову вищу психологічну освіту, пройти спеціалізовану підготовку з використання поліграфа в психологічних дослідженнях [21]. Тобто фахівець повинен мати статус експерта й відповідати вимогам, визначеним у ст. ст. 10–14

Закону України «Про судову експертизу», з чим, безумовно, не можна не погодитися [134].

Отже, проведений аналіз наукових публікацій та узагальнення викладених точок зору дає змогу виділити дві групи наукових уявлень про можливості використання поліграфа в кримінальному провадженні:

- як техніко-криміналістичний засіб виявлення й фіксації доказів (безпосереднього його використання під час оперативно-розшукових заходів і слідчих (розшукових) дій);
- як інструмент реєстрації психофізіологічних реакцій особи на певні стимули-подразники під час проведення психологічної експертизи для отримання оперативно-значущої інформації в процесі вирішення завдань, поставлених ініціатором експертизи (поліграф розглядається як інструмент експертного дослідження) [28, с. 42].

У першому випадку – це залучення фахівця-поліграфолога під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, а також проведення допиту особи для отримання криміналістично орієнтувальної інформації (де результатом є психофізіологічне інтерв'ю, оформлене як довідка спеціаліста). У зв'язку з цим потрібно зазначити, що таке уявлення про використання поліграфа в кримінальному провадженні є початковим, яке склалося у зв'язку з «ейфорією» від розрекламованого високотехнологічного засобу, що отримав назву «детектор брехні». Але важливо підкреслити: результати застосування поліграфа в цьому випадку не мають статусу доказу [28, с. 42].

В іншому випадку – це проведення повноцінного експертного дослідження у формі судово-психологічної (психофізіологічної) експертизи як самостійного виду експертизи, із висновком експерта, що може бути доказом у суді. Виходячи з цього, Н. О. Симоненко робить висновок, що застосування поліграфа дає змогу повною мірою використовувати можливості такого методу для збирання доказів

під час досудового розслідування й отримання важливості даних під час проведення психофізіологічної експертизи [145, с. 265].

Проведення психологічної експертизи з використанням поліграфа можливе на підставі:

- постанови слідчого чи прокурора (ст. 110 та ч. 1 ст. 243 КПК України);
- звернення сторони захисту – підозрюваного або обвинуваченого чи їхніх захисників або адвокатів (ч. 2 ст. 243 КПК України);
- ухвали суду з власної ініціативи чи за клопотанням сторін або потерпілого (ст. 332 КПК України).

За результатами проведення психологічної експертизи з використанням поліграфа складається висновок експерта, що повинен відповідати вимогам, передбаченим ст.ст. 101, 102 КПК України. До висновку долучають поліграму й результати тестів. У разі необхідності з метою підтвердження дотримання вимог безпеки досліджуваної особи може бути надано гігієнічний сертифікат на поліграфічне обладнання.

Серед слідчих Національної поліції України 73,5% респондентів вважають доцільним залучення експерта-психолога в процесуальній формі, зокрема для проведення психологічної експертизи із застосуванням поліграфа. 41,2% вважають, що рішення про призначення такої експертизи має бути ухвалене слідчим самотійно, тоді як 40,1% вважають, що це рішення слідчий повинен приймати у погодженні з прокурором. 61,6% опитаних зазначили, що висновок експерта, отриманий за результатами психологічної експертизи з використанням поліграфа, може стати підставою для ухвалення важливих процесуальних рішень, таких як проведення обшуків, надання тимчасового доступу до речей і документів, а також здійснення комплексу негласних слідчих (розшукових) дій (додаток А). Видається, що наведені результати опитування слідчих віддзеркалюють найімовірніше не особистий досвід, а тільки уявлення про

можливості поліграфа, які досить активно пропагуються у медіа і спеціальній літературі.

Таким чином, можна констатувати, що використання поліграфа під час проведення психологічної експертизи в Україні для отримання доказів у кримінальних провадженнях стикається з низкою проблем. Ці проблеми зумовлюють необхідність подальшого дослідження, зокрема нормативно-правового врегулювання використання поліграфа в різних соціальних сферах, розроблення й затвердження методики проведення поліграфічних досліджень, підготовки експертів належного профілю [28, с. 42].

Висновки до розділу 1

Підсумовуючи викладене, можна зробити наступні проміжні висновки.

1. Ідея отримання засобу розпізнавання брехні під час судочинства в різні періоди історії привертала увагу правників багатьох народів. Але тільки із зародженням і розвитком природничих, соціальних і технічних наук було винайдено технічний засіб, який міг швидко і досить точно реєструвати фізіологічні реакції людини на певні подразники (запитання, малюнки, предмети). Отримавши назву поліграфа, цей технічний засіб (прилад) здобув досить широку рекламу і застосування в різних соціальних сферах як унікальний продукт комп'ютерних технологій. На сьогодні в багатьох країнах поліграф уже десятки років застосовується в багатьох сферах суспільного життя. Використання поліграфа спрямоване на діагностування психіки людини, її внутрішнього світу, який являє собою систему суб'єктивних образів реальності і функціонує за певними законами. Зокрема, коли людина говорить неправду, відповідаючи на запитання, в неї відбуваються фізіологічні зміни – частішає пульс і дихання, підвищується тиск, посилюється потовиділення та ін. Поліграф здатен виявити це і зафіксувати (на випробувану особу надягаються спеціальні датчики), а спеціаліст, який проводить випробування, потім оцінює одержані в такий спосіб

дані і вирішує, на які запитання особа реагувала незвичайно. Нетипові для даної людини реакції, зареєстровані поліграфом, дають підстави для висновку про те, коли особа говорила правду, а коли неправду. Водночас при оцінці його можливостей потрібно враховувати специфіку соціальних завдань, для вирішення яких він залучається.

2. Вивчення практики використання поліграфа в різних країнах дозволяє визначити напрями використання цього технічного засобу:

- 1) для перевірки кандидатів перед прийомом на роботу в правоохоронні органи;
- 2) для перевірки діючих працівників, особливо у професіях, пов'язаних з дотриманням правил безпеки;
- 3) при вирішенні завдань протидії кримінальним правопорушенням.

На сьогодні і в Україні склалася практика використання поліграфа в зазначених напрямках. Утворився і відповідний ринок – виникли комерційні структури, які здійснюють виробництво (імпортування) поліграфів, їх продаж, підготовку фахівців, надання послуг у проведенні поліграфічних досліджень людей на замовлення. З'явилася і відповідна спеціальність, щодо якої використано поняття «поліграфолог». Але якщо перший і другий напрями використання поліграфа в Україні не викликають особливих спорів у реалізації його можливостей, то третій напрям, який полягає у використанні поліграфа для отримання, зокрема, доказів в кримінальному провадженні, супроводжується дискусіями щодо можливостей отримання таких доказів, форми і суб'єктів застосування цього технічного засобу.

3. Використання поліграфа правоохоронними органами при вирішенні завдань протидії кримінальним правопорушенням має два взаємопов'язаних напрями, щодо яких існують різні підходи в зазначеному аспекті. Перший з них – це оперативно-розшукова діяльність уповноважених підрозділів, стосовно вирішення завдань якої розглядається можливість використання поліграфа під час

опитування певних осіб. Другий – це кримінальна процесуальна діяльність (кримінальне провадження). Як видається, для обох напрямів потрібно враховувати такі положення:

- застосування поліграфа є дослідженням внутрішнього світу людини, зв'язку її психологічних особливостей з фізіологічними реакціями на певні подразники (запитання, малюнки, предмети);

- не існує ніяких специфічних фізіологічних реакцій, які можуть бути індикаторами неправди, поліграф здатен виявити тільки стан тривожності людини в певний момент її тестування;

- частина 2 ст. 28 Конституції України забороняє проведення медичних, наукових чи інших дослідів над людиною без її вільної згоди (тобто для використання поліграфа потрібна письмова згода досліджуваної особи);

- існують особи, щодо яких недоцільним є діагностування за допомогою поліграфа (вагітні жінки, особи з психічними відхиленнями, алкоголіки, наркомани тощо);

- обстеження особи за допомогою поліграфа повинно здійснюватися кваліфікованим експертом у спеціально обладнаному приміщенні;

- обстеження особи за допомогою поліграфа є формою застосування спеціальних знань відповідною обізнаною особою;

- у кожному випадку потрібно визначати доцільність чи недоцільність використання поліграфа.

З урахуванням наведених положень використання поліграфа при проведенні опитувань у процесі оперативно-розшукової діяльності видається неприйнятним з усіх позицій. Що ж стосується кримінально-процесуальної діяльності, то є підстави для висновку про можливість використання поліграфа у формі судової психологічної експерти, хоча і тут є певні проблемні питання.

РОЗДІЛ 2.

УСТРІЙ ПОЛІГРАФА ТА СУЧАСНІ МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ПРАКТИЧНОГО ЗАСТОСУВАННЯ

2.1. Типовий устрій і принцип дії сучасного поліграфа

Упродовж останніх кількох десятиріч в Україні триває процес європейської інтеграції, підставою якого вважається підписання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 30 листопада 2023 року [156]. Курс на євроінтеграцію є свідомим вибором України, її громадян. У той же час це тягне висування до України вимог щодо проведення реформ, зокрема відповідності системи національного законодавства міжнародним стандартам [27, с. 72].

На сьогодні правова система України стрімко змінюється, спостерігається імплементація інноваційних методів проведення психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа в різних сферах суспільних відносин. Утворився і відповідний ринок – виникли комерційні структури, які здійснюють виробництво (імпортування) поліграфів, їх продаж, підготовку фахівців, надання послуг у проведенні поліграфічних досліджень людей на замовлення. Тому необхідність правового врегулювання, зокрема стандартизації цієї галузі, набула своєї актуальності [27, с. 73].

З 2017 р., згідно з рішенням Національного органу стандартизації ДП «УкрНДНЦ», в Україні набув чинності державний стандарт технічних умов для поліграфів (ДСТУ 8692: 2016 «Поліграфи. Технічні умови»).

Відповідно до п. 22 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про стандартизацію» технічні умови – нормативний документ, що встановлює технічні вимоги, яким повинна відповідати продукція, процес або послуга, та визначає процедури, за допомогою

яких може бути встановлені чи дотримані такі вимоги. Доцільно звернути увагу, що згідно зі ст. 6 цього Закону нормативні документи поділяють залежно від рівня суб'єкта стандартизації, що їх приймає, на два рівні: 1) національні стандарти та кодекси усталеної практики, прийняті національним органом стандартизації; 2) стандарти, кодекси усталеної практики та технічні умови, прийняті підприємствами, установами та організаціями, що здійснюють стандартизацію [40].

Зауважимо, що існують міжнародні стандарти ASTM щодо різних сфер діяльності поліграфологів, які діють у багатьох розвинених країнах світу. 27 квітня 2017 року між Україною (державне підприємство «Український науково-дослідницький і навчальний центр з питань стандартизації, сертифікації та якості») та ASTM International підписано Меморандум про взаєморозуміння та впровадження позитивного зарубіжного досвіду, зокрема в покращенні якості послуг у різних сферах діяльності держави, включаючи сферу проведення психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа [27, с. 73].

Національний стандарт надав визначення терміна «поліграф» (пункт 3.1), зазначивши, що поліграф або детектор брехні – це багатоканальна контрольнo-вимірювальна система, призначена фіксувати динаміку зміни фізіологічних показників організму людини під час дослідження на визначення його психоемоційного стану у відповідь на пред'явлення за спеціальною методикою певних стимулів і подальше їх відтворення на екрані монітора та збереження й архівування за допомогою пристрою оброблення та відображення інформації, яким можуть бути персональний комп'ютер (планшетний комп'ютер, ноутбук тощо), що серійно виробляються [40].

За процедурою фіксації даних поліграфи поділяються на три основні класи – аналогові, цифрові та ручні (рис. 2.1.1.).

Залежно від характеру вирішуваних завдань, поліграфи поділяються на переносні, стаціонарні та персонально-комп'ютерні із сенсорним блоком та

датчиком знімання інформації. Одночасно аналогові поліграфи (пір'яні, чорнильні, традиційні), в яких фіксація даних здійснюється на діаграмному папері, поділяються на електронні та механічні. В електронних поліграфах запис даних фіксується на електронному носії, в механічних – на папері [164, с. 73].

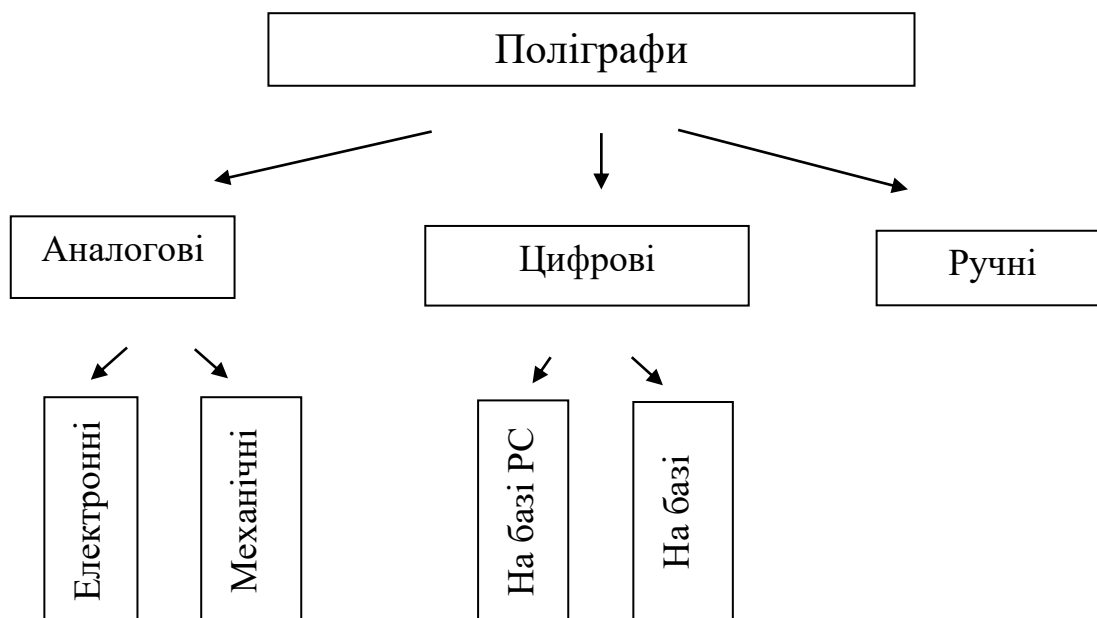

Рис. 2.1.1. Класифікація поліграфів за складом елементної бази

Цифрові поліграфи поділяються на комп'ютерні (запис даних здійснюється на електронному носії за допомогою персонального комп'ютера) та реалізовані на надвеликих інтегральних схемах (аналізують голос, бувають кишенькові або вбудовані в телефон) [93, с. 33–35].

До повного комплексу комп'ютерних поліграфів входить: датчики для фіксування даних, сенсорний блок та комп'ютер, обладнаний спеціалізованими програмами. Функції реєстрації, зберігання та обробки даних комп'ютерний поліграф здійснює завдяки програмуванню.

Варто зазначити, що розвиток електронно-обчислюваної техніки привів до створення та широкого застосування комп'ютерних поліграфологічних систем, що ініціювало завершення епохи аналогового поліграфа. Адже

безкомпромісним переваженням комп'ютерного поліграфа у порівнянні з аналоговим є те, що програмне забезпечення (окрім експертного аналізу даних) дозволяє зробити об'єктивний аналіз фізіологічних показників людини під час дослідження і за результатами цього одержати вірогідний висновок.

«Ручні поліграфи» – модерний вид сучасних поліграфів. Активно використовуюся у США з 2009 року та характеризуються високим рівнем точності отриманих даних. Унікальність даного виду поліграфів полягає в компактності. До комплекту входить манжета з USB-кабелем, до якого під'єднані датчики фіксації фізіологічних параметрів людини, а саме вимір шкірного опору і частоти серцевих скорочень [164, с. 33–35].

Також за складністю комплектації поліграфи поділяються на:

- базові (складаються від одного до трьох провідних датчиків);
- розширені (від двох до майже двох десятків датчиків);
- комбіновані (з використанням додаткової техніки, наприклад, відеокамери та ін.) [164, с. 73].

За способом передачі інформації від досліджуваного до комп'ютерного поліграфа (фіксації датчиками) існує класифікація на три групи: контактні, безконтактні та комбіновані (рис. 2.1.2.).

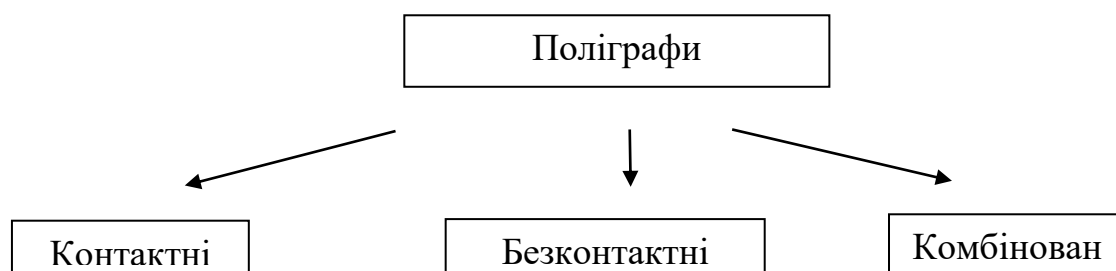

Рис. 2.1.2. Класифікація поліграфів за способом фіксації датчиками

Контактні поліграфи фіксують фізіологічні процеси людини під час опитування шляхом прикріплених безпосередньо до її тіла датчиків у процесі тестування.

Сучасні контактні поліграфи обладнанні такими каналами збирання інформації: грудне дихання (верхнє), діафрагмальне дихання (нижнє, або черевне), серцево-судинної активності: артеріальний тиск та/або пульс, фотоплетизмограма (реєстрація кровонаповнення периферичних органів фотоелектричним методом), шкірно-гальванічна реакція, рухома активність (тремор), мікрофон і можуть зафіксувати близько 50-ти фізіологічних параметрів.

Безконтактні поліграфи реєструють фізіологічні параметри обстежуваного без фізичного контакту з тілом. Поліграфи такого виду застосовують такі типові канали збору інформації: аудіоактивність (голосові поліграфи, або аналізатори стресу за голосом), реєстрація плетизмограми досліджуваного за допомогою інфрачервоних датчиків, дистанційне знімання інформації біополів: вібрації, тепла.

Комбіновані поліграфи поєднують у собі контактні та безконтактні канали збору інформації та набувають усе більшої популярності у використанні [164, с. 54–56].

Отже, сучасний комп'ютерний поліграф складається з трьох обов'язкових компонентів:

- апаратна частина, яка складається з комп'ютера, датчиків для зняття фізіологічних параметрів досліджуваної особи, сенсорного блока, призначеного для посилення аналогових сигналів, знятих датчиками та перетворення їх на цифрові, здійснення обміну даними з комп'ютером;
- операційна частина як складова спеціалізованої комп'ютерної програми, що забезпечує оператору поліграфа представлення і зберігання психофізіологічних даних, а також зручність роботи з комп'ютерним поліграфом;

- системна частина, що здійснює оцінювання даних шляхом використання комп'ютерної програми, яка забезпечує об'єктивний кількісний аналіз психофізіологічних реакцій, зареєстрованих поліграфом [93, с. 13–14].

Ключовими ознаками сучасних комп'ютерних поліграфів є:

1) наявність системного блоку з визначною кількістю каналів реєстрації, які дають змогу оператору поліграфа більш повно стежити за динамікою зміни фізіологічних показників організму людини під час дослідження;

2) інтерфейс програмного забезпечення, завдяки якому реалізується обмін даними з комп'ютером. Це змушує купувати комп'ютерний поліграф разом з конкретною моделлю комп'ютера, або дозволяє підключати до персонального комп'ютера, але не нижче певного класу;

3) наявність в операційній системі патентованої та апробованої системи кількісної оцінки зареєстрованих у ході дослідження на поліграфі біосигналів;

4) індивідуальний підхід у розробці опитувальника у відповідності з цілями поліграфного дослідження [93, с. 41–44].

Вітчизняний поліграфолог О. І. Мотлях вважає, що поліграф поєднує в собі дві структурні логічно обґрунтовані частини, а тому може розглядатися у двох аспектах:

1) як один із різновидів психофізіологічного забезпечення;

2) як комплексна багатоканальна комп'ютерна методика реєстрації змін психофізіологічних реакцій людини у відповідь на пред'явлення їй за спеціальною методикою певних психологічних стимулів, та обґрунтовує призначення поліграфа і характеризує його можливості як технічного приладу. Його будова, технічні характеристики, поєднання з комп'ютерним забезпеченням та можливістю фіксації й опрацювання отриманих від людини даних дають підстави говорити про поліграф як про апаратно-програмний комплекс. Він дозволяє відслідкувати динаміку психофізіологічних реакцій досліджуваної особи через відповідні стимули за рахунок перетворення її

фізіологічних показників активності в електричні сигнали, що відображаються у вигляді поліграм [93, с. 39].

До апаратно-технічного комплексу поліграфа входять:

- блок реєстрування та оброблення отриманих даних;
- датчики контролю за фізіологічними реакціями організму людини;
- кабелі сполучення, живлення та передавання сигналу до пристрою оброблення та відображення інформації;
- принтер для роздрукування комп'ютерних поліграм.

Кожний із цих складових апаратно-технічного комплексу має власне технічне наповнення для виконання відповідних дій [164, с. 74].

Таким чином, поліграфолог у процесі тестування оцінює зміну психофізіологічних реакцій організму людини на певні стимули за допомогою поліграфа, який відтворює фізіологічні параметри в електричні сигнали, а ті перетворюються у фізичні величини та відображаються у вигляді поліграм (рис. 2.1.3.).

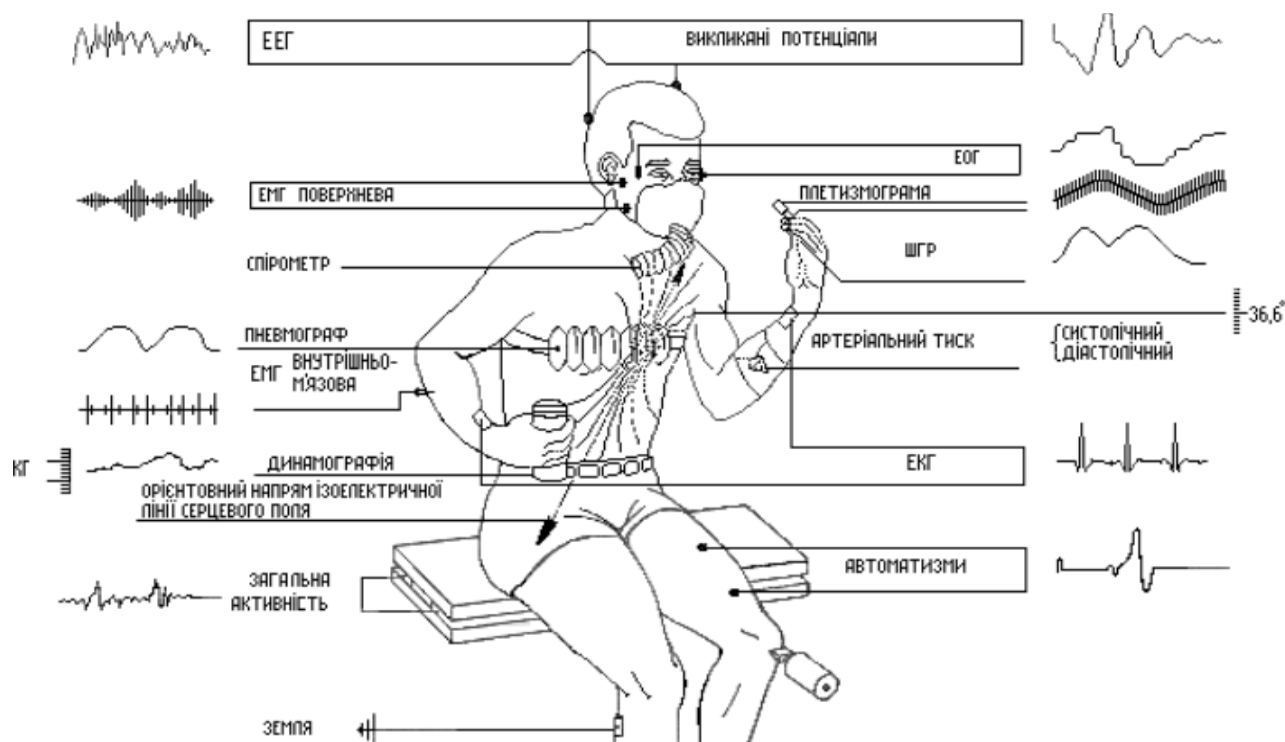

Рис. 2.1.3. Багатоканальна контрольно-вимірювальна система найпоширеніших фізіологічних параметрів індивіда

Оскільки в Україні практика використання поліграфів набирає обертів, утворився і відповідний ринок – виникли комерційні структури, які здійснюють виробництво (імпортування) поліграфів, їх продаж, підготовку фахівців. Пропонуються поліграфи українських виробників («Сфера», «Рубікон»). Існують офіційні дилери світових виробників поліграфів, таких як «Axiton Systems Inc.» та «Lafayette Instrument Company».

Сьогодні в системі Міністерства внутрішніх справ України успішно застосовуються поліграфи українського виробника «Рубікон» та поліграфи американської компанії «Axiton Systems Inc.» [27, с. 74]. Розглянемо їх докладніше.

Уперше в Україні поліграф «Axiton» з'явився у 1997 році, коли українська діаспора США передала до Міністерства внутрішніх справ України десять зазначених пристроїв. Для підготовки поліграфологів, які б могли опанувати дане обладнання, за ініціативою Поліцейської асоціації українських американців (м. Чикаго, США) у 1999 році Міністерство направило на навчання в Академію судової психофізіології м. Ларго, штат Флорида, США групу з п'яти англomовних офіцерів з Національної академії внутрішніх справ України та Львівського юридичного інституту МВС України.

Після завершення навчання було впроваджено в якості експерименту застосування поліграфа в оперативно-розшуковій роботі правоохоронних органів України. Надалі поліграфологи зазначеної академії неодноразово надавали допомогу в обласних центрах МВС України щодо проведення експертних психофізіологічних досліджень осіб, які підозрювались у вчиненні кримінальних правопорушень. Згодом видається наказ МВС України «Про проведення експерименту щодо використання комп'ютерних поліграфів у діяльності органів внутрішніх справ» від 28 серпня 2001 року № 743 [132], в якому поліграф введено у сферу правоохоронних органів України з ліквідацією обмежених можливостей застосування цього приладу в оперативно-розшуковій

діяльності. На основі зазначеного документа запропоновано Концепцію впровадження комп'ютерних технологій з використанням поліграфа у систему МВС України та програму її реалізації. Оскільки експеримент продемонстрував позитивні результати, в МВС України було прийнято черговий наказ «Про подальший розвиток служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України» (zareєстровано у Міністерстві юстиції України від 27 жовтня 2004 року № 1365/9964) від 28 липня 2004 року № 842 [129].

Випускники Академії судової психофізіології продовжили модернізацію поліграфічної діяльності в системі внутрішніх справ шляхом проведення семінарів та лекцій. Компанією «Axiton» було безкоштовно передано поліграфи власного виробництва Національній академії внутрішніх справ України, Національному авіаційному університету, Київському науково-дослідному інституту судових експертиз, Київському національному університету імені Тараса Шевченка, Європейському університету, Луганському державному університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка, Національному університету «Одеська юридична академія».

У 2017 році з'явилися спеціалісти з числа працівників Національної поліції України, які отримали базову підготовку поліграфологів за стандартами Американської поліграфологічної асоціації (АПА).

Отже, комп'ютерний поліграф компанії «Axiton Systems Inc.» – це діагностичний прилад, який застосовується під час проведення досліджень щодо психофізіологічного виявлення обману і який дозволяє одночасно відстежувати (спостерігати), реєструвати та оцінювати щонайменше респіраторну діяльність, електрошкірну активність, серцево-судинну діяльність у відповідь на аудіальні або візуальні стимули [181].

До базової комплектації входить:

1. Блок реєстрування та оброблення даних (5, 6 або 8 каналів).

	До блоку приєднуються давачі. Роздільна здатність: 32-бітове аналого-цифрове перетворення. Ізоляція: 5.600 Vrms на всіх каналах. Живлення блоку реєстрування та оброблення даних забезпечується від USB-порту персонального комп'ютера. Блок реєстрування та оброблення даних поліграфа «AXSITON» забезпечує: - реєстрацію фізіологічних даних; - перетворення отриманих даних у цифровий код і передачу їх до персонального комп'ютера для подальшої обробки, збереження та відображення за допомогою програмного забезпечення компанії «AXSITON». Стандартні розміри блоку реєстрування та оброблення даних 23 x 13,3 x 3,5 (см). Вага блоку реєстрування та оброблення даних становить 478 г. На основній панелі розташовані (зліва направо) роз'єми для приєднання давачів з відповідним маркуванням та роз'єм для USB-кабелю.
2. Програмне забезпечення (USB-флеш-накопичувача).	
3. Давачі реєстрації респіраторної активності.	
	Давач реєстрації верхньої (грудної) респіраторної активності: тип давача – пневмо. Давач реєстрації нижньої (діафрагмальної) респіраторної активності: тип давача – пневмо.
4. Давачі реєстрації електрошкірної активності.	

	Давач реєстрації електрошкірної активності: тип давача – металеві пластини.
5. Давачі реєстрації активності центрального кровообігу (артеріального тиску)	
	Давач реєстрації активності центрального кровообігу (артеріального тиску): тип давача – пневмо (манжета (кардіо)).
6. Давач реєстрації рухової активності (тремор тіла).	
	Давач реєстрації рухової активності (тремор тіла): тип давача – п'єзоелектричний.
7. USB-кабель.	
8. Технічний паспорт.	
9. Кейс для транспортування та зберігання обладнання.	
Додаткова комплектація:	
1. Давачі реєстрації активності периферичного кровообігу	

(плетизмограф – ФПГ).

Давач реєстрації активності периферичного кровообігу (плетизмограф):

за допомогою якого фіксують динаміку об'єму потоку крові по судинах із застосуванням, наприклад, ФПГ-методу реєстрації оптичної щільності тканини: тип давача – фотоелектричний.

2. Давач реєстрації рухової активності кисті руки

Давач реєстрації рухової активності кисті руки:

тип давача – п'єзоелектричний.

3. Давач реєстрації рухової активності ніг.

Давач реєстрації рухів голови і плечей («тепловізор»):

тип давача – фотоелектричний.

4. Давач реєстрації рухів голови і плечей (тепловізор).

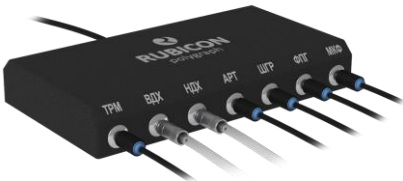
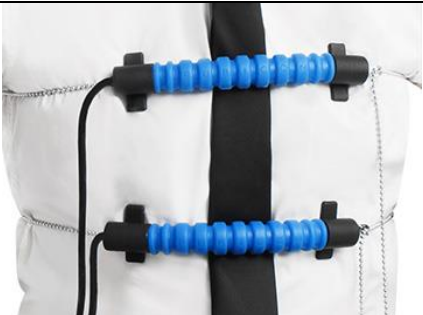
Програмне забезпечення «Axciton X» є ексклюзивним продуктом компанії «AXCITON SYSTEMS, INC.» і може бути встановлене на персональний комп'ютер або ноутбук з операційною системою Windows. Для забезпечення стабільної роботи програми рекомендується застосовувати комп'ютерне обладнання з спеціальними параметрами [181].

Поліграф «AXCITON SYSTEMS, INC.» пройшов сертифікацію і має всю необхідну підтверджувальну документацію. Середня вартість зазначеного поліграфа (базова комплектація) становить 7050 доларів США.

Поліграф «Рубікон» розробляється в Україні з 2015 року. Має всю необхідну документацію щодо сертифікації та успішно реалізується в МОУ, СБУ, ДБР, Національній поліції, Національній гвардії, інститутами судових експертиз, прокуратурою та багатьма іншими державними та приватними структурами.

Всеукраїнська асоціація поліграфологів (ВАП) проводить навчання поліграфологів та організовує курси експертів-поліграфологів.

До базової комплектації входить:

	7-канальний сенсорний блок, усередині процесор, який опрацьовує аналогові сигнали, перетворює їх у цифрові і передає до програмного забезпечення.
	Канал 1. Електрошкірна активність, датчики шкірно-гальванічної реакції.
	Канал 2. Фотоплетизмограма, датчик вимірювання зміни об'єму крові.
	Канал 3. Датчик черевного дихання. Канал 4. Датчик грудного дихання.
	Канал 5. Артеріальний тиск, датчик виміру центральної серцево-судинної активності.

	Канал 6. Тремор виявлення протидії, датчик рухової активності.
	Канал 7. Мікрофон, датчик акустичної активності.

З початку виробництва і дотепер програмне забезпечення для поліграфів «Рубікон» систематично оновлюється та є у відкритому доступі. З 2016 року вказаний поліграф повністю відповідає держаним технічним стандартам ДСТУ 8692:2016. Вартість залежить від моделі та комплектації і становить від 3500 євро до 4500 євро [112].

Порівняльний аналіз змісту українського державного стандарту технічних умов для поліграфів (ДСТУ 8692:2016) з американським ASTM E2439 свідчить про те, що між ними немає принципових відмінностей у вимогах щодо устрою та принципів роботи поліграфа за винятком того, що в ДСТУ 8692:2016 усі положення розписні більш детально, ніж у ASTM E2439 [27, с. 74].

Упродовж останніх років практика використання інструментальної детекції в Національній поліції України стає затребуваною та проходить черговий етап встановлення. Так, використання поліграфа регламентується відповідними нормативними актами, що впорядковують правову основу поліграфологічної діяльності [83, с. 256], зокрема під час його практичного застосування у позапроцесуальному виді (кадрового скринінгу, спеціальних (внутрішніх) перевірок і службових розслідувань, у межах оперативно-розшукової діяльності) та процесуальному виді (у ході досудового розслідування).

Таким чином, можемо дійти висновку, що поліграф є спеціальним технічним пристроєм, призначеним для отримання інформації про стан організму людини під час проведення тестування. Основна мета такого тестування полягає у перевірці, чи говорить особа правду, чи намагається збрехати. Головна особливість даного пристрою – це виявлення не самої правди або брехні, а відстеження реакцій людини – як змінюється її стан у зв'язку із запитаннями, що ставляться їй. Реакції містить у собі велику кількість змін в організмі: серцевий ритм, дихання, пульс, тиск, електричний опір шкіри тощо. Тобто прилад виступає тільки реєстратором об'єктивних параметрів, а їх суб'єктивну інтерпретацію здатний виконати тільки відповідний фахівець.

2.2. Міжнародний досвід використання поліграфа

Використання поліграфа в діяльності правоохоронних органів є розповсюдженою та стандартною практикою як в Україні, так і за її межами. Лідером у проведенні психофізіологічних досліджень з використанням поліграфа визнаються США, оскільки перший поліграф був запатентований американцем Л. Кілером у 1928 році. Крім того, перший поліграфолог на державній службі Е. П. Коффі започаткував федеральну програму з дослідження можливостей застосування поліграфа в органах державної влади. Після впровадження практики використання поліграфа у США, цей метод обстеження, перевірки та експертизи знайшов застосування в діяльності правоохоронних органів у багатьох країнах Північної та Латинської Америки, Європи та Азії. Наприклад, його впровадили у Китаї в 1943 році, в Індії у 1948 році, в Японії у 1951 році, у Канаді на початку 1950-х років XX століття, в Ізраїлі та Хорватії у 1959 році, у Південній Кореї у 1960 році, у Польщі в 1960-х роках XX століття, у Румунії в 1974 році, у Сербії в 1977 році, в Угорщині та Південно-Африканській Республіці в 1978 році та у Чеській Республіці в 1981 році [83, с. 256–262].

Нині дослідження з використанням поліграфа широко поширені у більш ніж 75 країнах світу, включаючи США, які вважаються абсолютним лідером у цій галузі. Ці методи набули значної популярності у правоохоронних органах таких країн, як Бельгія, Болгарія, Ізраїль, Індія, Казахстан, Канада, Китай, країн Балтії (Латвія, Литва, Естонія), Південна Корея, Польща, Сербія, Сінгапур, Словаччина, Словенія, Фінляндія, Хорватія, Чеська Республіка, Чорногорія, Японія, Туреччина та інші. Однак у деяких країнах, таких як Австралія, Австрія та Федеративна Республіка Німеччини (ФРН), використання поліграфа заборонено.

Зареєстровано перелік професійних поліграфологічних організацій, які забезпечують контроль за розвитком теоретичних та методологічних основ цього процесу. До них належать: Американська асоціація поліграфологів, Американська асоціація поліцейських поліграфологів, Ізраїльська організація поліграфологів, Європейська організація поліграфологів та Британська асоціація поліграфологів. Основною метою діяльності цих організацій є сприяння співпраці та обміну досвідом у застосуванні та використанні методів оцінки достовірності свідчень, що сприяє підвищенню ефективності роботи з персоналом, виявленню корупції та інших посадових злочинів, а також боротьбі з тероризмом і міжнародною злочинністю.

На основі аналізу наукових праць розподіляють чотири групи країн у світі залежно від рівня нормативно-правового регулювання використання поліграфа:

- країни без чіткого нормативного врегулювання використання поліграфа;
- країни, де використання поліграфа має чітке нормативне врегулювання через окремий закон;
- країни, де застосування поліграфа регламентується окремими правовими нормами закону, який визначає широке коло суспільних відносин;

- країни, де використання поліграфа регулюється підзаконними нормативно-правовими актами [83, с. 256–262].

До першої групи країн, де використання поліграфа нормативно не врегульовано, можна віднести такі країни, як Естонія, Латвія, Сінгапур, Фінляндія, Японія.

Японія займає третє місце у світі за кількістю висококваліфікованих фахівців, які здійснюють дослідження з використанням поліграфа. Перший «детектор нещирості», запроваджений у 1937 році японськими психологами Акамацу і Тогава, який за принципом дії являв собою гальванометр, використовувався наприкінці 30-х років у розслідуванні справи про шпигунство. Під час Другої світової війни компанія «Йококава Денкі» випустила серійну партію гальванометрів, які уже в післявоєнний час використовували підрозділи японської поліції. Проте дані, отримані за допомогою цих приладів, виявилися недостатньо достовірними, і в багатьох випадках дослідники не могли чітко визначити, чи був обстежуваний причетний до злочину. З огляду на це, у 1955 році правоохоронні органи Японії почали використовувати одну з моделей поліграфа К. Кілера. З часом японські фахівці розробили власну модель поліграфа. Починаючи з 1959 року в цій країні результати поліграфічних перевірок використовуються як докази в нижчих судових інстанціях. У 1968 році Верховний суд Японії у своєму рішенні встановив систематизовані вимоги до результатів обстежень, проведених за допомогою поліграфа:

- перевірка повинна здійснюватися із застосуванням стандартного обладнання та затвердженої методики тестування;
- психічний і фізіологічний стан особи, яка проходить перевірку, має відповідати заздалегідь встановленим критеріям;
- тестування може проводити лише кваліфікований поліграфолог;
- результати перевірки повинні бути професійно оформлені.

Відповідно до цих вимог експертний висновок отримав статус прийнятного доказу в судовому розгляді та встановлено загальнообов'язковий стандарт використання поліграфа в діяльності правоохоронних органів Японії [52, с. 184–186].

Незважаючи на відсутність нормативно-правового регулювання, правоохоронні органи Японії зазвичай застосовують поліграф у загальному порядку, встановленому для проведення оперативно-розшукових заходів та слідчих дій. Поліграф використовується для вилучення невинуватих осіб з кола підозрюваних або для визначення напряму розслідування в конкретному кримінальному провадженні. Концептуальною особливістю застосування поліграфа в Японії, на думку спеціалістів, є те, що вказане дослідження визнають як психологічний тест чи психологічну процедуру на протигагу його використання у США як одного з методів допиту [51, с. 355–366].

У Сінгапурі та Фінляндії, як і в Японії, прямо дозволено використовувати поліграф в кримінальному провадженні. Результати проведених спеціальних досліджень оформлюються за зразком експертного висновку, який суди враховують як доказ.

З 1998 року у Латвії регулярно здійснюються перевірки за допомогою поліграфа, переважно у формі поліграфічних експертиз у справах кримінального характеру. Проведення таких експертиз призначають прокурори регіональних відділень та Генеральної прокуратури, а також слідчі правоохоронних органів. Найбільша кількість таких експертиз проводиться у справах про насильницькі злочини. Поліграфні перевірки часто охоплюють не лише підозрюваних, а й потерпілих та свідків.

Варто відзначити, що жоден нормативний акт у Латвії, включаючи процесуальне законодавство, не встановлює конкретні правила щодо використання поліграфа. Юристи вважають, що це необхідно, оскільки діяльність

поліграфолога підпадає під загальні правові норми, що регулюють інші види експертиз.

До другої групи країн, де використання поліграфа має чітке нормативне врегулювання через окремий закон, можна віднести такі країни, як США, Литва та Молдова.

У Литві застосування поліграфа у психофізіологічних дослідженнях розпочалося у 1992 році, тоді як офіційне прийняття закону «Про використання поліграфа» (далі – Закон) відбулося лише в серпні 2000 року [188]. Закон здебільшого регулює застосування поліграфних технологій під час відбору кандидатів на посади, які вимагають відповідності певним умовам, а також під час проведення внутрішніх або службових перевірок. Відповідно до статті 1 зазначеного нормативного акта метою закону є встановлення порядку використання поліграфа, визначення прав та обов'язків суб'єктів, які проводять перевірки на поліграфі, спеціалістів, а також осіб, які підлягають таким перевіркам. На підставі статті 4 до суб'єктів, уповноважених проводити обстеження із використанням поліграфа, належать: установи, уповноважені Міністерством внутрішніх справ; Другий департамент оперативних служб системи національної оборони Міністерства національної оборони; Департамент державної безпеки; установи, уповноважені Міністерством фінансів; Спеціальна слідча служба.

Психофізіологічні обстеження із використанням поліграфа, відповідно до частини 3 статті 5 Закону, здійснюються у таких випадках:

- при вирішенні питання щодо надання або відкликання дозволу на роботу чи доступу до секретної інформації, якщо є підстави вважати, що особа приховала або надала неправдиві біографічні дані чи інші відомості про себе та своє оточення;
- під час службового огляду особи, а також службового або оперативного розслідування відповідно до законів та інших правових актів;

- у процесі розслідування злочинів і інших порушень закону, зокрема дисциплінарних проступків, у яких підозрюються відповідні особи, якщо діяння, що розслідуються, пов'язані з порушенням встановленого порядку роботи, ознайомлення із секретною інформацією, її використання або зберігання;

- за наявності підстав вважати, що на особу чиниться протиправний вплив, який впливає на встановлений порядок ознайомлення, роботу із секретною інформацією, її використання та зберігання;

- у разі звернення особи з проханням про проведення повторної експертизи [188].

Положення Закону також регламентують: обмеження дослідження, процедуру його проведення, правовий статус наукового спеціаліста, права особи, яка проходить дослідження на поліграфі, використання та захист інформації, отриманої під час розслідування, а також наслідки проведення та відмови від проходження психофізіологічного дослідження з використанням поліграфа.

1 липня 2015 року, відповідно до частини 6 статті 7 Закону Литовської Республіки «Про використання поліграфа», Уряд Литовської Республіки затвердив правила проведення опитування із застосуванням поліграфа. Документ складається з трьох розділів, які охоплюють основні положення, вимоги до проведення опитування, хід розслідування та прикінцеві положення, а також містить додаток з переліком можливих методик проведення поліграфічних досліджень [184].

До інших нормативно-правових актів у Литві, які регулюють використання поліграфа під час проведення психофізіологічних досліджень, належать: закон «Про державні секрети», настанова «З поліграфічних перевірок», а також закон «Про таємні заходи».

У Молдові застосування поліграфа при проведенні психофізіологічних досліджень розпочалося у 90-х роках, коли колегія МВС Республіки Молдова

ухвалила рішення про створення лабораторії психофізіологічних досліджень в оперативно-технічному відділі техніко-криміналістичного управління МВС Республіки Молдова. Згодом після проходження навчання в Румунії з'явилися перші оператори поліграфа. Спочатку в Молдові не існувало нормативно-правових актів, що чітко регламентували використання поліграфічних технологій. Правовою підставою для застосування поліграфа був «Закон про оперативну діяльність» (розділ «Використання спеціальної техніки в ОРД»), згідно з яким оперативні підрозділи мали право проводити опитування осіб виключно у правоохоронних органах та спецслужбах країни.

З 2000-х років проведення психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа в різних сферах суспільних відносин почало стрімко зростати. Офіційне прийняття Закону «Про застосування опитування з використанням детектора імітації поведінки (поліграфа)» № 269-XVI відбулося 12 грудня 2008 року. Відповідно до положень зазначеного нормативно-правового акта Постановою Уряду Республіки Молдова №475 від 19 червня 2014 року затверджено Положення «Про організацію та діяльність Державної комісії з питань проведення досліджень з використанням поліграфа». У документі зазначено, що комісія є колегіальним органом, утвореним безстроково з метою координації роботи поліграфологів та їх асистентів, а також забезпечення координації та контролю за процесом проведення опитувань із використанням детектора імітації поведінки (поліграфа) [182].

До обов'язків комісії входить:

- затвердження єдиних методичних правил проведення опитування з використанням поліграфа, етичного кодексу поліграфолога та його асистента, положень про дисциплінарну відповідальність поліграфолога та асистента, а також інших інструкцій та положень для виконання завдань, що належать до компетенції Комісії;

- атестація та реєстрація поліграфологів органів, уповноважених ініціювати проведення тестування, а також поліграфологів приватного сектору;
- перевірка дотримання вимог щодо проведення тестування з використанням поліграфа;
- розгляд скарг на поліграфологів та їх асистентів, а також на порушення ними етичних норм;
- внесення пропозицій щодо вдосконалення законодавства у сфері своєї діяльності;
- передавання до компетентних органів матеріалів про порушення, що сталися у сфері застосування поліграфа, з метою притягнення осіб до відповідальності згідно зі статтею 29 Закону від 12 грудня 2008 року № 269-XVI «Про застосування поліграфа»;
- забезпечення співробітництва та обміну досвідом з компетентними органами, уповноваженими ініціювати проведення тестування за кордоном, а також з міжнародними організаціями у цій сфері.

Члени Комісії призначаються наказом керівника відповідного органу державної влади або рішенням відповідної колегії і обіймають державні посади в таких органах: прокуратура; Служба розвідки та безпеки; Національний антикорупційний центр; МВС; Митна служба при Міністерстві фінансів; Вища рада магістратури; Вища рада прокурорів; Служба державної охорони та безпеки.

Комісія подає щорічні звіти про свою роботу до відповідного парламентського комітету (з питань національної безпеки, оборони та громадського порядку), які публікуються на вебсайтах зазначених установ, за винятком інформації про роботу та особовий склад Служби розвідки і безпеки Республіки Молдова [182].

Як зазначалося раніше, першопрохідцем та лідером за кількістю досліджень із використанням поліграфа у правоохоронних органах є США. Звичайні

завдання, що вирішуються за допомогою цього пристрою, включають: звуження кола осіб, причетних до кримінального правопорушення, або визначення тих, хто володіє відповідною інформацією; виявлення місцезнаходження матеріальних доказів; перевірка правдивості та достовірності свідчень свідків і потерпілих; отримання оперативної значущої інформації, яку неможливо отримати іншими методами. І навіть в умовах підвищеної уваги законодавства і суспільства до прав і свобод людини в цих країнах не виникає нерозв'язних юридичних, морально-етичних або суто професійних проблем у зв'язку з випробуваннями на поліграфі, зауважує О. В. Линник [74, с. 137]. Адже на початку проведення перевірки на поліграфі поліграфологи американської школи проводять передтестову бесіду з досліджуваним, у ході якої чітко і детально пояснюються його права. Наприклад, перед процедурою проходження дослідження на поліграфі тестованого просять дати добровільну письмову згоду у встановленій формі, одночасно повідомляючи його про право мовчати (адже будь-яка інформація може бути використана проти нього в суді), про право в будь-який момент зупинити дослідження та скористатися послугами адвоката тощо. Важливу роль у цьому відіграє «правило Міранди», що діє у США з 1966 року і стало невід'ємною частиною правової системи цієї країни. Рішення Верховного Суду США у справі Ернесто Артуро Міранди проти Арізони базувалося на тому, що допит завжди носить примусовий характер. Суд постановив, що зізнання, отримане під час поліцейського допиту, порушує Конституцію США і не може використовуватися як доказ, якщо підозрюваному не були роз'яснені його права і він не відмовився від права на мовчання добровільно. Також суд визнав неприпустимими зізнання, отримані в ході допиту за відсутності адвоката, якщо підозрюваний не відмовився від захисника добровільно. У такій ситуації необхідно довести, що відмова була добровільною [153, с. 48].

Судова практика щодо доказового значення інформації, отриманої за допомогою детектора брехні, вперше почала формуватися у США ще в 1923 році.

Тоді суд відмовився приймати результати поліграфічних досліджень як джерело доказів через метод, яким їх отримали (поліграф на той час ще не мав наукового обґрунтування та правової основи). Тоді було сформовано правило, відоме як стандарт Фрая (Frye rule), назване за прізвищем обвинуваченого у справі про вбивство. Стандарт Фрая полягав у тому, що основа для наукового або експертного висновку повинна бути достатньо вагомою в науковій спільноті та отримати загальне визнання в тій галузі, до якої належить цей висновок. На думку суду, науковий розвиток у певній галузі, з якої походить експертний висновок, повинен досягти такого рівня, щоб стати загальновідомим у відношенні до отриманих під час експертизи результатів. Науковий метод, який застосовує експерт, має передбачати проведення спостережень і експериментів, результати яких можуть бути перевірені іншими вченими через їх відтворення за потреби [3]. Зазначений стандарт діяв протягом 70 років і використовувався адвокатами або обвинуваченими, коли вони були зацікавлені в тому, щоб не використовувати інформацію, отриману за допомогою поліграфа, як доказ у суді. У 1993 році, коли розглядалася справа Дауберт проти Merrell Dow Pharmaceuticals, Верховний суд США постановив, що стандарт Фрая замінюється Правилем Дауберта. Згідно з цим правилом свідок, який має кваліфікацію експерта і отримав інформацію за допомогою наукових методів, що допомагають суду розібратися у фактичних обставинах справи, має право свідчити про це у формі думки.

У 1966 році була заснована перша Американська асоціація поліграфологів (АРА), яка стала провідною світовою асоціацією, що займається використанням науково обґрунтованих методів оцінки достовірності. Американська асоціація поліграфологів (АРА) є професійною організацією, яка нараховує близько 3000 членів. Вона існує для проведення навчання, моделювання найкращих практик та надання професійних ресурсів для постійного розвитку етичного та науково обґрунтованого виявлення обману за допомогою поліграфа. Членами АРА є професійні поліграфологи, викладачі та дослідники, які поділяють спільну

прихильність до суспільних інтересів через розробку, комунікацію та просування дійсних та етичних практик використання поліграфа [180].

Практика використання поліграфа на території США свідчить про те, що цей метод психофізіологічного дослідження широко поширився не лише у кримінальних судових процедурах, а й у цивільному секторі. Однак, поряд із численними випадками застосування поліграфа, особливо в інтересах комерційної безпеки, громадські та профспілкові організації критикували цей метод як «порушення прав людини». Такі заяви мали підґрунтя, оскільки в багатьох штатах не існувало жодного законодавства, яке б регламентувало використання поліграфа. Це призводило до відсутності чітких правил і стандартів, що ускладнювало захист прав і свобод громадян. Наслідком цього стало проведення поспішних і непрофесійних перевірок, у результаті яких багато людей, які пройшли дослідження на поліграфі, отримали необґрунтовану відмову в працевлаштуванні. Це призвело до численних судових позовів проти роботодавців, що викликало необхідність перегляду підходів до використання поліграфа.

У зв'язку з цим 27 червня 1988 року президентом США було підписано Закон про захист працівників від поліграфа (англ. Employee Polygraph Protection Act (EPPA)) [185], який набув чинності 27 грудня 1988 року. Цей законодавчий акт суттєво обмежив права роботодавців у США на проведення тестування на поліграфі під час прийому на роботу кандидатів або під час роботи в комерційних компаніях. Він встановив чіткі регламентації щодо умов та обмежень використання поліграфа, що значно зменшило можливості роботодавців застосовувати цей метод оцінки достовірності у процесі найму та під час здійснення трудової діяльності. Положення Закону не поширюються на федеральні та місцеві органи влади, а також на органи влади всіх штатів і правоохоронні структури, що займаються розвідувальною та контррозвідувальною діяльністю, питаннями національної безпеки та оборони, і

мають доступ до державної таємниці. До таких органів належать, зокрема, і Міністерство енергетики США, яке здійснює діяльність, пов'язану з використанням атомної енергії.

Закон визначає, що тестування на поліграфі в комерційних компаніях може проводитися лише за таких умов:

- Для співробітників, яких обґрунтовано підозрюють у причетності до інциденту на робочому місці, що спричинив матеріальну шкоду роботодавцю, і які мали доступ до вкраденої, знищеної або зіпсованої власності, що є предметом розслідування. У цьому випадку співробітникам мають бути повідомлені усно або письмово підстави обґрунтованої підозри роботодавця щодо їх можливої причетності до такого інциденту або залучення до протиправної діяльності, пов'язаної з ним.

- При прийомі на роботу співробітників охоронних фірм, які захищають засоби, матеріали або операції, що впливають на здоров'я або безпеку, національну безпеку або валюту та інші цінності подібного характеру.

- Під час прийняття на роботу співробітників фармацевтичних та інших фірм, уповноважених виробляти, розповсюджувати або розподіляти наркотичні контрольовані речовини, які матимуть прямий доступ до таких контрольованих речовин. Також це стосується працівників, які мали доступ до осіб або власності, що є предметом незавершеного кримінального розслідування [15].

Закон ЕРРА є прикладом того, як регулювання може захистити права працівників і одночасно надати роботодавцям можливість використовувати поліграф у випадках, де це виправдано і необхідно.

На сьогодні нормативно-правові акти та офіційні документи, які регламентують використання поліграфічних технологій у військових відомствах США, включають:

- Інструкцію Департаменту оборони США № 5210.91 «Процедури поліграфа та оцінки достовірності», яка визначає політику, процедури та відповідальність за використання поліграфа у військових відомствах [192];
- Інструкцію Департаменту оборони США № 5210.48 «Програма оцінки достовірності», що регулює адміністративні та операційні аспекти поліграфних програм [183];
- Накази та директиви відомчих служб з питань безпеки, що містять положення про застосування поліграфа для розслідування інцидентів, перевірки персоналу, який працює із секретною інформацією, та інших питань, пов'язаних із забезпеченням національної безпеки;
- Федеральний закон про поліграфні перевірки персоналу, який встановлює загальні положення та обмеження щодо використання поліграфа у федеральних органах, включаючи військові відомства.

Ці нормативно-правові акти та документи спрямовані на забезпечення ефективного та етичного використання поліграфічних технологій у контексті національної безпеки, захисту секретної інформації та розслідування внутрішніх інцидентів у військових структурах США. Американський досвід демонструє, як чітко визначені законодавчі обмеження можуть сприяти ефективності і прийнятності поліграфних перевірок у різних сферах, включаючи бізнес і державний сектор.

До третьої групи країн, де застосування поліграфа регламентується окремими правовими нормами закону, який визначає широке коло суспільних відносин, можна віднести такі країни, як: Індія, Македонія, Польща, Туреччина, Сербія, Словенія, Канада, Угорщина, Чорногорія.

В Угорщині правове регулювання використання поліграфа знайшло відображення в кількох законодавчих актах. Зокрема, кримінально-процесуальний кодекс передбачає можливість застосування поліграфа в кримінальних процесах. Закон «Про поліцію» дозволяє використовувати поліграф для встановлення

місцезнаходження осіб і надання допомоги під час проведення інших розшукових і слідчих дій. Також відповідно до положень закону «Про розшук поліцією осіб та речей» поліграф виступає одним з інструментів для ідентифікації осіб і предметів. Ці законодавчі норми забезпечують комплексний підхід до використання поліграфа як важливого засобу в розслідуванні та розшуковій діяльності.

Кримінально-процесуальний кодекс Республіки Македонія з 1997 року надає право органам внутрішніх справ використовувати поліграф під час допиту осіб з метою отримання фактичних даних, матеріальних доказів та інших відомостей, а також для виявлення, припинення, запобігання і розкриття кримінальних правопорушень [91, с. 169–173].

Канада є другою країною за кількістю проведених досліджень на поліграфі. У Канаді психофізіологічне дослідження, проведене за допомогою поліграфа, активно використовують під час розслідувань злочинів, однак на відміну від США результати не використовують у судах для доведення провини підсудного. Правоохоронні органи Канади використовують послуги поліграфа з метою точного встановлення факту вчинення злочину або звуження кола підозрюваних, а також для отримання додаткової інформації. Цей інструмент не обмежується лише обвинуваченими, але також застосовується до свідків, потерпілих та інших учасників судового процесу.

В Індії відповідно до Конституції та «Закону про докази» результати, отримані за допомогою поліграфа, не можуть бути використані як джерело доказів у суді. Однак виняток становлять випадки, коли дослідження проводиться незалежним експертом, а не посадовою особою, яка проходить службу в поліції. Це обмеження забезпечує більш об'єктивний підхід до використання поліграфа і мінімізує можливість упередженості у процесі доказування [91, с. 169–173].

У Туреччині поліграфологія як окремий напрям почала розвиватися із середини 1980-х років під впливом американських фахівців. Спочатку підготовка спеціалістів у цій галузі проводилася в США, але з середини 1990-х років у країні

була створена власна школа поліграфологів. Протягом певного часу турецькі поліграфологи використовували методики, запозичені у Міністерства оборони США. Однак наразі вони застосовують поліграф, адаптований до власних потреб та менталітету країни, а також використовують його для розслідування злочинів. Ці зміни свідчать про розвиток та вдосконалення національної школи поліграфології, що відповідає специфічним вимогам та умовам Туреччини.

У Чорногорії, починаючи з 2003 року, нормативно-правовими актами було встановлено право використання поліграфа у діяльності правоохоронних органів. У Словенії, відповідно до закону «Про поліцію», органи внутрішніх справ мають право застосовувати результати поліграфічних досліджень під час досудового розслідування та розкриття злочинів. Вважаємо, що такі правові положення свідчать про визнання поліграфа як інструменту, що може сприяти ефективності слідчих дій та забезпечити об'єктивність у процесі встановлення обставин злочинів у цих країнах.

У Польщі інтерес до практичного використання поліграфа бере свій початок ще напередодні Другої світової війни, коли цей пристрій був придбаний Інститутом психічної гігієни у Варшаві. У післявоєнний період інтерес до прикладної поліграфії не згас. Польська розвідка, наслідуючи приклад американських спецслужб, використовувала детектор брехні в оперативних цілях. Проте оволодіти методикою перевірки інформації на поліграфі було вкрай складно, оскільки американська влада наклала заборону на експорт поліграфів до країн Східної Європи. Це обмеження ускладнило доступ польських фахівців до сучасних технологій і методик, що застосовувалися в цій галузі на Заході.

Перший випадок прикладного використання поліграфа при розслідуванні злочинів у Польщі стався у 1963 році, коли результати перевірки були прийняті судом як докази. Проте вже через рік, на прохання суду провести перевірку на поліграфі за клопотанням захисту, результати не були враховані як доказова база. Це викликало тривалі дискусії серед наукової спільноти щодо доцільності та

наукової обґрунтованості використання поліграфа в кримінальному процесі. Упродовж наступних двох років ці дискусії акцентували увагу на методологічних питаннях і правових аспектах застосування поліграфа.

Ці події стали каталізатором для подальшого вивчення та розвитку поліграфії як наукової дисципліни та її інтеграції у кримінально-процесуальну діяльність. Починаючи з 1969 року, в польській військовій контррозвідці були започатковані курси з підготовки експертів з психологічного тестування, які очолював досвідчений поліграфолог А. Кришчин [187, с. 110]. Відтоді й до кінця 1990-х років військова контррозвідка активно використовувала поліграф у розслідуванні кримінальних справ. Паралельно польські університети, які інтегрували поліграф до своїх лабораторій криміналістики, проводили наукові дослідження в цій галузі. Так, протягом 25 років досліджень польська наукова спільнота дійшла висновку, що теоретичне обґрунтування технології психофізіологічних досліджень з використанням поліграфа базується на таких принципах:

- основним аспектом є дослідження слідів пам'яті;
- фундамент досліджень складають психологічні експерименти;
- поліграфічні дослідження є одним із методів криміналістичної ідентифікації;
- головною метою досліджень є виявлення прихованої інформації для правоохоронних органів.

У середині 1990-х років була створена перша польська асоціація поліграфологів, яка займалася проведенням психофізіологічних досліджень з використанням поліграфа. Крім того, асоціація активно досліджувала правові аспекти регулювання використання поліграфа, сприяючи формуванню нормативної бази для його застосування у кримінальних розслідуваннях та інших сферах.

Щодо використання поліграфа в діяльності поліції, нормативне регулювання цього інструменту пройшло еволюційний шлях від фактичної заборони до дозволу за певних умов. У 1997 році Кримінальний процесуальний кодекс Польщі заборонив використання технічних засобів для дослідження психофізіологічних реакцій осіб, запровадивши статтю 171 4/2. Ця стаття забороняла використання гіпнозу, ліків або технічних пристроїв, що впливають на психологічні процеси допитуваної особи або орієнтовані на контроль неусвідомлюваних реакцій організму під час допиту.

Однак у 2003 році Кримінально-процесуальний кодекс був доповнений статтею 192 (а/2), яка дозволила експертам використовувати технічні засоби для контролю неусвідомлюваних реакцій людини «в інтересах зменшення кількості підозрюваних або для визначення доказової цінності зібраних доказів». При цьому підкреслювалося, що «застосування технічних засобів, спрямованих на контроль неусвідомлюваних реакцій людини, можливе лише за її згодою». Ці зміни створили правове підґрунтя для обмеженого, але легітимного використання поліграфа у правоохоронній діяльності [191, с. 165–175].

Верховний і апеляційний суди Польщі розглядають результати поліграфічних досліджень як джерело доказів за певних умов. Зокрема, дослідження на поліграфі повинно проводитися зі згоди досліджуваної особи, а висновок має бути складений експертом відповідно до вимог статті 200 Кримінально-процесуального кодексу Польщі. Крім того, суди звертають увагу на кваліфікацію експерта та дотримання ним встановлених методологічних стандартів під час проведення дослідження, щоб забезпечити надійність та об'єктивність отриманих результатів.

Сьогодні дослідження на поліграфі в Польщі знайшли застосування у таких напрямках: під час прийому на роботу (кадровий скринінг), проведення службових перевірок та в ході кримінальних розслідувань. Варто зазначити, що перші два напрями активно використовуються не лише в системі правоохоронних органів,

але й у приватному секторі. Однак у Польщі наразі відсутні нормативно-правові акти, які б регламентували або забороняли проведення досліджень з використанням поліграфа в приватних організаціях [187, с. 92–116].

До четвертої групи країн, де використання поліграфа регулюється підзаконними правовими актами, належать: Велика Британія, Бельгія, Болгарія, Ізраїль, Південна Корея, Чеська Республіка.

У Великій Британії спроба впровадження та застосування методів психофізіологічного дослідження не виявилася успішною. Зокрема, спроби впровадження поліграфа під час уряду Маргарет Тетчер спричинили значну хвилю протестів, і проєкт щодо його використання, включаючи для правоохоронних органів, був припинений без подальшого розвитку.

З 2007 року у Великій Британії діє закон «Про контроль над правопорушниками», відповідно до якого перевірки на поліграфі застосовуються до певної категорії осіб. Зокрема, це стосується тих, хто відбуває покарання у місцях позбавлення волі та претендує на дострокове звільнення. Цей закон запроваджує обов'язкові поліграфічні тестування як частину процесу оцінки та моніторингу поведінки правопорушників, сприяючи таким чином підвищенню ефективності контролю та реабілітації цих осіб.

У соціальних службах активно застосовуються безконтактні детектори брехні, переважно виробництва Ізраїлю. Соціальні працівники використовують ці пристрої для оцінки щирості заявників на державну допомогу, зокрема під час розгляду їхніх скарг на безробіття, бідність та інші соціальні проблеми.

У Бельгії поліграф уперше був використаний у 1997 році під час розслідування тяжкого злочину. Для проведення поліграфічних досліджень були запрошені спеціалісти з інших країн, зокрема з Канади. Результати поліграфічного тестування надали орієнтувальну інформацію, що сприяла розкриттю злочину. Це стало важливим поштовхом для розвитку цієї галузі, і, починаючи з 2001 року, кількість перевірок на поліграфі значно зросла. Поліграф

найчастіше використовується при розслідуванні тяжких злочинів, таких як вбивства та злочини на сексуальному підґрунті. Відповідно до законодавства Бельгії поліграфічне дослідження визначається як «спеціалізований метод допиту». Цей метод визнаний як ефективний інструмент для збору додаткової інформації в ході кримінальних розслідувань, сприяючи підвищенню точності та об'єктивності слідчих дій.

У Болгарії поліграфологія почала активно розвиватися з 1995 року, коли в Інституті психології МВС Республіки Болгарія було створено відділення для проведення оперативно-психологічної експертизи осіб, підозрюваних у вчиненні тяжких злочинів, а також щодо працівників правоохоронних органів, яких підозрювали в нелояльності та корупції, кандидатів на службу. У 1997 році МВС Болгарії закупило комп'ютерний поліграф та направило на навчання до США одного зі своїх працівників. Використання поліграфа у країні регламентовано підзаконними нормативними актами Міністерства внутрішніх справ.

З 1998 року поліграф також почав використовуватися у приватних фірмах, створюється Асоціація поліграфологів Болгарії. Це сприяло поширенню поліграфічних досліджень у різних секторах, підвищуючи рівень професіоналізму та етики в цій галузі [157, с. 85–90].

В Ізраїлі поліграф використовується з 1959 року. Спочатку спеціалістів цієї галузі готували американські школи поліграфологів. Сьогодні держава самостійно здійснює підготовку судових психологів-поліграфологів. Ідеологія сучасних ізраїльських поліграфологів спрямована на забезпечення національної безпеки та працює в інтересах держави. Цей підхід забезпечує високий рівень професіоналізму та надійності поліграфічних досліджень, що є важливим елементом у системі національної безпеки Ізраїлю.

У Південній Кореї поліграф використовується з 1950-х років, коли перші корейські поліграфологи пройшли підготовку у військових поліграфологів армії США. У 1991 році в Південній Кореї було затверджено «Інструкцію по

використанню поліграфа», що надало офіційний статус цій методиці. Згодом була створена Корейська асоціація поліграфа. Варто зазначити, що перевірки на поліграфі в цій державі здійснюються виключно армією та правоохоронними органами. Проведення досліджень з використанням поліграфа у приватному секторі заборонено, що підкреслює монополію держави на використання цього інструменту в інтересах національної безпеки та контролю.

В Україні ця діяльність також регулюється окремими підзаконними актами, наказами та відомчими інструкціями [93, с. 28–34].

На нашу думку, Україна належить до країн, де застосування поліграфа регламентується окремими правовими нормами закону, який охоплює широкий спектр суспільних відносин, а не спеціальними правовими нормами та підзаконними нормативно-правовими актами. Зокрема, в Кримінальному процесуальному кодексі України можливість використання поліграфа передбачається і в статтях 71, 107 КПК України, однак детальної регламентації самого процесу опитування з використанням поліграфа (ОВП) немає. Положення цих статей стосуються лише порядку участі спеціаліста при проведенні слідчих (розшукових) дій і можливості застосування технічних засобів для збирання, фіксації та використання інформації [125].

Для досягнення цієї мети дозволяється використовувати необхідні методи, включаючи технічні засоби [80, с. 191–194]. Однак, згідно з частиною 16 статті 9 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», для отримання інформації забороняється використовувати технічні засоби, психотропні, хімічні та інші речовини, які можуть пригнічувати волю або завдавати шкоду здоров'ю людей та навколишньому середовищу [128]. Це положення ґрунтується на частині 2 статті 28 Конституції України, яка забороняє проведення медичних, наукових чи інших дослідів над людиною без її вільної згоди. Зазначено, що поліграф, який використовується в оперативно-розшуковій діяльності та кримінальному провадженні, не представляє загрози для здоров'я людей та навколишнього

середовища і застосовується лише за умови письмової згоди відповідної особи [27, с. 74].

В органах внутрішніх справ України поліграфологія почала розвиватися з 1997 року, коли українська діаспора зі США передала Міністерству внутрішніх справ України десять комп'ютерних поліграфів моделі «Аксітон». Ці поліграфи були успішно інтегровані в оперативно-розшукову діяльність.

У 1999 році перші українські офіцери поліції пройшли навчання в Академії судової психофізіології, розташованій у місті Ларго, штат Флорида, США. Цей крок став важливим етапом у розвитку поліграфології в Україні, оскільки забезпечив вітчизняних фахівців сучасними знаннями та методиками, необхідними для ефективного використання поліграфів у правоохоронній діяльності.

Упродовж останніх двадцяти років практика використання інструментальної детекції в Національній поліції України стає затребуваною та проходить черговий етап встановлення. Так, використання поліграфа регламентується відповідними нормативними актами, що упорядковують правову основу поліграфологічної діяльності, зокрема під час його практичного застосування у позапроцесуальному виді (кадрового скринінгу, спеціальних (внутрішніх) перевірок і службових розслідувань, у межах оперативно-розшукової діяльності) та процесуальному виді (в ході досудового розслідування) [27, с. 74].

Вивчення практики використання поліграфа в різних країнах та аналіз наукової літератури дозволяють дійти висновку, що застосування поліграфа в діяльності правоохоронних органів, зокрема під час досудового розслідування, має як позитивні, так і негативні сторони.

Позитивні сторони:

- Допомога у виявленні прихованої інформації: Поліграф може виявити приховані деталі, які не були б розкриті під час звичайних допитів.

- Збільшення ефективності розслідувань: Використання поліграфа може сприяти встановленню правдивості показань свідків та підозрюваних у випадках, коли існують протиріччя в показаннях кількох учасників кримінального провадження.

- Психологічний вплив: Усвідомлення можливості перевірки на поліграфі може спонукати до правдивих свідчень.

- Поліграф є засобом отримання орієнтувальної інформації, що може допомогти встановити обставини, які підлягають доказуванню, або стимулювати проведення інших слідчих (розшукових) дій, таких як обшук, впізнання тощо.

Отже, на підставі викладеного можна вважати використання поліграфічних технологій під час досудового розслідування рентабельною та продуктивною процедурою. Проте, як зазначає В. М. Шевчук, у багатьох випадках результати психологічної експертизи з використанням поліграфа не приймаються судами як джерело доказів через такі нюанси: 1) практично не встановлений правовий режим і процесуальне значення даних, одержаних за допомогою застосування науково-технічних засобів у процесі доказування в кримінальному судочинстві; 2) відсутність належного законодавчого закріплення; 3) не визначений єдиний процесуальний статус особи, яка проводить дослідження; 4) не визначені вимоги стосовно допустимості використання окремих науково-технічних засобів та даних, одержаних за допомогою їхнього застосування тощо [168, с. 107].

Ми погоджуємося з автором, що на практиці органи досудового розслідування стикаються з низкою проблем, а саме:

- Отримання виправдувальних показань за допомогою поліграфа, особливо коли він використовується як засіб захисту особи від звинувачення у вчиненні кримінального правопорушення, може призвести до виникнення сумнівів у достовірності отриманих результатів та до можливих зловживань з боку захисту своїми правами.

- Сумнівна надійність результатів: Поліграф не завжди може забезпечити стовідсоткову точність, оскільки результати можуть бути піддані впливу різних психологічних та фізіологічних факторів.

Як слушно зазначає І. В. Рогатюк, питання точності перевірки на поліграфі є доволі спірним. Основною проблемою є відсутність доказів того, що фізіологічні реакції є унікальними для обману. Чесна людина також може нервувати, відповідаючи правдиво, тоді як нечесна може не проявляти схвильованості [137, с. 88]. Поділяємо думку автора, оскільки цей комп'ютерний пристрій не читає думки, а лише реєструє динаміку психофізіологічних реакцій на різні стимули. Поліграф не виявляє брехню саму по собі, а лише збудження, яке, ймовірно, свідчить про неправдиву інформацію. Відтак, він не надає інформації про джерело цих процесів (біль, переляк, асоціації, брехня тощо).

- Відсутність єдиної систематизованої законодавчої бази, яка б регламентувала поліграфологічну діяльність під час досудового розслідування, а також брак відомчих методик для проведення психофізіологічних досліджень з використанням поліграфа, що значно ускладнює процес інтеграції цієї технології у правоохоронну практику.

Таким чином, акумулюючи всю інформацію, що відображає міжнародний досвід використання поліграфа в різних сферах суспільного життя, зокрема у правоохоронній діяльності, можна дійти висновку, що в Україні практика застосування цього комп'ютерного пристрою ще досить нова, але має великі перспективи. Поліграф може бути ефективним як у розслідуванні та розкритті злочинів, так і під час скринінгу кандидатів на посади у правоохоронні органи та на державну службу. Це вимагає вирішення питань щодо уніфікації та стандартизації процедури опитування з використанням поліграфа в Україні, таких як:

- Законодавче врегулювання психофізіологічних досліджень з використанням поліграфа, захист прав осіб від неправомірного

використання поліграфа, а також забезпечення конфіденційності інформації, отриманої в результаті досліджень (необхідно розробити відповідні нормативні державні та міжвідомчі документи).

- Адміністративно-правове врегулювання підготовки фахівців-поліграфологів (необхідно створити державні установи, які надаватимуть якісну освіту за напрямом «поліграфологія», зокрема впровадити цю спеціальність у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання, що здійснюють підготовку поліцейських і відповідають потребам слідчо-судової практики. Після завершення навчання майбутні поліграфологи отримуватимуть дипломи державного зразка).

- Запровадження уніфікованої системи сертифікації та підвищення кваліфікації поліграфологів, а також відомчих методик психофізіологічного дослідження з використанням поліграфа.

2.3. Сучасні напрями використання поліграфа в Україні

В Україні спостерігається зростаючий інтерес до інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації. Орієнтуючись на успішний зарубіжний досвід, проте враховуючи специфіку внутрішніх умов, в Україні відзначається впровадження власних концепцій і методик щодо досліджень з використанням поліграфа. Активізація поліграфологічної діяльності підкреслює її значущість у розв'язанні проблемних ситуацій, в яких опинилася певна категорія суб'єктів. Так, застосування спеціальних інструментальних засобів, а також психологічних прийомів впливу на індивіда дозволяє отримати інформацію, недосяжну іншим шляхом. На сьогодні українська поліграфологія як міждисциплінарна наука проявила свою ефективність, що значно змінило сприйняття процедури дослідження з використанням поліграфа як окремо громадянами, так і суспільством у цілому.

Вивчення міжнародного досвіду застосування поліграфа свідчить про різноманітність його використання у різних країнах та дозволяє дійти висновку щодо потенційних напрямів використання цього технічного засобу в Україні, зокрема:

- кадровий скринінг;
- спеціальні (внутрішні) перевірки та службові розслідування;
- при розслідуванні кримінальних правопорушень, включаючи злочини, пов'язані зі службовою діяльністю та загрози національній безпеці України;

Кадрові скринінги (англ. screen – відсіювати, перевіряти на благонадійність) – перевірки під час відбору кадрів, оцінювання персоналу та своєчасного виявлення його можливої нелояльності. Рентабельність перевірок із застосуванням поліграфа під час прийому на роботу визначається такими факторами: швидкістю отримання точної інформації про респондента, своєчасним виявленням небажаних нахилів у кандидата на службу або фактів біографії, які приховуються цією особою, а також сприяє виявленню фактів порушення встановлених законодавством норм поведінки чи діянь, що завдають шкоди [27, с. 74]. При підборі персоналу роботодавці надають перевагу результатам дослідження з використанням поліграфа, ніж результатам психологічного тестування чи анкетування.

Соціально-психологічні дослідження підтверджують, що серед кандидатів до правоохоронних органів у віці від 18 до 35 років спостерігається нахил до асоціальної поведінки. Це включає ризик саморуйнівних актів, таких як суїцид, майбутні наміри зловживання службовим становищем, наявні або минулі зв'язки в кримінальному середовищі тощо. Ці фактори є важливими у плані ризику для організаційної дисципліни та етичних норм правоохоронців.

Зауважимо, що на сьогодні стандартні психологічні та психофізіологічні методи, використовувані у професійному відборі кандидатів на службу, мають

обмежену науково-методичну та матеріально-технічну підтримку. Це підкреслює необхідність упровадження державної нормативно-законодавчої бази та прийняття організаційних рішень, спрямованих на вдосконалення та систематизацію процедур професійно-психологічного відбору кадрів і якісного моніторингу людського фактора.

Таким чином, на нашу думку, впровадження поліграфного скринінгу (психофізіологічного дослідження з використанням поліграфа) у процедуру професійного відбору є найефективнішим напрямом у цій діяльності. Це дозволяє виявляти приховану інформацію, яку кандидат на службу приховує під час обстеження та аналізу його даних, зокрема:

- наявність алкогольної чи наркотичної залежності;
- наявність зв'язків із кримінальними структурами;
- факти співпраці з іноземними спецслужбами;
- наявність незареєстрованої зброї тощо.

Проведення психофізіологічних перевірок із використанням поліграфа є важливим елементом у процесі якісного відбору кандидатів на керівні посади, а також в оцінці ефективності діючих працівників під час їх перепризначення. Такі перевірки дозволяють об'єктивно оцінити психофізіологічні реакції на стимули, що сприяє забезпеченню високого рівня надійності у прийнятті кадрових рішень.

Сьогодні потрібна принципово нова інноваційна система проведення відповідної процедури, спрямована на відбір лідера нової формації. Сучасні реалії вимагають концептуально нового підходу до організації процедури психологічного відбору працівників керівного складу органів внутрішніх справ України при призначенні на керівні посади або посади з більшим обсягом роботи. На зміну лідерам старого типу мають прийти лідери нового типу. Як слушно зазначає О. А. Назаров, має сформуватися нове ідейне розуміння ролі й місця керівника в системі управління, його спроможності очолювати колектив в умовах

реформ та інновацій та впроваджувати їх у життя відповідно до міжнародних стандартів [100, с. 6].

Найбільш доцільною формою проведення психофізіологічного обстеження кандидатів на керівні посади є опитування з використанням поліграфа. Умови та правила цього дослідження, спрямованого на виявлення факторів ризику серед останніх, повинні відповідати загальним вимогам, що викладені в Інструкції про порядок використання поліграфів у Національній поліції України, затвердженій наказом МВС України від 13 листопада 2017 р. № 920, у якій згідно з розділом 3 пунктом 1 одним з основних напрямів використання поліграфа є саме проведення опитування осіб, які проходять атестування при призначенні на вищу посаду.

Аналізуючи нормативно-правову базу проведення психофізіологічного дослідження із використанням поліграфа при відборі кандидатів на службу в правоохоронні органи, слід зазначити, що така процедура є обов'язковою у багатьох країнах, зокрема в таких, як США, Канада, Литва, Латвія, Польща та Словаччина.

Отже, серед ключових напрямів застосування поліграфа особливе місце посідає саме кадровий, оскільки якісний відбір персоналу є основою для забезпечення стабільності, продуктивності та якості роботи установи та її структурних підрозділів. Однак, на нашу думку, цей метод психофізіологічної діагностики персоналу має низку недоліків. Зокрема, підготовчий етап проведення скринінгу, час проведення процедури та інтерпретація результатів загалом займають значний час. Вартість кожного дослідження висока, оскільки сам процес трудомісткий і вимагає залучення висококваліфікованих спеціалістів у цій галузі, підготовка яких є дорогою. Якість результатів залежить від професіоналізму поліграфолога, а також існують правові обмеження через обов'язкову вимогу добровільної згоди досліджуваної особи.

Під час **спеціальних (внутрішніх) перевірок і службових розслідувань** опитуваний піддається перевірці на предмет приховування інформації, що

становить інтерес для проведеного службового розслідування, в основі якого завжди лежить певна подія (фальсифікація, розголошення службової таємниці, корупційна складова тощо). Поліграфолог визначає причетність конкретних осіб до цієї події та їхню обізнаність про деталі, обставини або ознаки справи, що розслідується [27, с. 74].

Ініціатор проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа готує та підписує відповідне завдання, в якому зазначається мета дослідження. У цьому документі детально описується причина необхідності проведення тестування, а також конкретні питання або аспекти, які потребують з'ясування. Завдання має бути чітко сформульоване та обґрунтоване, щоб забезпечити належну підготовку до дослідження та отримання достовірних результатів.

Досліджуючи правовий статус ініціатора, слід враховувати, що ініціаторами можуть виступати як фізичні особи – громадяни України, іноземці та особи без громадянства, так і посадові особи та державні службовці [71, с. 56]. Провівши аналіз численних відомчих наказів правоохоронних органів України [53; 115; 117; 121; 122], які регламентують порядок застосування поліграфа, можна дійти висновку, що на законодавчому рівні в жодному нормативно-правовому акті не визначено поняття «ініціатор проведення психофізіологічного дослідження із використанням поліграфа», а також не конкретизовано, хто саме може ініціювати таке дослідження. Лише у відомчих наказах перелічено перелік посадових осіб, які мають право ініціювати процес проведення цього обстеження. Наприклад, у Національній поліції ініціатором опитування можуть бути визначені керівник, перші заступники та заступники керівника центрального органу управління поліцією, керівник структурного підрозділу центрального органу управління поліцією, керівники, перші заступники та заступники керівника територіального органу поліції, начальник Департаменту кадрового забезпечення, а також особа, уповноважена на проведення службового розслідування (перевірки). Як слушно

зазначає Д. В. Куценко, що ініціювавши проведення психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа, ініціатор стає однією з ключових фігур цього процесу, від якої також залежить об'єктивність результату [71, с. 56]. Безумовно, він несе відповідальність за належну підготовку та проведення дослідження.

Слід зауважити, що в деяких нормативних актах передбачено можливість проведення опитування із використанням поліграфа за ініціативою особи, яка виявила бажання пройти таке опитування, включаючи випадки проведення службових розслідувань [53]. Проте Д. В. Куценко зазначає, що таке формулювання не є коректним, оскільки завдання має давати особа, яка уповноважена призначати проведення певної перевірки. В окресленому випадку ініціатива на проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа належить особі, яка прагне довести правдивість наданої нею інформації [71, с. 56]. Ми погоджуємося з автором, оскільки жодна посадова особа не має права виписувати завдання поліграфологу для перевірки себе. У такому випадку, щоб вирішити ситуацію, вона має звернутися до поліграфолога у приватному порядку, а результати дослідження долучити до матеріалів службової перевірки. Таким чином, особа, яка виявила бажання пройти таке опитування з метою доведення своєї невинуватості, матиме статус не ініціатора, а кандидата на перевірку або заявника.

Аналіз наукової літератури, а також вітчизняної та зарубіжної практики дозволяє дійти висновку, що **проведення планових або позачергових (вибіркових) перевірок** із використанням поліграфа серед діючих працівників дозволяє вчасно виявляти приховані ознаки зловживань службовими повноваженнями, які вже були здійснені або плануються в майбутньому.

Планові перевірки є штатною процедурою, що стосуються певної категорії посад і зазвичай охоплює працівників, які розпоряджаються матеріальними цінностями або мають доступ до певної інформації.

Позачергові (вибіркові) перевірки стосуються працівників, щодо яких надійшла інформація негативного характеру або виникла недовіра. Вони також проводяться за наявності фактів вчинення правопорушень, що потребують перевірки та з'ясування істини, або під час проведення різного роду інспекцій.

Основною метою проведення планових та позачергових перевірок із використанням поліграфа є виявлення та своєчасне попередження порушень у професійній діяльності, таких як розголошення державної таємниці, неналежне виконання службових обов'язків, корупційні дії, зловживання службовими повноваженнями тощо. Своєчасне виявлення таких порушень дозволяє максимально швидко мінімізувати їхні наслідки та знайти шляхи їхнього вирішення. Також передбачається спонтанне проведення перевірок, що зазвичай відбувається під час зміни функціональних обов'язків працівника та надання йому додаткових повноважень, таких як доступ до конфіденційної інформації, право розпоряджатися матеріально-технічними цінностями, фінансами. Позачергові перевірки доцільно проводити в підрозділах, де виявлено різного роду порушення або спостерігається погіршення загальних показників роботи. Це надає цінну інформацію про групи корпоративного ризику [12, с. 162].

Як зазначалося раніше, проведення психофізіологічних досліджень із використанням поліграфа покращує процес службових перевірок та сприяє забезпеченню кадрової безпеки. Однак одним із ключових аспектів цієї процедури є попередження правопорушень з боку діючого персоналу, що є важливим елементом у вирішенні завдань превентивного характеру. Так, опитування осіб з використанням поліграфа під час проведення службових розслідувань, перевірок та профілактичних заходів може здійснюватися для отримання інформації про наміри або підготовку до вчинення корупційних та інших посадових злочинів.

Під корупцією розуміється використання особою наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття

обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей [119].

Сучасний досвід боротьби з таким негативним явищем свідчить, що корупція має причини своєї поширеності, які лежать в економічних, політичних, правових, соціально-культурних, моральних і, зокрема, у психологічних площинах [12, с. 76].

В Україні впровадження психофізіологічного дослідження з використанням поліграфа кандидатів на керівні посади доцільно здійснювати передусім для виконання вимог Закону України «Про запобігання корупції» [119]. Цим законом передбачено проведення спеціальної перевірки осіб, які претендують на зайняття посад, пов'язаних із виконанням функцій держави або органів місцевого самоврядування, включаючи осіб рядового та начальницького складу правоохоронних органів України. Вважаємо, що проведення спеціальної перевірки неможливе без використання комп'ютерного поліграфа, оскільки ця процедура має бути об'єктивною та індивідуалізованою. Використання поліграфа дозволяє виявити такі обставини, як джерела доходу, наявність у кандидата та його близьких корпоративних прав, у тому числі за кордоном, а також наміри щодо використання службових повноважень з метою отримання неправомірної вигоди тощо.

Як зауважує О. В. Вагіна, вивчаючи певні психологічні особливості людини, ми можемо з певною часткою ймовірності прогнозувати схильність до вчинення протиправних дій. Однак сам факт вчинення ми можемо з більшою точністю фіксувати за допомогою поліграфа, а окремі види посадових зловживань тільки з використанням поліграфа [12, с. 87]. Безумовно, використання новітніх поліграфічних технологій, окрім традиційних психологічних та психофізіологічних

методів діагностики діючих працівників дозволяє за короткий проміжок часу отримати інформацію, яку неможливо отримати іншими способами. Це сприяє профілактиці та запобіганню корупційних діянь.

З метою забезпечення національної безпеки України під час воєнного стану актуальним залишається питання забезпечення внутрішньої безпеки, а також протидії диверсійним групам і шпигунству. Відповідно до статті 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [131]. Так, відповідно до офіційної статистичної інформації Офісу Генерального прокурора, за 2022 рік зареєстровано 14 639 кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України (додаток Г), за 2023 рік – 4 743 (додаток Г).

Згідно з результатами проведеного анкетування, 26% опитаних слідчих Національної поліції України вважають доцільним використання психологічної експертизи з поліграфом у процесі розслідування злочинів, що стосуються Національної безпеки (додаток А). 66,7% опитаних прокурорів вважають можливим застосування такої експертизи лише в окремих випадках (додаток В). Окрім того, 47,3% оперативних працівників Національної поліції України вважають доцільним використання поліграфа під час оперативно-розшукової

діяльності при виявленні злочинів, що загрожують національній безпеці (додаток Б).

Правоохоронні органи відіграють ключову роль у системі державної влади, оскільки вони виконують особливі завдання в умовах воєнного стану. Ефективність їхньої діяльності забезпечує внутрішню безпеку держави, що вимагає високої компетентності та благонадійності їхніх представників. З цього випливає, що проведення психологічних досліджень з використанням поліграфа у поєднанні з іншими методиками у структурних підрозділах сектору безпеки та охорони України сприяє якісному відбору кадрів, ефективній розстановці сил і засобів, а також відіграє превентивну роль у запобіганні негативних наслідків, пов'язаних з людським фактором. Актуальними залишаються перевірки зазначених працівників на причетність до шпигунської та диверсійної діяльності. Зокрема, значна увага приділяється таким аспектам: проходження спеціальної підготовки в інших спецслужбах, виконання завдань, засекречення своєї особи за допомогою матеріалів легендування, допомога у диверсійних операціях, а також приховані контакти зі спецслужбами інших держав, під час яких передається систематизована службова інформація або інша інформація з обмеженим доступом.

На нашу думку, з метою запобігання зазначеним вище фактам проведення досліджень на поліграфі є обов'язковим для такої категорії працівників, які:

- прибули з окупованих територій;
- перебували в полоні;
- залучені до виконання особливо важливих завдань із забезпечення національної безпеки України;
- мають специфіку роботи, пов'язану з доступом до конфіденційної інформації, включаючи персональні дані працівників.

Слід зазначити, що за законодавством більшості країн ЄС персональні дані класифікуються за такими критеріями чутливості:

а) дані загального характеру (П.І.Б., дата і місце народження, громадянство, стать, місце роботи, робочий телефон/факс/e-mail, місце проживання тощо);

б) чутливі (англ. – vulnerable personally identifiable information), тобто дані, які за природою можуть порушити основні свободи і таємницю приватного життя (до таких належать відомості про стан здоров'я, етнічну належність, релігійні погляди, політичні переконання, власність, заробітну плату та інші джерела доходу, ідентифікаційні коди, біометричні записи, реквізити документів та платіжних карток, номерні знаки транспортних засобів, дактилоскопічні відбитки, зразки почерку, записи голосу, фото- та відеоматеріали, кредитна історія, інформація про судимість та ін.).

Зазначена сукупність персональних даних вимагає вищого ступеня забезпечення безпеки. Їх збирання, систематизація та архівування повинні здійснюватися за особистою згодою особи, а розголошення цієї інформації підлягає кримінальній відповідальності та карається законом [30, с. 68].

Таким чином, останній підпункт є особливо важливим, оскільки посадовці, які обіймають зазначені посади, представляють найбільший інтерес для ворожих спецслужб.

Отже, процедура планових психофізіологічних досліджень персоналу з використанням поліграфа під час періодичних службових перевірок сприяє забезпеченню кадрової безпеки. Це особливо актуально в умовах, коли відсутні службові розслідування або прийняття важливих кадрових рішень протягом тривалого періоду. На нашу думку, необхідно запровадити відповідні відомчі накази, що встановлюють чіткі терміни проходження перевірки на поліграфі для певних категорій персоналу, а також сформувати відповідну науково-методичну базу.

При розслідуванні кримінальних правопорушень. Для всебічного та ефективного розслідування кримінальних проваджень органи досудового розслідування мають розглядати всі можливі методи та засоби, включаючи

поліграф як науково-технічний прилад. Як детально визначила Ж. Ю. Половнікова, до переваг його використання належать: можливість зменшення підозрюваних або осіб, причетних до події розслідуваного злочину; визначення ймовірної ролі опитуваної особи щодо планування, підготовки та вчинення конкретного злочину; надання оцінки достовірності інформації, що повідомляється опитуваною особою; здобуття оперативно значущої інформації, яку в інший спосіб отримати неможливо; отримання фактичних даних, матеріальних доказів та інших відомостей для своєчасного проведення слідчих (розшукових) дій, а також для виявлення, припинення, запобігання й розкриття злочинів; перевірка достовірності показань особи щодо обставин конкретного злочину; встановлення місцезнаходження матеріальних доказів на місцевості та в приміщенні, у тому числі й безпосередньо під час обшуку; з'ясування правдивості показань свідків, достовірності даних, отриманих від очевидців, потерпілих чи заявників [34, с. 42]. Так, з метою перешкоди протидії розслідуванню злочинів, пов'язаних зі службовою діяльністю, слідчий або дізнавач можуть використовувати результати досліджень, отриманих за допомогою поліграфа, для встановлення таких фактів:

- Встановлення істини: коли у свідченнях двох або трьох учасників є розбіжності, і один із них своїми діями з високою ймовірністю намагається протидіяти розслідуванню та встановленню правди. Про це зауважили й 13% опитаних слідчих, 9,7% оперативних працівників, 14,3% прокурорів (додатки А, Б, В).

- Встановлення невинуватості підозрюваного: коли останній добровільно погоджується пройти обстеження на поліграфі. У цьому випадку поліграф виступає як інструмент встановлення істини та захисту підозрюваного. Про це зауважили лише 1,4% опитаних слідчих та 14,3% прокурорів (додатки А, Б, В).

- Встановлення факту самообмови: коли до протиправного діяння причетні посадовці високого рангу, а виконавець намагається взяти всю відповідальність на себе.

- Встановлення істини в умовах розбіжностей: коли між свідченнями свідків або підозрюваних існують суперечності щодо конкретних фактів.

Зауважимо, що якщо перший і другий напрями використання поліграфа в Україні не викликає особливих спорів у реалізації його можливостей, то напрям, який полягає у використанні поліграфа для отримання доказів в кримінальному провадженні, супроводжується дискусіями щодо можливостей отримання таких доказів через нерозвинутість необхідної інструментально-методичної бази та низку чинників серед яких правова неврегульованість [164, с. 40].

На сьогодні чинний КПК України, не містить прямих вказівок щодо застосування поліграфа в кримінальному провадженні, водночас у зазначеному нормативному акті відсутні і заборони щодо отримання показань учасників кримінального провадження або ж очевидців із застосуванням поліграфа.

При розслідуванні кримінальних правопорушень застосування поліграфа можливе у двох формах:

- Непроцесуальна форма: поліграф використовується як техніко-криміналістичний засіб для виявлення та фіксації доказів під час проведення оперативно-розшукових заходів і слідчих (розшукових) дій.

- Процесуальна форма: поліграф застосовується як інструмент для реєстрації психофізіологічних реакцій особи на певні стимули-подразники під час проведення психологічної експертизи. Ця форма передбачає отримання оперативно значущої інформації, необхідної для вирішення завдань, поставлених ініціатором експертизи. У цьому випадку поліграф розглядається як інструмент експертного дослідження.

У непроцесуальній формі залучається фахівець-поліграфолог для проведення психофізіологічного інтерв'ю з особою з метою отримання криміналістично значущої інформації. Результатом такого процесу є довідка, оформлена спеціалістом, яка містить аналіз отриманих даних. Важливо зауважити, що в контексті даної діяльності результати, отримані за допомогою поліграфа, не мають статусу доказу [27, с. 72–74]. У цьому випадку поліграф доцільно використовувати як засіб отримання орієнтувальної інформації, що дозволяє органам розслідування формувати версії, розробляти тактику подальших дій та планувати хід слідства.

У процесуальній формі – це проведення повноцінного експертного дослідження у формі психологічної експертизи із використанням поліграфа (ПЕВП) як самостійного виду експертизи, з висновком експерта, що може бути доказом у суді.

Таким чином, відмінність ПЕВП від психофізіологічного інтерв'ю полягає в такому:

По-перше, у випадку психологічної експертизи, вона проводиться на підставі постанови слідчого або ухвали судді, тоді як психофізіологічне інтерв'ю проводиться за усним або письмовим зверненням фізичних чи юридичних осіб.

По-друге, експерт, який проводить психологічну експертизу, попереджається про кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивого висновку, тоді як фахівець-поліграфолог під час проведення психофізіологічного дослідження такого попередження не отримує.

По-третє, висновки психологічного обстеження, проведеного за допомогою поліграфа, можуть бути успішно використані в контексті комплексного аналізу разом з іншими доказами, тоді як результати психофізіологічного інтерв'ю такого використання не допускають.

Отже, науково-технічне підґрунтя не викликає сумнівів у доцільності використання поліграфа, оскільки цей комп'ютерний пристрій для

психофізіологічного дослідження є комплексним аналізатором фізіологічного стану людини на пред'явлені стимули або подразники. Основною причиною дискусій щодо його правових підстав використання у процесуальній діяльності є не технічні характеристики, а суб'єктивна інтерпретація результатів дослідження, яка залежить від досвіду, серйозності підходу, постійного вдосконалення методики проведення досліджень та професійної компетентності відповідних спеціалістів.

Таким чином, перелічені напрями використання поліграфа у правоохоронних органах України свідчать про доцільність застосування на практиці інноваційних технологій комп'ютерної діагностики психофізіологічного стану особи як у сфері кадрового забезпечення, так і під час розслідування кримінальних правопорушень, проте з урахуванням необхідності імплементації правової бази.

Висновки до розділу 2

Підсумовуючи викладене, можна зробити наступні проміжні висновки.

1. Поліграф є спеціальним технічним пристроєм, призначеним для отримання інформації про зміни фізіологічного стану людини під час проведення тестування. Основна мета такого тестування полягає у встановленні емоційного напруження особи, яка піддається обстеженню, що може вказувати на її відвертість чи невідвертість при відповіді на запитання (говорить правду чи намагається її приховати). Головна особливість цього пристрою – це засіб виявлення не самої правди або брехні, а відстеження реакцій людини (як змінюється її стан у зв'язку із запитаннями, що ставляться їй). Реакції містять у собі велику кількість змін в організмі: серцевий ритм, дихання, пульс, тиск, електричний опір шкіри тощо. Таким чином, прилад виступає тільки

реєстратором об'єктивних параметрів, а їх суб'єктивну інтерпретацію здатний виконати тільки відповідний фахівець.

2. З 2017 р., згідно з рішенням національного органу стандартизації ДП «УкрНДНЦ», в Україні набув чинності державний стандарт технічних умов для поліграфів (ДСТУ 8692:2016 «Поліграфи. Технічні умови»). Порівняльний аналіз українського ДСТУ 8692:2016 з американським ASTM E2439 показує, що між ними немає принципових відмінностей у вимогах щодо устрою та принципів роботи поліграфа. Відповідно до вказаного нормативно-правового акта поліграф – це багатоканальна контрольно-вимірювальна система, призначена фіксувати динаміку зміни фізіологічних показників організму людини під час дослідження на визначення її психоемоційного стану у відповідь на пред'явлення за спеціальною методикою певних стимулів і подальше їх відтворення на екрані монітора та збереження й архівування за допомогою пристрою оброблення та відображення інформації, яким можуть бути персональний комп'ютер (планшетний комп'ютер, ноутбук тощо), що серійно виробляються.

3. Сучасний поліграф складається з таких елементів: 1) датчиків (їх підключають до тіла випробуваного, завдяки чому можна отримувати та контролювати дані про психофізичний стан людини); 2) комп'ютера (найчастіше використовується сучасний ноутбук чи стаціонарний комп'ютер, завдяки якому робиться запис та обробляються отримані дані з датчиків); 3) вивідний пристрій (принтер, екран ноутбука чи комп'ютера), який відтворює реакції організму тестованої особи у вигляді поліграм.

4. Міжнародний досвід використання поліграфа поліцією (США, Канада, Ізраїль, Угорщина та ін.) показує, що він застосовується в багатьох країнах для отримання даних, які дозволяють визначити коло підозрюваних у вчиненні злочинів та отримати інші дані, що мають значення в кримінальному провадженні. Проте у використанні поліграфа є кілька негативних моментів, на які звертають увагу зарубіжні юристи, психологи та журналісти, котрі займаються

цією проблематикою. Зокрема, відзначається, що поліграф отримав шкідливий ореол безпомилкового детектора брехні, що не відповідає дійсності. Найчастіше активне застосування поліцією поліграфа та підкреслювання його ефективності пов'язано із здійсненням психологічного впливу на підозрюваного (обвинуваченого) у вчиненні злочину з використанням панівного уявлення про безпомилковість вказаного технічного засобу. При цьому ефективність поліграфа ґрунтується на уявленні, що допитувана людина, яка намагається приховати правду, ще до початку перевірки може змінити свою позицію і розповісти правду. Таке дійсно іноді відбувається, оскільки особа вважає, що її обман усе одно буде виявлено «детектором брехні». Тобто позитивний результат досягається не в результаті використання «видатних» науково-технічних можливостей поліграфа, а за рахунок психологічного впливу самого факту застосування «детектора брехні».

5. Ставлення правоохоронних органів до поліграфа як до детектора брехні викликає обґрунтовані заперечення, адже тести на поліграфі можуть легко трансформуватися від засобу перевірки доказів у спосіб тиску на обвинуваченого з метою отримання від нього відомостей для отримання доказів необ'єктивним чином. Неоднозначність результатів поліграфічного тестування учасників кримінального процесу, можливість порушення прав обвинувачених та усталених правил доказування визнається перешкодою для визнання таких доказів у судах багатьох країн. Водночас визнається, що однією зі сфер, у якій правоохоронні органи можуть ефективно використовувати поліграф, є здійснення контролю за засудженими злочинцями. Зокрема, це особливо актуально для осіб, які вчинили злочини на сексуальному підґрунті. Йдеться про систему наглядових та соціально-виховних заходів щодо засуджених при виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних із позбавленням волі (пробація).

РОЗДІЛ 3.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

3.1. Правові основи використання поліграфа в кримінальному провадженні в Україні

На сьогодні в Україні державні служби виявляють інтерес до використання поліграфа завдяки його ефективності та практичності в різних напрямках роботи. Це призвело до прийняття внутрішніх відомчих положень щодо його застосування. З одного боку, це зумовлено усвідомленням практичної цінності та продуктивності використання поліграфа, з іншого боку, виникають питання щодо доцільності його застосування. Це призводить до протистояння, яке перешкоджає повноцінній інституціоналізації сфери поліграфічних досліджень у законодавче поле. Необхідність забезпечення правової регламентації та врегулювання процесу використання поліграфа залишається актуальною, що вимагає подальших зусиль для створення відповідної нормативно-правової бази [30, с. 67–80].

Дослідження з використанням поліграфа є абсолютно безпечним для людини процесом, який здійснюється з дотриманням встановлених правил. Поліграф – це звичайний медико-біологічний прилад, призначений для одночасної реєстрації кількох фізіологічних показників організму людини, що виникають у відповідь на питання, що перед ним ставляться. Процедура дослідження на поліграфі передбачає використання спеціальних датчиків, які кріпляться на тілі людини, яка піддається перевірці [70, с. 8].

Проведення психофізіологічного дослідження з використанням поліграфа завжди передбачає психологічний вплив на досліджувану особу, тому такий тип діяльності вимагає наявності офіційного документа єдиного зразка, який підтверджує отримання спеціальної освіти та практичних навичок, а також суворого дотримання методик, регламентованих відповідною законодавчою

базою. Основним зобов'язанням поліграфолога є дотримання законодавства України та морально-етичних норм. Проте слід зазначити, що в Україні наразі відсутній єдиний нормативно-правовий акт, який би врегульовував усі питання використання поліграфа, включаючи отримання дозволу або ліцензії на його придбання та застосування. Правове регулювання цього питання носить переважно відомчий характер і є досить фрагментарним [30, с. 67–80].

Слід зауважити, що перевірка на поліграфі є цілком добровільною процедурою, тому кожне дослідження має проводитися за наявності письмової згоди, завіреної підписом особи. Крім того, обладнання, на якому здійснюється тестування, повинно бути сертифікованим і відповідати державному стандарту технічних умов для поліграфів, а методики, що застосовуються під час дослідження, мають бути суворо регламентованими. Це ґрунтується на статті 28 Конституції України, яка встановлює: «Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідям» [66]. Таким чином, цей принцип є основоположним у проведенні будь-яких досліджень стосовно обстежуваної особи.

Ці положення базуються на принципах, закріплених у статті 5 Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 року [49], статтях 7 і 10 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 року, статті 3 Європейської конвенції з прав людини від 4 листопада 1950 року, а також у низці інших міжнародних правових актів.

Основними міжнародними нормативно-правовими актами, які регулюють зазначені положення, є Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 року. Цю конвенцію Українська РСР підписала 27 лютого 1986 року в Нью-Йорку і ратифікувала Президією Верховної Ради Української РСР 26 січня 1987 року [65]. Також важливою є Європейська конвенція про запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи

покаранню, підписана від імені України 2 травня 1996 року в Страсбурзі і ратифікована Верховною Радою України Законом від 24 січня 1997 року [46].

Дані, отримані за результатами поліграфного тестування, є приватними і підпадають під правовий захист. Захист персональних даних є основним обов'язком держави і розглядається в контексті захисту прав та свобод людини. Конституційні положення щодо поширення інформації та відповідні положення інформаційного законодавства також слід віднести до джерел правового регулювання проведення поліграфних експертиз. У статті 32 Конституції України закріплено: «Збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди не допускається, за винятком випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини» [66]. О. І. Мотлях підкреслює, що захист прав досліджуваних осіб є основою забезпечення об'єктивності висновку поліграфолога за результатами проведеного ним психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа. Це досягається дотриманням принципів законності, добровільності, гласності та правомірності, а також забезпеченням прав людини і громадянина, методичних норм, вимог і правил процедури дослідження [94, с. 117]. Ми підтримуємо позицію автора, оскільки дані, якими володіє поліграфолог, здобуті під час дослідження, є конфіденційними. Їх розголошення може завдати шкоди суб'єкту дослідження або третім особам. Таким чином, інформація, отримана під час поліграфного опитування, може бути віднесена до категорії «поліграфної таємниці». Це зобов'язує спеціалістів-поліграфологів дотримуватися положень Закону України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 р. № 2297-VI, що регулює правові відносини, пов'язані із захистом і обробкою персональних даних, і спрямований на захист основоположних прав і свобод людини і громадянина, зокрема права на невтручання в особисте життя, у зв'язку з обробкою персональних даних [124].

На сьогодні в Україні психофізіологічні дослідження з використанням поліграфа проводяться в таких напрямках: застосування поліграфа в кадровій роботі, у психологічних експертизах для розслідування злочинів та в рамках адміністративного та господарського провадження. У цьому контексті результати таких експертиз разом з іншими фактами можуть використовуватися як докази в судових процесах [30, с. 67–80].

Міністерство внутрішніх справ України стало першим, яке почало використовувати поліграфні опитування для відбору кандидатів на службу. З метою удосконалення методик професійного та психологічного відбору персоналу МВС України видало наказ «Про проведення експерименту щодо використання комп'ютерних поліграфів у діяльності органів внутрішніх справ» № 743 від 28 серпня 2001 року [132]. На основі цього наказу були інтегровані комп'ютерні технології з використанням поліграфа в систему МВС України, зокрема з розширеними можливостями для їх впровадження в оперативно-розшукову діяльність.

Оскільки результати експериментального впровадження, що передбачалося першим наказом, виявилися позитивними, це стало основою для прийняття такого наказу в системі МВС України, як «Про подальший розвиток служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України» від 28 липня 2004 року № 842 [129], зареєстрованого в Міністерстві юстиції України за № 1365/9964 27 листопада 2004 року (наказ втратив чинність на підставі наказу Міністерства внутрішніх справ № 88 від 6 лютого 2019 року [123]). Метою цього наказу було офіційне закріплення використання поліграфа для кадрового скринінгу під час прийому на роботу кандидатів, а також для проведення службових перевірок осіб, які претендують на навчання у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських [30, с. 67–80].

У липні 2015 року Верховна Рада України ухвалила Закон № 580-VIII «Про Національну поліцію», який набрав чинності 7 листопада 2015 року. У цьому законі знайшло відображення використання поліграфа, зокрема у статті 50 передбачено використання поліграфа, але в рамках перевірки кандидата на службу в поліції: «Громадяни України, які виявили бажання вступити на службу в поліцію, за їхньою згодою проходять тестування на поліграфі» [126] 13 листопада 2017 року наказом МВС України № 920 була затверджена Інструкція про порядок використання поліграфів у Національній поліції України. Інструкція включає визначення категоріального апарату, опис обов'язків спеціаліста під час проведення опитувань, а також встановлює контроль за проведенням опитувань, регламентує процедурні аспекти оформлення, зберігання та використання результатів опитування [53].

Проведення опитувань з використанням поліграфа оперативними підрозділами МВС у рамках оперативно-розшукової діяльності є правомірним відповідно до пункту 1 частини 1 статті 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», згідно з яким оперативним підрозділам надається право проводити опитування осіб за їхньою згодою. Водночас, відповідно до частини 16 статті 9 цього ж Закону, забороняється використання технічних засобів, психотропних, хімічних та інших речовин, що можуть пригнічувати волю або завдавати шкоду здоров'ю людей і навколишньому середовищу [128]. Оскільки комп'ютерний поліграф є безпечним для здоров'я людини і не завдає шкоди навколишньому середовищу, він розглядається як допустимий засіб опитування. Проте результати, отримані за допомогою поліграфа, мають орієнтуєчий характер і не можуть вважатися доказами в суді.

Іншим ключовим відомчим нормативно-правовим актом, спрямованим на підвищення ефективності діяльності Міністерства доходів і зборів України та його територіальних органів, попередження і виявлення корупційних і інших правопорушень у сфері службової діяльності, дієвого супроводження оперативно-

службової діяльності, а також поліпшення роботи з персоналом, став наказ Міністерства доходів і зборів України «Про використання поліграфів у діяльності Міністерства доходів і зборів України та його територіальних органів» № 329 від 2 серпня 2013 року, зареєстрований у Міністерстві юстиції України 11 жовтня 2013 року за № 1748/24280. На основі цього наказу була розроблена та затверджена «Інструкція щодо застосування комп'ютерних поліграфів у роботі Міністерства», яка визначає основні завдання, напрями і принципи застосування поліграфа в діяльності Міністерства доходів і зборів та його територіальних органів [115].

З метою визначення правових основ організації та діяльності Державного бюро розслідувань, 12 листопада 2015 року прийнято Закон України №794-VIII «Про Державне бюро розслідувань». Цей нормативно-правовий акт визначає загальні положення щодо проведення досліджень з використанням поліграфа та регламентує гарантії правового захисту суб'єктів перевірки. Відповідно до статті 26 цього Закону проведення психофізіологічних інтерв'ю з використанням поліграфа є обов'язком підрозділу внутрішнього контролю Державного бюро розслідувань під час вступу на службу та проходження служби в Державному бюро розслідувань. Відмова кандидата на зайняття посади від участі у психофізіологічному дослідженні з використанням поліграфа є підставою для відмови в розгляді його кандидатури. Законом також встановлено, що метою проведення дослідження є виявлення можливих правопорушень, вчинених у минулому особою, яка претендує на зайняття посади в Державному бюро розслідувань або проходить службу в ньому, що обмежує використання поліграфа в інших цілях. 11 травня 2017 року постановою Кабінету Міністрів України № 449 затверджено Порядок проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа у Державному бюро розслідувань. Цей Порядок визначає принципи, напрями, загальні умови, процедуру проведення дослідження; оформлення матеріалів дослідження, зберігання і використання результатів

дослідження, а також особливості проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа під час початкового етапу формування Бюро [117].

Іншим важливим відомчим нормативно-правовим актом став наказ Міністерства оборони України та Збройних Сил України «Про затвердження Інструкції про порядок організації та проведення опитування персоналу з використанням поліграфа у Міністерстві оборони України та Збройних Силах України» № 164 від 14 квітня 2015 року [121]. Основною метою цього наказу було покращення роботи з персоналом при прийнятті (поновленні) на військову службу за контрактом; призначення (переміщення) осіб офіцерського складу на посади, що належать до номенклатури призначення Міністра оборони України; вступу громадян України на державну службу та їх призначення на посади у структурні підрозділи Міністерства оборони України та Генерального штабу Збройних Сил України; запобігання корупційним та іншим правопорушенням у сфері службової діяльності та їх виявлення. На основі цього наказу була розроблена «Інструкція про порядок організації та проведення опитування персоналу з використанням поліграфа у Міністерстві оборони України та Збройних Силах України», зареєстрована в Міністерстві юстиції України 29 квітня 2015 року за № 477/26922. Інструкція визначає основні принципи, напрями, умови та порядок організації проведення опитування персоналу з використанням поліграфа у Міністерстві оборони України та Збройних Силах України, з урахуванням специфіки військової сфери діяльності та відповідної компетенції [30, с. 67–80].

15 листопада 2016 року Державне підприємство «Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості», яке виконує функції Національного органу зі стандартизації в Україні, наказом № 378 вперше прийняло та затвердило національний стандарт України ДСТУ 8692:2016 «Поліграфи. Технічні умови» [40]. Цей нормативний документ встановлює технічні вимоги, яким повинен відповідати комп'ютерний поліграф, процес його

використання, та визначає процедури, за допомогою яких можуть бути встановлені чи дотримані такі вимоги. Це сприяло подальшому розвитку, вдосконаленню, уніфікації та стандартизації використання поліграфа в Україні.

17 вересня 2021 року наказом Офісу Генерального прокурора України № 293 затверджено «Інструкцію про порядок проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа в органах прокуратури України» [122]. Інструкція встановлює основні принципи, завдання, умови організації та проведення психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа в органах прокуратури України. Метою наказу є отримання орієнтовної інформації, перевірка її достовірності та повноти, а також отримання додаткових відомостей, які можуть бути використані у службовій діяльності органів прокуратури у відповідності до законодавства. Інструкція визначає основні напрями проведення опитування персоналу з використанням поліграфа, зокрема забезпечення прозорості та об'єктивності підготовки і прийняття кадрових рішень, підвищення ефективності проведення службових розслідувань в органах прокуратури, та перевірку можливої причетності до порушення законодавства щодо поводження з інформацією, службовими матеріалами та документами. Для проведення дослідження використовується поліграф, який відповідає вимогам ДСТУ 8692:2016, має декларацію про відповідність і висновок державної санітарно-епідеміологічної експертизи України. Недотримання зазначених умов є підставою для заборони проведення психофізіологічних досліджень з використанням поліграфа в органах прокуратури.

Видання наказу Міністерства внутрішніх справ України № 1285 від 8 грудня 2016 року «Про затвердження Положення про психологічне забезпечення в Національній гвардії України», зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 19 січня 2017 року за № 80/29948, стало безперечно важливим кроком у регулюванні діяльності з використання поліграфа у правоохоронних органах. Діяльність цього наказу спрямована на підвищення ефективності психологічного

забезпечення, включаючи психодіагностичні, психоформуючі, психопрофілактичні та психокорекційні заходи. Ці заходи мають на меті вивчення, формування та розвиток професійно важливих психічних якостей особового складу Національної гвардії України, підтримання та відновлення оптимальних психічних станів, необхідних для успішного виконання службово-бойових завдань, збереження високого рівня психологічної безпеки та запобігання професійній деформації.

У зазначеному нормативно-правовому акті також передбачено використання поліграфа. Зокрема, пункт 7 розділу 3 Положення визначає, що поліграф може використовуватися під час проведення професійно-психологічного відбору кандидатів для проходження військової служби за контрактом, призначення на керівні посади та посади, пов'язані з обліком товарно-матеріальних цінностей, відбору цивільної молоді та військовослужбовців, які бажають навчатися у вищих військових навчальних закладах та навчальних військових частинах (центрах) Національної гвардії України, відбору кандидатів для проходження служби у військовому резерві, а також відбору військовослужбовців для участі в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки у складі національного персоналу або національного контингенту.

Таким чином, в Україні діяльність, пов'язана з використанням поліграфа, регламентується окремими підзаконними актами, наказами та відомчими інструкціями, які переважно належать до компетенції силових структур країни та поширюються виключно на дослідження працівників цих структур.

Як зазначалося раніше, поліграф може використовуватися під час проведення психологічних експертиз у процесі розслідування кримінальних справ. У цьому контексті отримані результати, у поєднанні з іншими фактами та аргументами, формують доказову базу в судовому процесі. Слід підкреслити, що результати, отримані під час психологічної експертизи із застосуванням поліграфа, мають таке ж значення, як і результати інших експертиз

(криміналістичних, інженерно-технічних, економічних тощо). Це ґрунтується на положеннях статті 84 КПК України, яка передбачає, що доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у встановленому порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявності чи відсутності фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. Процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів [69].

Відповідно до наказу № 1350/5 «Про внесення змін до наказу Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 року № 53/5», що стосується Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз і експертних досліджень, затвердженого згідно зі статтями 7 і 8 Закону України «Про судову експертизу» [134], поліграф може використовуватися під час проведення психологічних експертиз. Цим наказом Міністерство юстиції України доповнило Розділ VI «Психологічна експертиза» новим пунктом 6.8, в якому зазначено: «З метою отримання орієнтуючої інформації можуть проводитися опитування із застосуванням спеціального технічного засобу – комп’ютерного поліграфа». Це означає, що результати застосування науково-технічного приладу поліграфа офіційно набули ваги значимих орієнтуючих інформаційних даних для кримінальних, цивільних, адміністративних, господарських та інших проваджень, а також для забезпечення запитів зацікавлених фізичних та юридичних осіб.

У підпункті 6.8.1 цього розділу Міністерство юстиції визначило предмет опитування із застосуванням спеціального технічного засобу – комп’ютерного поліграфа, що включає отримання орієнтувальної інформації з таких питань:

- ступінь вірогідності повідомленої інформації опитуваною особою;
- повнота наданої опитуваною особою інформації;
- джерела отримання опитуваною особою інформації;
- уявлення опитуваної особи про конкретну подію;

- інша орієнтувальна інформація, необхідна для конструювання версій розслідування конкретних подій.

У підпункті 6.8.2 Міністерство юстиції також наголосило, що такі опитування можуть проводитись лише за наявності письмової згоди особи, яка проходитиме опитування [134].

Отже, внесення змін до наказу Міністерства юстиції України офіційно закріпило можливість використання поліграфа в судовій експертизі, що підвищує рівень достовірності та об'єктивності експертних досліджень. Це дозволяє більш ефективно використовувати отримані дані у процесі розслідування та розгляду різних правових справ, сприяючи вдосконаленню судово-експертної діяльності в Україні. Учасники судового процесу мають чітке розуміння, що діють чинні нормативні акти і закони, які на правовому рівні регламентують проведення судових психологічних експертиз із застосуванням поліграфа [30, с. 72].

Таким чином, аналізуючи чинні нормативні акти, що регламентують використання поліграфа в секторі безпеки та оборони України, доцільно дійти висновку, що відомчі накази та розроблені на їх основі інструкції регулюють застосування поліграфа лише в межах окремих служб (правоохоронні органи, збройні сили, розвідка тощо) і не враховують, на наш погляд, важливі морально-етичні аспекти цього процесу загалом, а також діяльності поліграфолога зокрема [30, с. 72].

На нашу думку, нагальна потреба полягає у розробці єдиного стандарту, який включатиме кодекс етики поліграфологів та встановлюватиме вимоги для всіх осіб, які проводять дослідження з використання поліграфа, з обов'язковим дотриманням цих засад на добровільній основі. Метою такого документа є запобігання ситуаціям, коли рішення, прийняті з орієнтацією на громадську свідомість, можуть бути нав'язані соціумом або певною його групою. Необхідність створення такого кодексу зумовлена відсутністю вітчизняного

законодавства, яке б регулювало діяльність, пов'язану з використанням поліграфа [30, с. 72].

Вітчизняний науковець О. І. Мотлях визначає такі вимоги до морально-етичних норм у поліграфологічній діяльності. Важливе місце в цьому процесі має відводитися етиці спілкування поліграфолога як складовій вербальної комунікації. Якісно організоване спілкування, особливо під час передтестової бесіди, значно полегшує вирішення завдання. В етиці поліграфолога важливу роль відіграють дикція, наголоси та паузи між словами і фразами під час проведення дослідження. Ці елементи можна розглядати з різних точок зору: як засіб акцентування уваги, підказки або застереження. Підвищення тону чи голосу на досліджувану особу є абсолютно неприпустимим, як і порушення етичних норм невербальної комунікації, яке може проявлятися через міміку, жестикуляцію та інші невербальні сигнали [90, с. 11–12].

Т. Р. Морозова вважає, що якщо підсумувати, то такої кількості нормативних документів, які б забезпечували використання поліграфа, як в Україні, немає в жодній іншій європейській країні. Розмови про відсутність закону як чинника, що перешкоджає використанню поліграфа, очевидно безпідставні: сама по собі відсутність закону не означає обов'язковості його запровадження. Використання поліграфа не суперечить жодному чинному закону України [86, с. 92].

Проте, на нашу думку, беручи до уваги вітчизняний досвід та досвід зарубіжних країн, для всебічного застосування поліграфа як у державних та комунальних підприємствах, так і у відповідних силових відомствах та структурах, зокрема в кадровій та правоохоронній діяльності, Україні необхідно прийняти єдиний законодавчий акт про поліграф, який би легалізував його використання. Вважаємо, що цей Закон має визначати механізм використання поліграфа, включаючи його ключові аспекти, до яких слід віднести: **організаційні, нормативно-правові, психологічні** [30, с. 72].

Наприклад, **організаційний аспект** сприятиме вирішенню питань щодо:

- загального застосування поліграфа та використання отриманих результатів. У ньому має обґрунтовуватися організація і проведення комплексного дослідження на поліграфі, яке включатиме інші тести та методики під час службових розслідувань та кадрових перевірок. При оцінці інформації, отриманої за допомогою поліграфа, виникає питання, чи є цього достатньо для висновків про особу, або необхідно додатково застосовувати інші способи перевірки інформації;

- обмеження сфери застосування поліграфа та його використання у позадержавному секторі. На нашу думку, необхідно ввести суттєві обмеження на використання поліграфа у бізнес-сфері, з чітким визначенням галузей приватного підприємництва та переліком ситуацій, у яких такі перевірки є допустимими. Це може бути досягнуто шляхом реалізації програм практичного обміну досвідом з провідними країнами. Наприклад, у 1988 році президент США підписав Закон «Про захист працівників від поліграфа» [185]. Діяльність цього закону поширювалася лише на приватний сектор і визначила, що тестування на поліграфі в комерційних компаніях може проводитися в конкретних випадках (стосовно працівників, які обґрунтовано підозрюються у причетності до інциденту на робочому місці; при прийомі на роботу працівників охоронних фірм; при прийомі на роботу працівників фармацевтичних та інших компаній, уповноважених виробляти, розповсюджувати або розподіляти наркотичні контрольовані речовини, які матимуть прямий доступ до таких контрольованих речовин; стосовно працюючих працівників, які мали доступ до осіб або власності, що є предметом незавершеного кримінального розслідування) [15];

- порядку проведення психофізіологічного дослідження з використанням поліграфа (вимоги та обмеження до цієї процедури, правила її проведення, та оформлення результатів) [30, с. 72].

Нормативно-правовий аспект має вирішувати такі правові проблеми:

- Юридичні підстави для застосування поліграфа: визначення законних підстав для використання поліграфа у різних сферах, включаючи умови, за яких його застосування є допустимим. У законі має бути прописана необхідність тестування на поліграфі, з чітким переліком посад діючих працівників, а також кандидатів на певні категорії посад. Це можуть бути посади, що передбачають виконання функцій, пов'язаних з державною таємницею, значними матеріальними цінностями, забезпеченням безпеки та обороноздатності держави, а також виконанням функцій державного або місцевого самоврядування, та систематично організовувати повторне тестування на поліграфі через певний час.

Проте виникає питання, як діяти у випадку, якщо результати тестування виявляють неблагонадійність або звинувачувальний характер? На нашу думку, такі нормативно-правові моменти мають суто локальний характер і схильні до змін залежно від ситуації, в якій застосовується поліграф. Вирішення цієї важливої правової проблеми в єдиному законі є досить складним, оскільки передбачити всі можливі ситуації в законодавчому акті часто неможливо.

Так, у наукових статтях обговорюються правові засади застосування поліграфа з метою недопущення порушення прав людини [6; 62; 92; 97; 103; 106], що є цілком актуальною темою. На нашу думку, залежно від цілей і завдань це питання може вирішуватися конкретними відомствами та міністерствами самостійно в межах чинного законодавства. Адже міністерства та відомства України вже здійснили перші кроки до оптимізації нормативно-правового регулювання поліграфологічних технологій [53; 115; 117; 121; 122], зосередившись на вирішенні питань локального характеру в межах конкретних установ. Наприклад, стаття 31 пункт 2 підпункт 8 Закону України «Про розвідку» [133] визначає, що працівником розвідувального органу не може бути особа, яка відмовилася від проходження перевірки, пов'язаної з призначенням на посади працівників розвідувальних органів, або не пройшла таку перевірку, включаючи відмову від психофізіологічного дослідження із застосуванням технічних засобів

фіксації реакцій людини, до яких належить і поліграф. Також це стосується випадків відмови від оформлення допуску до державної таємниці або відмови в наданні такого допуску, якщо для виконання службових обов'язків необхідний цей допуск. Пункт 3 тієї ж статті зазначає, що перед призначенням на посаду в розвідувальному органі особа, а також у визначених актами розвідувального органу випадках працівник такого органу проходять психофізіологічне дослідження із застосуванням технічних засобів фіксації реакцій людини, тобто поліграфа. Це підкреслює необхідність проходження опитування на поліграфі для певних посад, функції яких пов'язані із забезпеченням безпеки та обороноздатності держави, особливо під час воєнного стану. Хоча процедури опитування має передувати добровільна згода особи, яка проходить перевірку на поліграфі, як гарантія дотримання особистих прав, проте в цьому випадку, в межах конкретної установи захист суспільного інтересу має перевищувати приватні інтереси публічних осіб [50, с. 35].

У приватному секторі роботодавці повинні законним способом укласти з кандидатами на роботу або діючими працівниками договір, у якому мають бути визначені підстави для проведення, а також частота проходження психофізіологічного обстеження з використанням поліграфа [30, с. 74].

- Права і свободи громадян: забезпечення захисту прав і свобод громадян, а також право на приватність, при проведенні психофізіологічного дослідження з використанням поліграфа. Загальні позиції цього Закону мають визначати адміністративно-правове врегулювання відносин між поліграфологом, ініціатором проведення психофізіологічних досліджень з використанням поліграфа та особою, яка проходить обстеження (юридичні і фізичні особи, установи, організації та державні органи). Крім того ч.1 ст. 87 КПК України передбачено, що недопустимими є докази, отримані внаслідок істотного порушення прав та свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана

Верховною Радою України, а також будь-які інші докази, здобуті завдяки інформації, отриманій внаслідок істотного порушення прав та свобод людини [30, с. 74].

Так, у вироку Дніпровського районного суду міста Києва від 28.09.2019 (справа № 755/10943/17) суд зазначив: «...за результатами судового розгляду даного кримінального провадження, колегія суддів приходить до висновку, що вказаний висновок експерта психофізіологічного дослідження достовірності показів ОСОБА_1 з ціллю виявлення наявності прихованої інформації у зв'язку з кримінальним провадженням №12017100040005475 від 19.04.2017 року, за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч.1 ст.115 КК України, зібраний під час досудового розслідування слідчими органами Дніпровського управління поліції Головного управління Національної поліції в м. Києві, є недопустимим у відповідності до п. 3 ч. 2 ст. 87 КПК України... як вбачається із матеріалів кримінального провадження, експерт-поліграфолог ОСОБА_11 провела психофізіологічне дослідження, згідно із вказаною постановою слідчого з ОСОБА_1 у приміщенні СВ Дніпровського управління поліції Головного управління Національної поліції в м. Києві 20.04.2017 року, тобто до винесення постанови про призначення експертизи та захисника» [17].

У разі порушення прав досліджуваної особи слід розробити механізм їх відновлення, який включатиме можливість оскарження або перевірки законності дій у судовому порядку. Це також повинно передбачати судовий захист, включаючи право суду вирішувати питання про відшкодування моральної (немайнової) шкоди. Крім того, необхідно забезпечити звільнення позивача від сплати судового збору за позовами, пов'язаними з порушенням його прав. Такий механізм має бути чітко визначений у законодавстві, щоб гарантувати ефективний захист прав досліджуваної особи та забезпечити справедливість і законність процедури використання поліграфа [30, с. 75].

- Регламентация процедур: розробка чітких процедур та стандартів проведення тестування на поліграфі, включаючи етичні норми та методики.
- Використання результатів: визначення правил щодо зберігання, використання та інтерпретації результатів тестування на поліграфі, а також їхньої юридичної значущості.
- Відповідальність та контроль: встановлення відповідальності за порушення норм використання поліграфа та механізмів контролю за дотриманням законодавства у цій сфері. Встановлення відповідальності за порушення правил проведення процедури дослідження з використанням поліграфа має стосуватися як поліграфолога, так і ініціатора проведення досліджень:

Для поліграфолога це може означати накладення заборони на виконання функцій на чинній посаді. Зауважимо, що оцінювання професійних знань і дисциплінарної відповідальності поліграфологів має здійснювати спеціально створена кваліфікаційно-дисциплінарна комісія та у разі порушення стандартів і правил проведення дослідження ця комісія може накладати відповідні санкції.

Для ініціатора проведення досліджень відповідальність може включати покарання за перевищення своєї компетенції, безпідставне ініціювання перевірки або розголошення конфіденційної інформації [30, с. 75].

- Ліцензування та кваліфікація: введення вимог щодо ліцензування та кваліфікації осіб, які проводять тестування на поліграфі, для забезпечення їхньої професійної компетентності, а також визначення поняття поліграфа та технічних вимог до нього (з посиланням на ДСТУ 8692:2016) [40].

Оскільки поліграф сам по собі не визначає, чи говорить людина правду, а лише реєструє реакції на певні стимули та подразники, результати тестування є суб'єктивним висновком поліграфолога, що впливає на рішення ініціатора дослідження. Відтак рівень об'єктивності таких результатів залежить від кваліфікації спеціаліста. Тому вирішення питання адміністративно-правового регулювання підготовки поліграфологів в Україні є вкрай важливим. Необхідно

запровадити якісну освіту на державному рівні в галузі поліграфології, забезпечуючи видачу документів державного зразка про її закінчення [30, с. 75].

Психологічний аспект має вирішувати питання щодо ефективності методик тестування з використанням поліграфа, враховуючи психофізіологічні закономірності, явища та процеси, покладені в їх основу. Це забезпечує відповідність законності та валідності результатів. Важливо також урахувувати індивідуальні психологічні характеристики досліджуваних осіб, оскільки ці фактори можуть значно впливати на інтерпретацію результатів та їх достовірність.

У прикладній психофізіології зазначається, що сила та обсяг психофізіологічної реакції залежать не лише від подразника, а й від впливу на організм людини та її психіку інших факторів, які не завжди можуть бути враховані під час дослідження. Методи оцінки достовірності інформації, отриманої поліграфологами, зазвичай базуються на першій закономірності: сила та обсяг психофізіологічної реакції у певних межах пропорційні чинному подразнику. Друга закономірність, яка враховує вплив інших факторів на організм, часто ігнорується через її невизначальний характер. Використання лише першої закономірності під час розробки методик може призводити до отримання не зовсім достовірної інформації. Рівень неточності залежить від ступеня ігнорування впливу на організм людини другої закономірності. Організм людини, навіть під час перевірки на поліграфі, продовжує функціонувати незалежно від очікуваних результатів, що може впливати на точність отриманих даних [35, с. 12].

Вважаємо за необхідне закріпити в нормах КПК України процесуальний порядок використання тестування на поліграфі і зазначити, що результати його проведення оформлюються висновком психофізіологічної експертизи. Отже, перевірка на поліграфі дозволяє не лише визначити найбільш перспективні напрями здійснення розслідування в кримінальному провадженні, але й особам,

яким оголошено про підозру, активно захищати себе і довести свою невинуватість. Окрім цього, вони зможуть забезпечити отримання додаткової інформації, яка прямо або побічно пов'язана з розслідуванням в кримінальному провадженні і забезпечує можливість швидкої оцінки достовірності отриманої інформації та проведення якісного досудового розслідування в установлений кримінально-процесуальним законом строк.

Отже, на основі проведеного дослідження можна стверджувати, що в Україні відсутній єдиний правовий підхід до регулювання використання поліграфа в різних сферах діяльності, включаючи суб'єкти та об'єкти дослідження, а також порядок проведення таких досліджень. Поліграфічна діяльність регулюється окремими підзаконними актами, наказами та відомчими інструкціями, але цього явно недостатньо для забезпечення комплексного врегулювання. Вважаємо, що ефективне застосування поліграфа та коректне використання результатів, отриманих за його допомогою, вимагає розробки та прийняття єдиного законодавчого акта — Закону України «Про застосування поліграфа та захист прав осіб, які проходять дослідження», в якому необхідно передбачити:

1) визначення поняття поліграфа та технічних вимог до нього (з посиланням на ДСТУ 8692:2016);

2) визначення видів використання поліграфа із вказівкою на їх відмінності (при застосуванні одного і того ж технічного обладнання методики дослідження мають істотні відмінності) та значущість результатів:

- тестування з використанням поліграфа, які проводяться фахівцем за ініціативою державних чи приватних структур з метою підбору і розстановки кадрів, розслідування дисциплінарних правопорушень, з'ясування приватних питань тощо;
- експертні дослідження з використанням поліграфа учасника кримінального провадження (цивільного, адміністративного,

господарського), висновки яких можуть використовуватися як джерела доказів;

3) визначення прав осіб, які проходять дослідження з використанням поліграфа, та умов, при яких таке дослідження є можливим [30, с. 75].

3.2. Використання поліграфа у психологічних дослідженнях

Питання державної та громадської безпеки є одним із найпріоритетніших напрямів діяльності будь-якої держави. У цьому контексті врахування людського фактора набуває особливої важливості. Головною передумовою виникнення поліграфного методу був запит з різних галузей, у тому числі й психологічної науки, пов'язаний з інтересом до досліджень із виявлення обману. Передусім це юридична психологія, де проблема визначення відвертості різних осіб може мати вирішальне значення [93, с. 21–24]. Тому дослідження в галузі виявлення прихованої інформації стають одними з найактуальніших у сучасній психологічній науці. На сьогодні існує значна кількість методів тестування психіки, випробуваних з метою виявлення прихованої ними інформації. У межах психологічної науки в цій галузі представлено широкий спектр концепцій, які варіюються від суто «психологічних» підходів, таких як оперативна психодіагностика та аналіз невербальної поведінки, до методів, заснованих на застосуванні спеціальних пристроїв, що фіксують фізіологічну активність випробуваних.

Відображення будь-яких подій у природі відбувається у свідомості та пам'яті людей у вигляді уявних образів, що включають інформацію про саму подію, обставини її виникнення, а також суб'єктивні переживання і відчуття. Це можна розглядати як різновид «відбитків» минулого, які зберігаються в пам'яті в образній, а не предметній формі. Матеріалізація ідеальних слідів, як правило,

відбувається під час бесіди або допиту, з використанням вербальних, візуальних та звукових засобів комунікації.

Цей феномен ґрунтується на тому, що події, явища та об'єкти зовнішнього світу сприймаються людиною через різні органи чуття і запам'ятовуються у пам'яті у вигляді образів, незалежно від конкретного аналізатора. Наприклад, зорово сприйнята інформація внаслідок роботи різних структур мозку трансформується в активність численних нейронів, формуючи нейрональний слід, або енграму, що представляє собою слід пам'яті, створений у результаті отримання певної інформації. Це нейрофізіологічне відображення конкретної зовнішньої події у свідомості людини постає у вигляді образу [98, с. 145].

У психології використовуються як загальнонаукові, так і специфічні методи. Специфіка психічної діяльності потребує розробки й застосування спеціальних методів її пізнання та формування. Основними методами психології є спостереження, опитування, тестування, експеримент, які можуть поєднуватися з використанням поліграфа, котрий дозволяє виявити певний психологічний факт на основі фіксації фізіологічних проявів досліджуваної особи.

Під час вилучення інформації з пам'яті можна вважати, що людина «зчитує» зоровий образ, відтворюючи його через усне чи письмове мовлення або за допомогою моделей, таких як фотографії. У цьому процесі також виникають різноманітні емоції та переживання. Якщо інформація надходить через слуховий аналізатор, то відбувається аналогічний процес: психіка людини обробляє словесний матеріал, виокремлює з нього сенс та значення і зберігає цю інформацію у вигляді відповідних слідів пам'яті [10, с. 25].

Метод виявлення прихованої інформації за допомогою поліграфа вважається сьогодні найбільш науково обґрунтованим та широко використовуваним. Поліграфічне опитування є психофізіологічним дослідженням, під час якого реєструються показники активності вегетативної нервової системи досліджуваного під час пред'явлення йому запитань, що містять

як релевантні, так і нерелевантні стимули. Аналіз та порівняння реакцій на ці стимули дозволяє робити висновки щодо наявності або відсутності певної інформації у випробуваного. Отже, процес психофізіологічного дослідження з використанням поліграфа можна розглядати як дослідження пам'яті, спрямоване на виявлення слідів подій, що мають кримінально-релевантне значення, або їх відсутності.

Сьогодні набирають популярності методики, спрямовані на встановлення істини, виявлення неправди та викриття обману. Історичні джерела надають нам численні приклади того, що обман притаманний будь-яким епохам. З розвитком людства розвивався й обман, змінювалися його масштаби, а разом з тим – методи і форми його дослідження [178, с. 83].

Серед причин, через які люди вдаються до брехні, можна виділити такі: прагнення вплинути на інших, уникнення відповідальності, досягнення бажаного результату, страх тощо. Поліграф, або ж детектор брехні, створений та використовується з метою вияву брехні, тому важливо розуміти не лише психологічну природу брехні як феномена, а й особливості її детекції [178, с. 86].

Детекція (від лат. *detego*і англ. *detection*) – це межа чутливості, а детекція брехні – це сукупність прийомів, які допомагають визначити достовірність і правдивість інформації; метод інструментальної діагностики емоційної напруги людини [7, с. 16]. Детекція брехні – це оцінка вербального висловлювання з метою виявлення можливого навмисного обману. Виявлення брехні – це когнітивний процес фіксації обману, оцінки змісту повідомлення, включаючи невербальні сигнали. Н. М. Калька, М. В. Цивінська та ін. розглядають психологічні аспекти детекції брехні в контексті таких основних підходів: емоційний, вольовий, когнітивний [57, с. 30–31]. Розглянемо кожен із наведених підходів.

Емоційний підхід характеризується наявністю певних емоційних переживань, таких як провина, страх, сором, або, навпаки, радість у разі

успішного обману та досягнення бажаного результату. У цьому контексті для об'єктивної оцінки суб'єкта, носія правдивої або неправдивої інформації, необхідно розрізняти емоції та стресовий стан, який викликає брехня.

Вольовий підхід акцентує увагу на здатності контролювати свої емоційні прояви, які можуть викрити надання неправдивої інформації. Однак без використання інструментальної детекції брехні у більшості випадків неможливо провести повний аналіз спектру емоцій, які сигналізують про неправдиву інформацію.

Оскільки брехня активізує такі когнітивні процеси, як пам'ять, мислення та увагу, когнітивний підхід відіграє важливу роль у виявленні неправдивої інформації. Успішність або неуспішність протікання цих процесів під час конструювання брехні відображається у вербальному повідомленні, оскільки мова є продуктом мисленнєвої діяльності. З огляду на це, швидкість протікання когнітивних процесів у мовленні може сприяти викриттю або приховуванню брехні.

На думку Т. Р. Морозової, проблематика детекції брехні є об'єктом наукового пошуку верифікаторів, які підтверджують відповідність відомостей, що повідомляються, критеріям істинності; котрі використовують сукупність психологічних методів і методик оцінки та прогнозування поведінки на основі аналізу найбільш інформативних часткових ознак, характеристики зовнішності, невербальної та вербальної поведінки людини, які за допомогою поліграфа визначають ступіть значимості для обстежуваного того чи іншого психологічного стимулу, а також причину цієї значимості [85, с. 52].

Визначення правдивої інформації та виявлення брехні за допомогою поліграфа ґрунтується на отриманні даних у результаті дослідження психологічних і фізіологічних показників під час впливу на емоційний стан індивіда певних подразників або стимулів. Стимул або подразник – це спрямований вплив на організм людини, який викликає у нього певну реакцію.

Якщо звернення до пам'яті здійснюється методично правильно, але особа не має жодного відношення до встановлюваної події та не приховує інформації про це під час дослідження, значущий стимул не вплине на емоційну пам'ять перевірюваного та на ідеальні сліди, що зберігаються в ній. Унаслідок цього нейронні структури мозку, які беруть участь у відтворенні минулих подій з пам'яті, не отримують додаткової активації, що призводить до того, що поліграф не реєструє виражених фізіологічних реакцій на подані значущі стимули. У випадку прихованої обізнаності небезпечні для особи спогади можуть виникати незалежно від волі та бажання перевірюваного, що свідчить про наявність у його пам'яті ідеального сліду, який стосується значущого (релевантного) діяння.

Стимули поділяються на основні та додаткові, які своєю чергою поділяються на контрольні (провокують емоційне збудження та емоційну реакцію з метою ввести людину в стан хвилювання, щоб надалі здійснити порівняння реакцій особи, вони є основними та дають відповіді на питання, що безпосередньо стосуються предмета дослідження) та нейтральні (такі стимули допомагають зняти напругу, визначити готовність до тестування, увійти в робочий ритм, ввести в тему дослідження). Загалом оцінка поліграми полягає у визначенні того, які з категорій стимулів, що були пред'явлені досліджуваному, мали для нього найбільше значення. У процесі поліграфного дослідження на пред'явлений стимул виникає відповідна реакція, яка реалізується через складний механізм, що складається з декількох етапів.

Спочатку стимул сприймається сенсорними органами, після чого інформація надходить до мозку, де відбувається її первинний аналіз, що умовно можна назвати «оцінкою стимулу». Цей етап включає порівняння характеристик сприйнятого стимулу з інформацією, що зберігається в пам'яті досліджуваної особи. Якщо в результаті оцінки стимул виявляється значущим (наприклад, через його загрозу, корисність або новизну), це активує функцію уваги або посилює її по відношенню до стимулу. Це проявляється у зміні «налаштування» каналів

сприйняття, спрямованому на підвищення їх чутливості, і супроводжується змінами психофізіологічного стану, зовнішні прояви якого реєструються як реакції.

Умовно стимули, що вживаються у практичних дослідженнях з використанням поліграфа, розподіляють на:

- фізичні (світло, звук, температура тощо);
- семантичні (запитання, фотографії, малюнки, відео, аудіо, предмети тощо);
- хімічні (речовини, ліки, їжа тощо) та інші [93, с. 56].

Під час дослідження на поліграфі підекспертний зазнає емоційних переживань, які супроводжують брехню. Для того щоб уникнути викриття у наданні неправдивої інформації, він повинен контролювати свої емоційні реакції, а також володіти високою інтелектуальною лабільністю. Це призводить до необхідності врахування трьох підходів у детекції брехні: емоційного, когнітивного та вольового. Щоб уміло контролювати себе на всіх цих рівнях, людині потрібно готуватися протягом тривалого часу.

Сутність брехні загалом полягає у вольовому перекручуванні, приховуванні або викривленні інформації. Оскільки дослідження з використанням поліграфа мають дослідницько-науковий характер, а їхня основна мета полягає у виявленні правди або прихованої інформації, ми вважаємо доцільним розкрити поняття, функції, види брехні, неправди та обману, спираючись на попередні дослідження, проведені в цьому контексті. О. Я. Чебикін та О. Ю. Косьянова відзначають, що ці категорії мають не лише словесне оформлення, тобто проявляються не тільки у вербальному спілкуванні, але й чітко простежуються в найрізноманітніших невербальних формах. Неправдиві свідчення, обмови і самообмови, неправдиві доноси і неправдиві алібі, фальсифікації – усе це прояви обману [164, с. 38].

Хоча багато дослідників намагалися розмежувати поняття «брехня», «неправда» і «обман», на нашу думку, це не має значного сенсу. Вважаємо, що всі ці терміни мають спільні ознаки, зокрема: мотив, тобто свідому спробу індивіда

досягти певної мети шляхом перекручування правди на неправду, спотворення істини та створення брехні; наміри та установки, спрямовані на передачу спотвореної інформації; а також негативне емоційне забарвлення.

Феномен брехні в широкому сенсі розглядається як соціальне явище, яке представляє собою своєрідну межу між нормою, мораллю та правдою, в той час як у вузькому значенні він визначається як акт передачі інформації, цілеспрямована дія на донесення неправди до адресата цього повідомлення з метою досягнення певної мети. Брехня є явищем, властивим особистості як соціальному суб'єкту взаємодії. Для її визначення використовуються різноманітні категорії, однак у повсякденній свідомості брехня асоціюється з негативною дією, яка не отримує соціального схвалення, або ж з процесом, що виникає внаслідок маніпуляцій свідомістю інших осіб [178, с. 82].

Психологічний аналіз дослідженого феномена брехні дозволяє дійти висновку, що брехня визначається такими психологічними чинниками, як біологічні, соціальні та ситуативні. Важливо також зазначити, що глибокі причини брехні пов'язані з широким спектром емоцій, які виникають унаслідок таких почуттів, як провина, образа, страх, загроза, а також турбота і захист. Основними мотивами викривлення інформації під час спілкування є прагнення людини виділитися серед інших, справити враження, захиститися від почуття неповноцінності або дискомфорту, зберегти соціальні відносини, а також трансформоване бажання допомогти іншим для досягнення власних цілей [178, с. 84]. У цьому контексті варто згадати дослідження французького вченого Клода Мілетана, який виокремив п'ять методів створення обману: метод перебільшення; метод прикрашання з метою надання розповіді благороднішого вигляду; метод повної заміни інформації, коли обманщик вилучає із загальної оповіді певні реальні факти та замінює їх вигаданою інформацією; метод часткової заміни інформації, коли обманщик не розкриває певну частину оповіді або замінює її на

відверто вигадані факти чи на реальні події, взяті з іншого часового інтервалу; і, нарешті, метод обману шляхом замовчування [85, с. 21].

Оскільки брехня є феноменом, властивим особистості як суб'єкту, який перебуває в соціумі, і з урахуванням мотивації індивідуума виділяють такі функції брехні: захисну (брехня як засіб самозахисту і підтримки самооцінки, а також уникнення реальних або вигаданих проблем); руйнівну (негативні наслідки брехні, що призводять до руйнування відносин); комунікативну (брехня для збереження соціальних відносин і соціального статусу); адаптивну (брехня з метою самопрезентації); маніпулятивну (брехня для досягнення особистих цілей). У процесі досліджень із використанням поліграфа під час проведення службового розслідування, кадрового скринінгу або психологічної експертизи, брехня виконує захисну функцію, слугуючи засобом самозахисту та уникнення реальних чи вигаданих проблем. Оскільки досліджуваний намагається виправдатися, довести свою невинуватість або переконати у своїй значущості, брехня стає інструментом для досягнення цих цілей.

На нашу думку, основними ознаками, властивими брехні, є такі: виключно соціальний характер, який проявляється як у вербальній, так і невербальній формах, спрямованих на іншу людину; брехня є продуктом логічного мислення суб'єкта, що базується на усвідомленні неправдивості наданої інформації; сама по собі брехня не є метою, а виступає засобом досягнення бажаного результату шляхом зміни суджень іншої особи та впливу на її дії.

Американський психолог П. Екман виокремлює дві основні форми брехні:

1. Замовчування (приховування правди) – людина приховує істинну інформацію, не спотворюючи її, але свідомо не розголошує правду, утримуючи її в таємниці.
2. Спотворення (надання викривленої інформації) – людина вдається до додаткових дій: не лише приховує правду, але й замінює її неправдивою інформацією, видаючи її за справжню.

Найпростішою формою брехні вважається замовчування, оскільки в цьому випадку не потрібно запам'ятовувати вигадану історію разом з усіма деталями викривленої, неправдивої інформації.

Окрім замовчування та спотворення, П. Екман також виділяє численні різновиди брехні, такі як шахрайство, повідомлення правди в обманливій формі (коли, наприклад, інтонація голосу суперечить змісту висловлюваного), і напівправа (коли правда подається неповністю, залишаючи частину інформації недомовленою) [43, с. 57].

Ю. Ю. Бойко-Бузиль стверджує, що при виявленні брехні необхідно враховувати активність або пасивність брехуна, а також форми брехні, які «продукуються» різними типами особистості. Залежно від індивідуально-типологічних особливостей, «хибне заперечення» зазвичай застосовують меланхолійні, апатичні, або спокійні люди, які переважно орієнтовані на заперечення або приховування неправдивої інформації. Водночас особи, які зосереджені на вигадуванні та перекручуванні неправдивих звинувачень, зазвичай відзначаються активною пізнавальною діяльністю та гнучкістю мислення [11, с. 28-35].

Згідно з емоційною моделлю інструментальної детекції брехні, Н. Марсілі та Р. Моретон визначають вербальні повідомлення як брехню, якщо вони відповідають таким критеріям: 1) інформація, яку людина має, суб'єктивно оцінюється нею як істинна, тобто така, що відповідає дійсності; 2) вербально передана інформація суб'єктивно сприймається людиною як така, що не відповідає дійсності; 3) передача цієї інформації здійснюється з метою свідомого створення у співрозмовника хибного, викривленого уявлення про дійсність [189; 190]. Таким чином, у контексті цієї моделі брехня трактується як вербальне повідомлення, яке навмисно спотворює відому людині істину з метою свідомого введення співрозмовника в оману.

Виявлення брехні можливе на психофізіологічному та вербальному рівнях: це можуть бути випадки, коли людина повідомляє різні факти щодо одного і того ж питання, демонструє невпевненість або розмитість інформації, надає розповіді з надмірною кількістю деталей, які можуть свідчити про суперечність у версії подій, або використовує звукові паузи та збільшує частоту слів-паразитів. Брехню можуть також супроводжувати поганий емоційний фон, наполегливість у підтвердженні своєї правоти, ухилення від відповідей на прямі запитання, приховування очевидних фактів та менш переконливі розповіді. Окрім того, неправдива інформація може характеризуватися меншою кількістю деталей і бути надто «правильною».

На невербальному рівні ознаками брехні можуть бути паузи в мові, повтори слів, повторення запитань, обмовки, мовні помилки, жести на кшталт прикривання рота, відведення погляду, чесання шиї або часте торкання обличчя.

У своєму дослідженні «Детекція брехні та обману» О. Фрай описує брехню як свідому спробу, що може бути успішною або невдалою, створити у співрозмовника переконання, яке комунікатор сам вважає хибним. Така дія здійснюється без згоди чи попередження [56, с. 84]. На думку дослідника, брехня може виступати як захисна реакція і не обов'язково бути наслідком конкретного вчинку людини. Наприклад, підозрюваний часто заперечує реальні факти та вдається до брехні в пошуках захисту від несправедливих звинувачень і підозр. О. Фрай також розмежовує поняття «обман» та «брехня», стверджуючи, що різниця між ними полягає в тому, що обман є лише частиною правди, яка спонукає людину до хибних висновків. Обманюючи, людина повідомляє лише частину істини, приховуючи іншу, важливу для формування правильного висновку, інформацію. Таким чином, основою неправди та обману є неповнота інформації. У ситуації неправди людина говорить неправду несвідомо, оскільки помилково вірить у її істинність.

Науковці вважають, що вербальні повідомлення є брехнею, якщо вони відповідають таким критеріям:

1. Інформація, якою володіє особа, суб'єктивно оцінюється нею як істинна, тобто вона відповідає реальній дійсності.

2. Вербально відтворена інформація суб'єктивно оцінюється особою як така, що не відповідає реальній дійсності.

3. Акт передачі викривленої інформації ініціюється особою з метою навмисного створення у співрозмовника хибного уявлення про реальну дійсність [64, с. 23].

На погляд Р. А. Яремчук, брехня та неправда мають об'єктивний характер, що дозволяє вважати їх цілком обґрунтованими предметами наукового (поліграфологічного) дослідження та оцінки. Отже, результати виявлення брехні як об'єктивно існуючого явища та її ідентифікація можуть бути розглянуті як складова частина оцінки ступеня причетності або вини особи в діях, що мають значення у правовому контексті [178, с. 83].

Відповідно до наведеного вище, прояви брехні, її верифікація та детекція завжди супроводжуються певними емоційними переживаннями в людей, які намагаються приховати правдиву інформацію. Механізми виявлення правдивих та неправдивих відповідей визначаються за допомогою комп'ютерного поліграфа, що реєструє фізіологічні реакції людини на вербальні та невербальні стимули.

Під час дослідження на поліграфі досвідчений поліграфолог, здійснюючи паралельне спостереження або аналізуючи записи відеоспостереження, може відзначати такі психофізіологічні показники, як розширення зіниць, стримана або несиметрична посмішка, облизування або покусування губ, почервоніння тощо. Варто підкреслити, що дослідження на поліграфі дозволяють уникнути як механічних способів протидії (наприклад, рухи, стиснення сфінктера, натискання пальців ніг), так і фармакологічних методів (зокрема вживання седативних препаратів для зміни свого фізіологічного стану). Надмірне споживання кави або

алкоголю також помилково вважається ефективним способом обманути поліграф. Реакція на нестандартну фізіологічну поведінку та психологічний опір підекспертного безпосередньо залежить від підготовки, компетентності та професіоналізму поліграфолога, який проводить тестування та аналізує його результати. Обдурити можна поліграфолога, але не поліграф.

Існують два підходи до виявлення брехні: прямий та непрямий [11, с. 28]. Прямий підхід полягає в порівнянні змісту отриманої інформації з достеменно встановленою реальністю. Результати цього порівняння дозволяють дійти висновку щодо наявності або відсутності викривленої інформації. Такий підхід базується на зіставленні змісту отриманих даних із заздалегідь встановленими фактами, що дозволяє визначити ступінь їх відповідності реальності або виявити можливі спотворення. Застосування прямого підходу передбачає наявність достовірної інформації, з якою можна здійснити порівняння. Для фахівця цей метод спрощує отримання позитивного результату під час перевірки на поліграфі. Однак часто виникають ситуації, коли бракує початкових даних, що обмежує можливість використання прямого підходу.

Непрямий підхід базується на виявленні брехні через діагностику непрямих ознак у реакціях людини. Використання цього методу, хоча й потребує високої кваліфікації та суворого дотримання встановлених правил і вимог, проте дозволяє з високою ймовірністю визначити наявність або відсутність навмисно прихованої інформації.

Щоб уникнути неправильної інтерпретації виявлених ознак брехні, важливо провести аналіз психологічних особливостей досліджуваного, включаючи його фоновий емоційний стан, індивідуальні реакції, стиль спілкування, а також вплив подій і стресових факторів на психоемоційний стан. Це дозволяє створити психологічний портрет і цілісну модель поведінки конкретного суб'єкта.

Під час обговорення нейтральних тем у процесі встановлення психологічного контакту під час поліграфічного дослідження можна ефективно

відстежити індивідуально-психологічні характеристики людини, особливості її реагування та загальний емоційний стан, що є важливим для виявлення та верифікації брехні. У цьому процесі визначена «фонова» зона сприймається як нейтральна. Відхилення від цього «фону» трактується як реакція і відноситься до «контрольної» або «значущої» зони. Значуща зона стосується обговорення безпосередньо досліджуваної події, тоді як контрольна зона охоплює теми, не пов'язані з цією подією, але потенційно небезпечні для обстежуваного і супроводжуються спотворенням інформації, що може підтверджуватися психофізіологічними реакціями на поліграфі.

Точність отриманих результатів у процесі поліграфічного дослідження залежить від здатності фахівця відобразити фізіологічну картину реакцій при відповідях на запитання, які оцінюються поліграфологом. Основним завданням спеціаліста під час тестування на поліграфі є якісна та кількісна оцінка змін у зареєстрованих психофізіологічних показниках, а також формулювання об'єктивного висновку.

Аналізуючи наведене, можна дійти висновку, що інструментальна детекція брехні з використанням поліграфа має бути спрямована на отримання інформації, яка виключає двозначність, сумніви, припущення, упередженість в інтерпретації та суб'єктивні асоціації, забезпечуючи адекватне відображення реальності. Однак, як ми уже неодноразово підкреслювали, ефективність методів детекції та верифікації брехні залежить від рівня кваліфікації спеціаліста, індивідуального підходу до кожного дослідження з урахуванням найдрібніших деталей події, психофізіологічних особливостей осіб, включаючи не тільки тип нервової системи, але й зовнішні та внутрішні фактори, що впливають на результативність обстеження.

Ще раз підкреслимо, що поліграф як технічний засіб сам собою не є інструментом для виявлення брехні. Він лише фіксує вегетативні реакції на певні стимули, які самі собою не вказують безпосередньо на те, чи обстежуваний

здійснює обман. Поліграф фіксує лише фізіологічні реакції організму, що є відображенням суб'єктивної оцінки особою значущості або незначущості певних стимулів, які вона сприймає під час дослідження. Прикладне використання поліграфічних перевірок, окрім тісного взаємозв'язку між вегетативними реакціями та емоційними переживаннями, базується на психофізіологічному феномені. Суть цього феномена полягає в тому, що стимули, які містять інформацію про подію, що відбулася, і збережені в пам'яті опитуваної особи, є значущими для неї і під час тестування викликають стійкі зміни у фізіологічних реакціях. Ці реакції помітно відрізняються від реакцій на аналогічні стимули, які не мають ситуаційно значущої інформації. У межах цього феномена значущими стимулами виступають питання, предмети, фотографії або малюнки, пов'язані з обставинами конкретної події [57, с. 87].

Отже, основним завданням поліграфолога є проведення якісного аналізу психофізіологічних реакцій досліджуваної особи, які реєструються за допомогою поліграфа у вигляді графічних відображень (поліограм), що виникають у відповідь на певні стимули. Ці реакції підлягають детальному аналізу та інтерпретації з метою формування об'єктивного висновку щодо наявності або відсутності брехні у процесі дослідження.

Варто зазначити, що на якість та ефективність дослідження із застосуванням поліграфа значний вплив мають психічні стани, в яких перебуває досліджувана особа. Це можуть бути, наприклад, сильне емоційне напруження або, навпаки, сонливість і відсутність реакцій. Щоб уникнути подібних ситуацій, спеціаліст повинен створити комфортні умови для тестування. Для цього використовуються особистий досвід та спеціальні методи, зокрема індивідуальний підхід під час передтестової бесіди для зняття емоційної напруги, а також урахування зовнішніх та внутрішніх факторів, таких як тип нервової системи, рівень інтелекту, психічні стани і процеси, біологічні ритми тощо.

Визначають низку факторів, які впливають на функціональний стан індивіда та можуть суттєво вплинути на результати дослідження із застосуванням поліграфа [57, с. 85]. До таких факторів належать:

1. Мотивація – виступає як спонукальний фактор до дії, відображаючи зацікавленість у проходженні поліграфічного дослідження з метою підтвердити свою невинуватість або, навпаки, спробувати обманути спеціаліста та поліграф, щоб уникнути відповідальності за вчинене. Відсутність мотивації може спричинити зниження функціонального стану через байдужість до результатів своїх дій. Це пояснює, що вищий рівень мотивації зазвичай призводить до інтенсивніших реакцій під час тестування.

Таким чином, у контексті дослідження із використанням поліграфа можна стверджувати, що особа, яка не причетна до злочину або іншої події, через надмірне прагнення довести свою невинуватість може демонструвати дисбаланс у функціональному стані. Це призводить до появи хаотичних фізіологічних реакцій, що своєю чергою значно ускладнює їхній раціональний аналіз та об'єктивну інтерпретацію отриманих результатів.

2. Зміст діяльності та рівень емоційного навантаження. У цьому контексті змістом діяльності є сам процес проходження поліграфічного дослідження. Емоційне навантаження стосується стимуляційної монотонності, яка своєю чергою може призвести до зниження функціонального стану, наслідком чого стає ослаблення фізіологічних реакцій аж до їх повного зникнення.

3. Початковий фоновий стан активності центральної нервової системи (ЦНС), який визначається попередньою діяльністю суб'єкта. Наприклад, сонливий стан або підвищена фізична активність можуть негативно вплинути на чіткість фізіологічних реакцій, що ускладнює їх подальшу інтерпретацію та об'єктивну оцінку спеціалістом.

4. Індивідуальні особливості суб'єкта. Наприклад, інтроверти під час дослідження за допомогою поліграфа можуть продемонструвати погіршення

функціонального стану з часом, тоді як екстроверти зазвичай підтримують стабільний функціональний стан протягом усього дослідження, що сприяє більш оптимальному аналізу та інтерпретації їх реакцій на подразники.

Проаналізувавши наведене, можна дійти висновку, що рівень функціонального стану організму значною мірою залежить від специфічних умов існування індивіда. З цього випливає, що, аналізуючи функціональний стан досліджуваної особи та співвідношення її фізіологічних реакцій на різні стимули, поліграфолог формує об'єктивний висновок щодо рівня поінформованості суб'єкта про певну інформацію. Таким чином, він може оцінити, чи є інформація, надана тестованим, правдивою або неправдивою.

На сьогодні процес дослідження з використанням поліграфа включає десять етапів:

1. Загальне ознайомлення з метою дослідження та прийняття рішення фахівцем про можливість або неможливість проведення дослідження.
2. Детальне вивчення всієї доступної інформації.
3. Розробка опитувальника на основі проаналізованої інформації.
4. Організаційне забезпечення дослідження.
5. Проведення передтестової бесіди.
6. Установка датчиків: а) датчик дихання; б) датчик артеріального тиску; в) датчик фотоплетизмограми; г) датчик шкірно-гальванічної реакції; д) датчик тремору (рухова активність).
7. Проведення тестування та внутрішньотестова бесіда.
8. Післятестова бесіда.
9. Обробка та аналіз результатів: а) комп'ютерна оцінка поліграм; б) якісна оцінка поліграм; в) кількісна (бальна) оцінка поліграм; г) метрична оцінка поліграм; д) критерії винесення ухвали.
10. Складання довідки або висновку експерта [93, с. 105].

У процесі дослідження за допомогою поліграфа використовуються **три категорії запитань**: перевірочні, нейтральні та контрольні. Розглянемо детальніше кожен з цих категорій.

Перевірочні запитання були введені першими і призначені для виявлення потенційно прихованої інформації, оскільки вони стосуються приватних або загальних аспектів досліджуваної події.

Нейтральні запитання не стосуються досліджуваної події і, як правило, не мають емоційного значення. Функція нейтральних запитань полягає в забезпеченні більшої точності фізіологічних реакцій на перевірочні запитання. Реакції на нейтральні запитання виступають як базовий фон. Їх призначення залежить від цілей дослідження. Коли нейтральні запитання передують перевірочним, вони сприяють емоційному розслабленню суб'єкта, що проходить тестування на поліграфі, тим самим забезпечуючи чіткіші реакції на перевірочні запитання. Такі запитання формулюються відповідно до таких принципів: по-перше, вони повинні бути спрямовані на отримання свідомо правдивих відповідей; по-друге, вони мають бути складені в таких темах і термінах, що не містять емоційного підтексту.

Контрольні запитання заслуговують на особливу увагу, оскільки відіграють важливу роль у встановленні достовірності інформації під час оперативно-розшукової діяльності, розкритті злочинів, а також у процесі досудового розслідування. Засновником використання цього типу запитань вважається американський спеціаліст Джон Рейд, який виявив, що піддослідний чітко розрізняє нейтральні запитання та ті, що спрямовані на з'ясування конкретних подій. Рейд дійшов висновку, що саме контрольні запитання повинні служити базовим еталоном для оцінки рівня емоційного напруження досліджуваного. Контрольне запитання забезпечує методичну коректність поліграфної перевірки та виступає порівняльним стандартом для оцінки

фізіологічних реакцій (рівня особистої значущості або ситуативної важливості) у порівнянні з реакціями на перевірочні й нейтральні запитання [67, с. 27].

Таким чином, контрольні запитання стосуються таких аспектів подій, щодо яких опитуваному складно надати однозначну правдиву інформацію, або виникають сумніви щодо достовірності відповіді.

Аналіз практики застосування поліграфа у психологічних дослідженнях, а також огляд наукових публікацій дозволяє виокремити низку типових завдань, які можуть бути вирішені під час перевірки осіб, підозрюваних у причетності до злочинів. Це, зокрема, стосується виявлення психофізіологічних особливостей суб'єкта, які не можуть бути встановлені іншими методами, а саме:

1. Аналіз наявності або відсутності у досліджуваної особи певних відхилень, таких як акцентуації характеру або особистісних рис. Поняття «акцентуація характеру», введене К. Леонгардом, відноситься до надмірного вираження окремих рис характеру та їхніх сполучень, що представляє крайні варіанти норми, які межують із психопатіями. На відміну від психопатій, акцентуації характеру не характеризуються трьома основними ознаками психопатій: стабільністю в часі, всебічністю проявів у всіх ситуаціях і соціальною дезадаптацією. Іншими словами, акцентуації характеру є посиленими особистісними рисами, які залишаються в межах клінічної норми (не є психічним розладом), але можуть сигналізувати про можливий розлад особистості, з потенціалом переходу в патологічний стан за несприятливих умов [167, с. 14]. Відзначається наявність приблизно 12 типів акцентуацій характеру.

Наприклад, негативне ставлення до осіб афроамериканської національності, представників нетрадиційної сексуальної орієнтації або жінок може бути пов'язане з наявністю епілептоїдної акцентуації характеру [167, с. 15]. Це проявляється у схильності до злісно-тужливого настрою з агресією, що може призводити до накопичення напруження та його виявлення у вигляді нападів люті і гніву, іноді супроводжуваних елементами жорстокості. Таке ставлення може

спричинити конфліктність стосовно зазначених категорій осіб і, як наслідок, призвести до внутрішньої мотивації до вчинення насильницьких або сексуальних злочинів проти них. Наявність шизоїдної акцентуації характеру, якій властиві відгородженість, замкнутість, емоційна холодність, що може проявлятися у відсутності співпереживання до людей, тварин, може спонукати до насильницьких дій, до садизму та отримання задоволення від спричинення болю іншим [167, с. 15].

Можуть бути виявлені й інші маркери особливих властивостей індивіда, які не свідчать прямо про мотиви вчинення злочину, але водночас характеризують його потенційні ознаки та вказують на наявність рис характеру, що можуть проявляти схильність до певних видів кримінальних правопорушень, таких як сексуальні, насильницькі чи корисливі злочини.

2. Встановлення наявності або відсутності у досліджуваної особи ознак важких патологічних відхилень включає оцінку суспільно небезпечних сексуальних розладів, таких як педофілія, некрофілія, герантофілія тощо. Ці розлади можуть свідчити про формування стійкого мотиву для вчинення кримінальних правопорушень. У цьому контексті експерт-поліграфолог проводить дослідження з використанням поліграфа, демонструючи особі картки, фотографії або ілюстрації, що можуть викликати психофізіологічну реакцію у разі наявності зазначених патологічних сексуальних уподобань. Важливо підкреслити, що особи з такими патологічними відхиленнями не завжди вчиняють злочини сексуального характеру, але вони потребують постійного контролю над своїми патологічними бажаннями. Це може проявлятися в перегляді порнографічного контенту, вживанні медикаментів або реалізації себе у специфічній діяльності, що допомагає регулювати їх імпульси.

3. Виявлення та фіксація наявності або відсутності у пам'яті досліджуваної особи слідів, що стосуються обставин вчинення кримінального правопорушення, передбачає дослідження спогадів, які особа може мати про деталі підготовки,

здійснення та приховування злочину, а також про злочин, вчинений проти неї. У цьому контексті об'єктом дослідження є сліди в пам'яті особи, включаючи тактильні, звукові та запашні образи, які є відображенням події злочину. Ці сліди можуть бути відновлені під впливом різноманітних стимулів і подразників, що сприяють активації відповідних пам'яттєвих слідів.

4 Встановлення ознак перекручування, замовчування (утаювання) чи конструювання (придумування) інформації передбачає аналіз раніше наданих показань. Це завдання відрізняється від попередніх тим, що його основною метою є перевірка точності та достовірності наданих свідчень. У цьому контексті проводиться дослідження специфічних аспектів функціонування мозку під час відтворення інформації та процесу її конструктивного формування. Для реалізації цієї мети, у межах дослідження з використанням поліграфа, застосовуються різноманітні методи нейропсихологічного та когнітивного аналізу, включаючи функціональну нейровізуалізацію та психологічні тести, які дозволяють виявити можливі спотворення чи неточності в наданих свідченнях.

Отже, на основі аналізу зазначених аспектів та узагальнення наявних літературних джерел можна дійти висновку, що результати дослідження за допомогою поліграфа є лише технічною складовою. Сенс і значення цих результатів формуються експертом-поліграфологом, який під час дослідження інтерпретує взаємозв'язок між методично підібраними стимулами-подразниками та психофізіологічними реакціями організму досліджуваної особи. Об'єктивність висновків залежить від повноти та змістовності отриманих результатів, які базуються на знаннях закономірностей психофізіологічних реакцій людського організму та підтверджуються показниками спеціалізованого обладнання, зокрема комп'ютерного поліграфа.

3.3. Використання поліграфа при проведенні психологічної експертизи в кримінальному провадженні

Серед найкваліфікованіших форм використання спеціальних знань під час доказування в кримінальному провадженні слід виділити проведення експертизи [29, с. 43]. Варто зазначити, що чинне законодавство не надає чіткого визначення терміна «спеціальні знання». Це є наслідком тривалих дискусій та наукових дебатів щодо його точного формулювання. Так, В. Ю. Шепітько трактує термін «спеціальні знання» як сукупність наукових даних або навичок об'єктивного характеру, які набуваються внаслідок вищої професійної освіти, наукової діяльності та практичного досвіду і відповідають сучасному рівню розвитку відповідної галузі [169, с. 11].

В. Г. Гончаренко у контексті кримінального процесу визначає спеціальні знання як знання та навички, які здобуваються внаслідок фахової освіти або практичної діяльності в будь-якій сфері науки, техніки, мистецтва чи ремесла. Ці знання використовуються учасниками процесу, уповноваженими законом у межах своїх повноважень для вирішення процесуальних завдань відповідно до встановленої процедури [26, с. 24].

На думку Р. Л. Степанюка, «спеціальні знання» визначаються як будь-які професійні знання, необхідні для розв'язання питань, що виникають у процесі досудового розслідування та судового провадження. Він також класифікує ці знання за суб'єктами на три основні категорії: а) професійні знання осіб, які здійснюють кримінальне провадження; б) фахові знання підозрюваних, обвинувачених та їхніх професійних захисників; в) професійні знання осіб, яких залучають сторони процесу або суд для вирішення завдань кримінального провадження [154, с. 42]. Ми поділяємо думку автора, що в кримінальному провадженні вирішальним є не стільки обсяг цих знань, скільки суб'єкт, який їх застосовує на практиці.

На наш погляд, визначення, запропоноване М. В. Салтевським, є вдалим, оскільки він підкреслює різні підходи до сприйняття і використання спеціальних знань. Учений вважав, що спеціальні знання – це постійно вдосконалювані набуті знання, вміння та навички, які застосовуються в будь-якій сфері людської діяльності і отримані у процесі спеціальної освіти, досвіду та практичної діяльності (зокрема, не враховуючи професійні знання осіб, які здійснюють розслідування). Ці знання є необхідними для ефективного розкриття і розслідування кримінальних правопорушень, а також для розгляду справ у суді [142, с. 131]. Він наголошував, що знання, якими володіє спеціаліст, набуті у процесі його професійного навчання і утворюють певну сукупність, що характеризує його як фахівця (юриста, лікаря, інженера тощо). Тому ці знання не можна вважати спеціальними для особи, яка ними володіє, оскільки їх використання є частиною її професійних обов'язків. Зокрема, вони є спеціальними лише для осіб з іншими професіями. Таким чином, знання є спеціальними лише відносно інших знань, що мають відмінний зміст [143, с. 397].

Слушно зазначають А. А. Кравченко та М. Г. Щербаковський, що в кримінальному провадженні застосування спеціальних знань реалізується через обов'язкову участь спеціалістів. Це передбачає залучення незацікавлених у результатах досудового розслідування осіб, які мають відповідні спеціальні знання та навички, до процесуальних дій, що проводяться слідчим, прокурором або судом. Спеціалісти запрошуються для вирішення специфічних питань, які виникають під час розкриття та розслідування кримінальних правопорушень [173, с. 11].

Таким чином, на основі проаналізованих поглядів науковців можна дійти висновку, що спеціальні знання представляють собою професійні знання в конкретній галузі або сфері діяльності, які використовуються для вирішення завдань кримінального судочинства. Їх застосування можливе із використанням науково-технічних засобів і у межах досудового розслідування та судового

розгляду. Ці знання не є загальновідомими або загальнопоширеними і набуваються через фахове опанування теоретичних основ. Спеціальні знання застосовуються в різних формах, таких як проведення експертиз, надання консультацій або участь спеціаліста (фахівця) у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях. М. А. Селіванов щодо цього питання наголошував: «Оскільки перевірка на поліграфі вимагає застосування спеціальних знань та проведення відповідних досліджень, є всі підстави говорити про те, що у даному випадку наявні відповідні ознаки процесуальної дії, що іменується експертизою» [155, с. 193].

Аспект застосування спеціальних знань має суттєве значення у різних наукових дисциплінах, зокрема у поліграфології. У правовій системі України процес застосування спеціальних психологічних знань в кримінальному провадженні врегульований кількома нормативними актами. Зокрема, Законом України «Про судову експертизу» [134], в якому зазначено, що судова експертиза – це дослідження експертом на підставі спеціальних знань матеріальних об’єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що знаходиться у провадженні органів досудового розслідування чи суду. Стаття 16 цього Закону передбачає, що мета атестації працівників державних спеціалізованих установ, залучених до проведення судових експертиз або до розробки теоретичної та науково-методичної бази судової експертизи, полягає в оцінюванні рівня їхніх спеціальних знань і відповідності займаній посаді. Крім того, відповідно до КПК України [69], особи, які мають спеціальні знання в галузі психології, фізіології та наукової детекції брехні, можуть бути залучені в якості: 1) експерта, права і обов’язки якого визначені статтями 69 і 70 КПК України; 2) спеціаліста, що передбачено статтями 71 і 72 КПК України.

Залежно від ступеня регулювання процесуального порядку застосування спеціальних знань та їх відображення у процесуальних документах, фахівці та практики класифікують ці форми на непроцесуальні і процесуальні.

Непроцесуальні форми реалізуються через отримання консультацій від спеціалістів-поліграфологів оперативними працівниками або слідчими в рамках оперативно-розшукової діяльності, а також шляхом формулювання та перевірки слідчих і криміналістичних версій на основі результатів досліджень, проведених за допомогою поліграфа учасників кримінального процесу [95, с. 61]. У цьому контексті поліграфологи надають компетентним особам під час досудового розслідування не лише консультації, але й рекомендації щодо виконання певних дій, які не мають процесуального характеру, а також щодо проведення негласних слідчих розшукових заходів. Найпоширенішою формою непроцесуальної діяльності є консультаційна робота, яка може бути оформлена як в усній, так і в письмовій формі за вимогою ініціатора дослідження. Це дозволяє ухвалювати важливі рішення у процесі досудового розслідування. Слід зазначити, що в цьому контексті висновки поліграфолога базуються на суб'єктивних оцінках, носять орієнтовний характер і не мають юридичної сили. Отже, відповідальність за ухвалення рішень покладається безпосередньо на посадову особу та органи досудового розслідування. Таким чином, використання непроцесуальних форм спеціальних знань сприяє здобуттю орієнтовної інформації, яка своєю чергою підвищує ефективність розслідування кримінального правопорушення.

Також слід зазначити, що відповідно до частини 1 статті 360 КПК України спеціальні знання можуть використовуватися в непроцесуальній формі на стадії судового розгляду, під час оцінки доказів, коли суду необхідна усна консультація або письмові роз'яснення від фахівця відповідного профілю.

У процесуальній формі спеціальні знання відіграють ключову роль. Поліграфолог має змогу використовувати свої професійні знання в межах конкретної діяльності, зокрема під час проведення психологічних експертиз з використанням поліграфа, що сприяють вирішенню завдань кримінального судочинства. Як зауважує А. Ф. Волобуєв, єдиною формою використання поліграфа в кримінальному провадженні є експертиза [194, с. 108–111]. Порядок

використання поліграфа у процесі проведення психологічної експертизи врегульовано Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, а також Науково-методичними рекомендаціями з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень [44]. Ці нормативні документи встановлюють особливості процедур призначення та проведення психологічної експертизи, включаючи методи, що використовуються. Один з таких методів – опитування з використанням поліграфа – може бути використаний у межах цих нормативних актів. Як зазначалося раніше, перевірка на поліграфі допустима лише за наявності письмової згоди суб'єкта опитування [27, с. 73]. Так, А. Г. Вуйма зазначає, що питання, які виносяться на вирішення експерта, мають бути чіткими, простими для розуміння та лаконічними. Формулюючи питання, слід ураховувати межі компетенції експерта. Умовою проведення такого виду дослідження є наявність добровільної згоди особи на участь в ньому, що має підтверджуватись письмово, проте слідчі нехтують дотриманням цієї умови (автор наголошує, що серед проаналізованих ними кримінальних проваджень така письмова згода містилась лише у 61% справ) [24, с. 97].

Дійсно, важливою проблемою, що стоїть перед ініціатором опитування з використанням поліграфа, є отримання від особи, яка досліджується, згоди (це може бути довільна письмова форма) на проведення тестування, оскільки воно має бути добровільним. Найчастіше добровільність тестування не є перешкодою для його проведення, оскільки при правильному поясненні цієї процедури дуже мало тих, які від неї відмовляються. Доцільним було б, якщо функція отримання згоди була б покладена на експерта, що проводить опитування. З тактичної точки зору, сама пропозиція особі пройти таку перевірку має бути несподіваною, при цьому їй має бути роз'яснено, що опитування проводиться передусім у її інтересах, оскільки воно надасть можливість усім у процесі розслідування

остаточно переконатися в щирості її свідчень і відповідно в її непричетності до обставин, що встановлюються [29, с. 45].

У цьому контексті обґрунтованим є наукове бачення вітчизняного експерта-поліграфолога О. О. Алексєєва, який підкреслює, що підписка про згоду на проведення опитування з використанням поліграфа є юридичним документом, що повинно відповідати певним вимогам та містити необхідну інформацію, а саме:

- прізвище, ім'я, по батькові особи, яка проходить тестування, дата й місце народження, місце реєстрації та фактичного проживання, серія, номер паспорта, а також інформація про те, де і ким виданий паспорт;

- відомості про те, що особа дає добровільну згоду на опитування на поліграфі;

- дані про те, у зв'язку з чим (експертиза, слідча (розшукова) дія, опитування під час ОРД або ж кадрова перевірка) проводиться тестування;

- відомості про ініціатора дослідження (призначено судом, за клопотанням сторони захисту, обвинувачення);

- згода на оброблення персональних даних, а також на передачу їх третім особам, тобто органам досудового та судового розслідування, адвокату (відповідно до Закону України «Про захист персональних даних» від 1 червня 2010 року № 2297-VI);

- ознайомлення особи, яка проходить тестування, з цілями та основними правилами проведення дослідження;

- згода особи на відеозйомку з метою забезпечення прав і безпеки;

- підтвердження щодо ознайомлення із загальним змістом питань, які будуть ставити, а перед проведенням кожного тесту – з конкретними питаннями цього тесту;

- роз'яснення стосовно того, що особа має право брати участь у редагуванні питань до повного розуміння їх змісту;

- роз'яснення стосовно того, що особа має право відмовитися відповідати на будь-яке з поставлених питань або взагалі відмовитися від подальшої участі в будь-який момент часу із зазначенням причин своєї відмови;

- підтвердження щодо роз'яснення роботи поліграфа (особі роз'яснюють, що поліграф належить до класу медичних приладів, не завдає та не може завдати шкоди здоров'ю, не чинить фізичного впливу на людину і призначений лише для реєстрації фізіологічного стану людини в момент проведення досліджень [2, с. 103].

Ми погоджуємося з О. О. Алексєєвим, оскільки процедура проведення дослідження з використанням поліграфа не суперечить чинному законодавству, за умови дотримання конституційних прав громадян. Саме тому важливо уніфікувати зміст і форму письмової згоди.

Особа, яка проходить дослідження з використанням поліграфа, повинна бути поінформована про те, що дослідження не проводяться у разі наявності психічних захворювань, а також під час загострення захворювань, пов'язаних із порушенням серцево-судинної або дихальної діяльності, у стані фізичного чи психічного виснаження. Дослідження також не проводяться, якщо особа перебуває у стані сонливості, неконтрольованого збудження або не може координувати свої рухи. Крім того, експерт-поліграфолог має право не проводити дослідження, якщо виявлені ознаки вживання опитуваним сильнодіючих психоактивних речовин або лікарських препаратів, а також у випадках алкогольного чи наркотичного сп'яніння або похмілля. Варто також урахувати дані про вагітність обстежуваної, особливо в другій половині періоду вагітності [2, с. 104].

Згода на проходження тестування повинна бути підписана всіма учасниками кримінального процесу, присутніми під час дослідження з використанням поліграфа. До таких учасників належать: особа, яка проходить перевірку;

поліграфолог, який приймає підписку про згоду; захисник; законний представник, якщо суб'єкт перевірки не досяг 18-річного віку; а також слідчий.

Так, у вироку Дніпровського районного суду міста Києва від 28.09.2019 (справа № 755/10943/17) суд зазначив: «...за результатами судового розгляду даного кримінального провадження, колегія суддів приходить до висновку, що вказаний висновок експерта психофізіологічного дослідження достовірності показів ОСОБА_1 з ціллю виявлення наявності прихованої інформації у зв'язку з кримінальним провадженням № 12017100040005475 від 19.04.2017 року, за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч.1 ст.115 КК України, зібраний під час досудового розслідування слідчими органами Дніпровського управління поліції Головного управління Національної поліції в м. Києві, є недопустимим у відповідності до п.3 ч.2 ст. 87 КПК України... як вбачається із матеріалів кримінального провадження, експерт-поліграфолог ОСОБА_11 провела психофізіологічне дослідження, згідно вказаної постанови слідчого з ОСОБА_1 у приміщенні СВ Дніпровського управління поліції Головного управління Національної поліції в м. Києві 20.04.2017 року, тобто до винесення постанови про призначення експертизи та захисника» [17].

У разі відмови від проходження дослідження опитуваний зобов'язаний вказати причину, таку як погіршення стану здоров'я, погане самопочуття, вживання медикаментів тощо.

Проведення психологічної експертизи із застосування поліграфа в кримінальному провадженні можливе на підставі статей 242-244, 322 КПК України. Потрібно зазначити, що оскільки така спеціальність, як «експерт-поліграфолог» відсутня в реєстрі атестованих судових експертів Міністерства юстиції України, поліграф під час проведення судово-психологічних експертиз використовує експерт-психолог. Згідно зі статтею 10 Закону України «Про судову експертизу» він повинен мати вищу освіту в галузі психології з освітньо-кваліфікаційним рівнем не нижче спеціаліста та успішно пройти спеціальну

підготовку і отримати відповідні кваліфікації судового експерта за спеціальністю «Психологія» [164, с. 73].

Окрім належної освіти та спеціальної підготовки, як вважає вітчизняний поліграфолог І. П. Усіков, експерт-поліграфолог повинен відповідати таким вимогам:

- впевнене володіння основними методиками проведення опитувань з використанням поліграфа;
- наявність достатнього професійного досвіду в цій сфері;
- життєвий досвід, що забезпечує більш глибоку та впевнену підготовку до тестування та проведення дослідження;
- ґрунтовні знання основ фізіології та психології, а також розуміння причинно-наслідкових зв'язків, які зумовлюють виникнення фізіологічних реакцій в організмі під час опитувань на поліграфі;
- знання основ загального права, криміналістики та процесуального законодавства;
- здатність до аналітичного мислення, формування та конструювання висновків на основі загальнонаукових знань та даних, отриманих за допомогою поліграфа [98, с. 95].

Д. Б. Сергєєва в цьому контексті зазначає, що для вдосконалення поліграфологічної діяльності необхідно ввести відповідні зміни та доповнення до Закону України «Про судову експертизу», а також інтегрувати загальноприйняті методики досліджень із використанням поліграфа до Реєстру Міністерства юстиції України [144, с. 57]. Ми поділяємо цю думку і вважаємо, що важливо створити окрему групу експертів-поліграфологів у Реєстрі, що забезпечить обов'язкове підтвердження володіння необхідними спеціальними знаннями, оскільки методика проведення досліджень із застосуванням поліграфа не є частиною загального курсу психології.

Об'єктами цього виду судової експертизи є виключно матеріальні об'єкти, на які можна поширити правовий режим. Вони надаються у розпорядження експерта в установленому законом порядку: особа, що обстежується, матеріали кримінального провадження, речові докази. Як об'єкт цього експертного дослідження, проведеного із застосуванням поліграфа, розглядаються фізіологічні прояви перебігу психічних процесів, пов'язаних із сприйняттям, закріпленням, збереженням та подальшим відтворенням людиною інформації про якусь подію.

Предметом психологічної експертизи із застосуванням поліграфа будуть відомості про те, чи є особа носієм інформації про конкретну подію (її деталі), виходячи з результатів дослідження фізіологічних проявів перебігу психічних процесів, пов'язаних із сприйняттям, закріпленням, збереженням та відтворенням ним інформації про цю подію. Предмет дослідження, проведеного експертом – це психофізіологічні реакції, зумовлені кореляційною залежністю між стимулами, що пред'являються, і зміною психофізіологічного стану людини, які були виявлені під час тестування на поліграфі [29, с. 44].

У криміналістиці, окрім матеріальних слідів, також можуть досліджуватися ідеальні сліди злочинів. Як відомо, до таких слідів відноситься криміналістично значуща (кримінально-релевантна) інформація, яка сприймається і фіксується людиною у вигляді уявних образів у пам'яті. Цю інформацію особа здатна відтворити у вербальній (словесній) або іншій формі, або ж вилучити з пам'яті за допомогою засобів, допустимих в кримінальному судочинстві, наприклад, шляхом постановки запитань [81, С. 63].

На основі аналізу реакцій на стимули експерт формулює свою експертну версію щодо поінформованості обстежуваної особи про подію. Він також має право висловити судження про можливі обставини отримання людиною інформації про подію (ймовірність її отримання безпосередньо у момент події) [29, с. 44].

Висновки з питань, поставлених експертом, робляться з урахуванням комплексного аналізу отриманих під час дослідження даних, який повинен відповідати вимогам, викладеним у статтях 101 і 102 КПК України. До цього висновку додаються результати поліграфічного та психологічного тестування. До компетенції судового експерта-психолога входить формулювання висновків: про ступінь поінформованості обстежуваної особи про подію або її деталі, що цікавлять ініціатора експертизи, зумовлену наявністю (відсутністю) у неї психологічної установки на приховування значущої інформації, що сформувалася у зв'язку з конкретними обставинами певної події; про наявність або відсутність психологічної установки на приховування значущої для розслідування інформації про подію, яка стала підставою для проведення судово-психологічної експертизи з використанням поліграфа [151].

Оскільки проведення судово-психологічної експертизи з використанням комп'ютерного поліграфа вимагає високої технічної компетентності для належного налаштування та ефективного використання пристрою, А. Ф. Волобуєв та Т. А. Орлова вказують на важливість залучення спеціаліста поліграфа або оператора поліграфа. Останній виконує роль технічного асистента експерта, керуючи апаратно-програмним комплексом під час проведення опитування [194]. Безумовно, такий підхід сприяє забезпеченню більш ефективного використання технічних засобів та максимізує надійність і точність отриманих результатів дослідження [27, с. 74].

Підставою для проведення судової психологічної експертизи з використанням поліграфа відповідно до статті 7-1 Закону України «Про судову експертизу» [134] є рішення суду, рішення органу досудового розслідування, або ж експертиза може бути ініційована за клопотанням інших осіб на основі договору з експертом чи експертною установою. Вона здійснюється відповідно до встановленого процесуального порядку:

1. Вмотивоване клопотання, що містить перелік запитань для їх розв'язання, слідчий погоджує з прокурором, або ж прокурор направляє його до відповідних експертних установ, які здійснюють такого роду експертизи.

2. Залучення експерта-поліграфолога для проведення судової психологічної експертизи, відповідно до частини 4 статті 38, частини 1 статті 243, а також пунктів 4 і 5 частини 2 статті 244 Кримінального процесуального кодексу України з покладанням на нього певних процесуальних обов'язків.

На сьогодні існує дефіцит атестованих експертів-поліграфологів у державних експертних установах. Єдиною державною установою, яка проводить судові психологічні експертизи з використанням поліграфа, є Київський науково-дослідний інститут судових експертиз Міністерства юстиції України. Однак цей інститут не в змозі повністю задовольнити потреби всіх учасників кримінального провадження, які мають рівні права на використання спеціальних знань у процесі досудового розслідування. Відповідно до статті 243 Кримінального процесуального кодексу України «Порядок залучення експерта» для проведення цього виду судової експертизи залучаються спеціалісти з поліграфа з недержавних установ, підприємств та компаній. З цією метою органи досудового розслідування, прокурор, слідчий суддя, суд або адвокат надсилають вмотивоване клопотання до керівника установи, яка спеціалізується на проведенні досліджень з використанням поліграфа. На підставі цього клопотання призначається судова психологічна експертиза з використанням поліграфа для з'ясування питань, що сприятимуть розслідуванню кримінального провадження. Таким чином, відповідно до частини 4 статті 38, частини 1 статті 243, а також пунктів 4 і 5 частини 2 статті 244 КПК України до участі в кримінальному провадженні залучаються приватні експерти-поліграфологи як експерти. За результатами проведення психологічної експертизи з використанням поліграфа оформлюється експертний висновок, який разом з іншими доказами слугує джерелом доказової бази в суді.

Також слід зазначити, що відповідно до статті 356 КПК України за клопотанням сторони кримінального провадження, потерпілого або за власною ініціативою суд має право викликати експерта для допиту з метою роз'яснення підготовленого ним висновку. Цей процес відбувається з дотриманням таких принципів, як надання експертом присяги щодо добросовісного виконання своїх професійних обов'язків та попередження про кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивого висновку. Експерту можуть бути поставлені питання щодо його освіти, методик, які він використовував під час проведення дослідження, а також підстав, на яких ґрунтувався його висновок. Роз'яснення експерта щодо його спеціальних знань надаються в письмовій формі і відповідно до статей 99 Кримінального процесуального кодексу України можуть слугувати доказовою базою в суді. На нашу думку, такі роз'яснення повинні бути належним чином процесуально оформлені та відповідати за вмістом статті 102 КПК України «Зміст висновку експерта».

У літературі підкреслюються певні процедурні особливості призначення та проведення таких експертиз, а також оцінки висновку експерта. Зокрема, В. Ю. Шепітько зазначає, що оцінка висновку експерта є «складною розумовою діяльністю, яка включає: 1) аналіз дотримання процесуального порядку призначення та проведення судової експертизи; 2) визначення відповідності висновку експерта поставленому завданню; 3) оцінку повноти та наукової обґрунтованості висновку; 4) порівняння висновку експерта з іншими доказами, зібраними під час провадження; 5) перевірку належності (віднесення до кримінального провадження) інформації, що міститься у висновку» [170, с. 154].

На думку Н. І. Клименко, висновок експерта, порівняно з іншими доказами, має специфічні риси, зумовлені його сутністю: він формується на основі використання спеціальних знань; він є вивідним знанням, а не інформативним, як інші особисті докази (показання), знання. У висновку експерта доказове значення

має передусім його розумовий висновок, до якого він прийшов за результатами дослідження [60, с. 160].

Висновок експерта В. Д. Юрчишин визначив як заснований на завданні органу досудового розслідування, прокурора, слідчого або суду, сформульованому в постанові (ухвалі) про призначення експертизи, виклад експертом фактичних даних, що мають доказове значення для провадження та які встановлюються ним на основі застосування спеціальних знань у процесі експертного дослідження [176, с. 15].

Л. В. Максимів наголошує, що «висновок експерта – це процесуальний документ, складений відповідно до вимог законодавчих актів, у якому викладають підстави для проведення експертизи, перебіг (детальний опис проведених експертом досліджень з використанням певної методики дослідження) і результати експертного дослідження (обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи)» [79, с. 185].

Ю. Ю. Ярослав вважає, що під час оцінювання достовірності висновку експерта в частині науково-технічних та методичних підходів як найбільш важливих складових критерію достовірності цього доказу, що потребує застосування спеціальних знань, необхідно керуватися такими вимогами: 1) з'ясування повноти та якості наданих на експертизу об'єктів; 2) з'ясування питання правильності обрання методики дослідження; 3) з'ясування правильності використання методики відповідно до рекомендацій; 4) з'ясування логічної правильності оцінювання ознак, що відповідає методичним рекомендаціям, й обґрунтованості проміжних і заключних висновків; 5) з'ясування рівня підготовленості експерта до застосування обраної методики (як варіант – наявності в нього дозволів (сертифікатів) на проведення окремих видів дослідження) [179, с. 214].

Висновок експертів, отриманий унаслідок проведення комісійної судової психологічної експертизи, **включає кілька основних компонентів**:

1. **Вступ** – у цьому розділі коротко викладено фабулу справи, вказано особу, яка ініціювала дослідження, а також перелічено питання, поставлені на вирішення комісійної експертизи. Окрім того, надано інформацію про членів комісії, включаючи їх посади, освіту та кваліфікацію. Підпис експертів, які підтверджують своє усвідомлення відповідальності відповідно до статей 384 та 385 Кримінального кодексу України.

- Перелік методів – зазначаються методи, що використовувалися під час експертизи, зокрема загальні, загальнонаукові та спеціалізовані.

- Нормативні акти і методики – наводяться відповідні законодавчі акти та методичні рекомендації, які регламентують проведення експертизи.

- Інформаційні джерела – перелічуються джерела інформації, які були використані для аналізу.

- Опис технічних засобів – подається детальний опис вимірювальних та технічних засобів, зокрема апарату поліграфа, які застосовувалися під час психологічної експертизи.

2. **Дослідження** – у цьому розділі зазначаються терміни, які використовувалися експертами під час проведення психологічної експертизи з використанням поліграфа. Серед них такі поняття, як: вірогідність, емоційний стан, значима реакція, стимул, поліграф, поліграма, фон, тест тощо. Цей перелік термінів сприяє більш точному розумінню методології дослідження та його результатів.

- Обставини справи: наводиться детальний опис умов, в яких відбувалося дослідження, включаючи характеристики приміщення, де проводилась експертиза.

- Етапи психологічного дослідження: викладаються основні стадії процесу, які включають підготовчу психодіагностичну бесіду, психологічне дослідження

індивідуально-психологічних особливостей підекспертної особи, а також психологічне дослідження особи з використанням поліграфа. Цей структурний підхід забезпечує системність і послідовність у виконанні експертизи.

3. **Висновки**, що формуються на основі психологічного дослідження індивідуально-психологічних особливостей особи, а також комплексної експертної оцінки змістової частини відповідей і невербальних проявів підекспертної особи під час проведення попередньої психодіагностичної бесіди, включають аналіз психологічних компонентів, отриманих у процесі функціонального дослідження та зареєстрованих за допомогою поліграфа у вигляді графіків (поліграм), які відображають фізіологічні реакції.

Досконалість методів і використаних приладів, правильність їх застосування дозволяє повно й точно виокремити властивості та ознаки досліджуваних явищ, котрі становлять фактичний базис остаточних висновків. Проте саме експерт, його спеціальні знання й досвід стають тим головним першоджерелом, завдяки якому фактичні дані узагальнюються, проходять розумове оцінювальне оброблення та формуються у вигляді остаточних висновків про факти, встановлення яких було завданням експертизи [2, с. 97].

Дослідження з використанням поліграфа потребує наявності точних апробованих методик та обладнання. З метою уникнення використання методів з низькою точністю отриманих результатів виникає необхідність упровадження міжнародних стандартів поліграфології. У багатьох країнах світу діють міжнародні поліграфологічні стандарти ASTM, які поділяються на п'ять груп [101, с. 75]. Ці стандарти охоплюють п'ять стандартів-практик і десять стандартів-керівництв щодо діяльності поліграфолога. У 2017 році Державним підприємством «УкрНДНЦ» був підписаний Меморандум з міжнародною організацією в галузі стандартизації ASTM International. Цей Меморандум має на меті сприяння інтеграції міжнародних стандартів у національну практику, що своєю чергою підвищить якість та ефективність поліграфологічних досліджень в

Україні. У межах співпраці передбачено обмін знаннями, досвідом та впровадження сучасних методик, що відповідають міжнародним вимогам.

Зауважимо, що судова психологічна експертиза з використанням поліграфа наразі допускає застосування поліграфів, технічні вимоги яких повинні відповідати ДСТУ 8692:2016 [40].

Таким чином, на сьогодні не вироблено якогось загального порядку (методики) в експертному дослідженні. Найбільший досвід у цьому питанні мають фахівці США, тому найбільш поширеним є використання методик, розроблених саме в цій країні. Їх узагальнення дозволяє виділити два етапи у застосуванні поліграфа: 1) виявлення нормального фонового рівня психофізіологічної активності організму людини (досліджуваній особі ставляться нейтральні запитання, на які передбачається гарантована правдива відповідь і контрольні запитання, які є неприємними для досліджуваної особи і передбачається стан її тривожності); 2) виявлення характеру реагування людини на перевірочні запитання, які визначаються з урахуванням предмета розслідування і поставлених перед експертом запитань. Фізіологічні реакції на перевірочні запитання використовуються для порівняння з реакціями на нейтральні і контрольні запитання, на підставі чого експерт робить висновок про суб'єктивну значущість для даної людини цих питань в умовах проведеної перевірки. Методику і порядок проведення конкретного дослідження людини з використанням поліграфа експерт визначає самостійно, виходячи із завдань, сформульованих ініціатором експертизи.

3.4. Використання в доказуванні висновку психологічної експертизи із застосуванням поліграфа

Серед найкваліфікованіших форм використання спеціальних знань під час доказування в кримінальному провадженні слід виділити проведення експертизи.

Висновок експерта, який складається за результатами проведення експертного дослідження, є одним із передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України джерел доказів [29, с. 43].

Під час доказування в умовах змагального процесу, який є характерним не тільки для стадії судового розгляду, але й досудового розслідування, ретельному аналізу з боку сторін піддаються всі компоненти проведення судової експертизи. Отже, судова експертиза відіграє істотну роль у доказуванні, її досить важко переоцінити – в окремих випадках висновок експерта виступає ключовим доказом в кримінальному провадженні [33, с. 151].

Сучасна популяризація поліграфа як надточного науково-технічного приладу забезпечила можливість його системного застосування у правозастосовній діяльності, зокрема в кримінальному судочинстві, хоча, як слушно зазначив О. І. Мотлях, так і не вирішила основного дискусійного питання стосовно доказового значення отриманих за його допомогою результатів як самостійного джерела доказів у відкритому кримінальному провадженні [88, с. 8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що до питань застосування поліграфа в кримінальному судочинстві, зокрема щодо доказового значення отриманих за його допомогою результатів як самостійного джерела доказів, зверталися багато вчених і практиків. Так, ці питання певним чином висвітлювалися у роботах А. Ф. Волобуєва, О. О. Волобуєвої, Н. І. Клименко, О. І. Мотляха, О. А. Назарова, В. О. Шаповалова, В. Д. Юрчишина та багатьох інших, які присвятили свої праці питанням методології наукового пізнання, доказування та використання спеціальних знань в кримінальному процесі [29, с. 43].

Проте слід зазначити, що комплексних наукових досліджень з проблем, пов'язаних з доказовим значенням висновку психологічної експертизи з використанням поліграфа в кримінальному судочинстві, майже не проводилося. Тож можна констатувати, що проблеми правового регулювання психологічної

експертизи з використанням поліграфа, її доказового значення врегульовані недостатньо [29, с. 43].

Практика судочинства різних країн щодо застосування поліграфа й використання результатів таких досліджень в кримінальному процесуальному доказуванні, визнання їх самостійними доказами неоднакова. Майже як беззаперечні такі докази використовують у Японії, Канаді, Індії, Польщі, Литві, Румунії, однак і там переважно в цивільному процесі. Відомі випадки використання отриманих інформаційних даних поліграфологічних досліджень як доказів у Південній Африканській Республіці, а Хорватія навпаки категорично відмовилася від такої практики. Натомість Велика Британія та Німеччина, які з пересторогою ставилися до інструментальних психодіагностувань людини, стали активніше послуговуватися поліграфом й отриманими за його допомогою результатами психофізіологічних досліджень. Стосовно Сполучених Штатів Америки як країни-лідера в питаннях експлуатації технологій поліграфа зазначимо, що висновок поліграфолога не використовують як доказ в американському кримінальному судочинстві, водночас Верховний суд США визнає методику психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа [54].

Стан сьогодення України та достатній міжнародний досвід системного використання поліграфа створює умови для впровадження цього приладу та його результатів у різні сфери вітчизняної правозастосовної практики. Цьому сприяє чинне вітчизняне законодавство, наукове обґрунтування поліграфа як науково-технічного приладу, напрацьований практичний досвід його застосування, зокрема в кримінальному провадженні, та розробка відповідних методик щодо виконання цих спеціальних експертних досліджень під контролем поліграфа [98, с. 6–7].

З часом стає очевидним, що застосування поліграфа для отримання доказів в кримінальному провадженні потребує використання спеціальних знань з різних

галузей науки, що можливе лише у такій формі, як судова експертиза. Тому поступово положення про використання поліграфа при розслідуванні кримінальних правопорушень цілком логічно трансформувалися в експертизу, яка отримала назву психофізіологічної експертизи. Ці процеси супроводжувалися досить широкою дискусією щодо форми проведення дослідження з використанням поліграфа, його об'єкта і суб'єкта, характеру вирішуваних завдань та значущості результатів в доказуванні [5, с. 72].

О. І. Мотлях зазначає, що фактичні дані, отримані від учасників кримінального процесу (свідків, потерпілих, підозрюваних, обвинувачених тощо) в результаті проведених інструментальних психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа, можуть бути визнані доказами за умов, якщо вони:

- отримані від джерел, перелік яких закріплений у Кримінальному процесуальному кодексі України як судові докази;
- стосуються події злочину, за яким розпочато кримінальне провадження, та сприяють встановленню обставин, що є предметом доказування;
- включені до матеріалів відкритого кримінального провадження відповідно до порядку, визначеного кримінальним процесуальним законом для кожного виду судових доказів.

Основними вимогами для ініціювання, призначення та проведення інструментальної психофізіологічної перевірки під контролем поліграфа є:

- письмова згода опитуваної особи на проведення такої перевірки;
- підготовка експертом-поліграфологом ґрунтовного висновку за результатами спеціального експертного дослідження [88, с. 9].

Отже, досконалість методів і використаних приладів, правильність їх застосування дозволяє повно й точно виокремити властивості та ознаки досліджуваних явищ, котрі становлять фактичний базис остаточних висновків. Проте саме експерт, його спеціальні знання й досвід стають тим головним першоджерелом, завдяки якому фактичні дані узагальнюються, проходять

розумове оцінювальне оброблення та формуються у вигляді остаточних висновків про факти, встановлення яких було завданням експертизи [61, с. 213–221].

Не виключається можливість розробки спеціальних методів експертом у процесі проведення конкретної експертизи. Наукові експерименти у процесі виконання конкретної експертизи – відмінна риса сучасної експертної практики. Вони здійснюються за загальними правилами експертного експерименту і повинні знаходити повне відображення у висновку експерта. У той же час розширюється й особиста компетенція експерта, коли експерти беруть участь у наукових розробках, експериментальних дослідженнях. Цілком припустимо, що саме у процесі виконання конкретних експертиз будуть використані найефективніші методи, створені ними нові методики [29, с. 43].

Безумовно, що допустимість та доказове значення категоричних висновків, як позитивних, так і негативних, сумніву не викликає. Водночас ймовірні висновки не містять необхідної визначеності і виникають труднощі при їх оцінці під час розслідування та у процесі розгляду матеріалів кримінального провадження у суді [176, с. 12].

На думку Ю. Ю. Орлова, висновок експерта-психолога може бути джерелом доказів в кримінальному провадженні, обґрунтовуючи це, по-перше, тим, що під час судово-психологічної експертизи з використанням поліграфа здобуття доказової інформації відбувається відповідно до сучасних уявлень криміналістичної трасології. По-друге, експертні висновки формуються відповідно до вимог чинного кримінального процесуального законодавства, що забезпечує допустимість і достовірність доказів, здобутих під час вказаної експертизи [107, с. 173]. Проте існують висловлювання науковців, які критикують наукову достовірність результатів досліджень, проведених із використанням поліграфа. Підкреслюється, що доказом визнаються результати конкретних слідчих дій, включаючи дані, отримані через психофізіологічне тестування з використанням поліграфа, а не самі показники приладу, які мають лише

орієнтовне значення. У практиці зафіксовані випадки, коли правоохоронні органи та суди вважали результати поліграфа абсолютною істиною, що призводило до помилок [174, с. 146]. Так, критики використання поліграфа наводять факти підтверджених випадків психопатичних особистостей, які не виявляють змін у фонових фізіологічних параметрах, навіть коли заперечують вчинення жорстоких злочинів. У той же час особа, яка не вчиняла кримінального правопорушення, але стала свідком його прояву (наприклад, знайшла труп), може демонструвати фізіологічні параметри, характерні для осіб, які вчинили злочин [75, с. 231].

О. Н. Коршунова своєю чергою висловлюється категорично проти застосування у доказуванні фактичних даних, отриманих за допомогою поліграфа. Вчена переконана, що не можуть використовуватися у процесі доказування прилади, засновані на невстановлених наукою явищах, результати застосування яких неоднозначні і залежать від суб'єктивного тлумачення. А отже, і немає достатніх підстав для застосування у цілях отримання об'єктивних доказів поліграфа [172].

Аналізуючи судову практику щодо використання комп'ютерного поліграфа в кримінальному провадженні, О. Кабанець зазначає, що опитування за допомогою комп'ютерного поліграфа можливе лише в межах проведення судової психологічної експертизи, з метою одержання орієнтовної інформації та його результати не можуть використовуватись у процесі доказування, та самостійного значення не мають, лише в сукупності з іншими доказами [54].

Цілком слушною є думка, що висновки експерта-психолога можуть бути тільки ймовірнісними, оскільки опитування проводяться для отримання орієнтувальної інформації та є суб'єктивною оцінкою фізіологічних реакцій піддослідної особи на ті чи інші запитання, зафіксовані поліграфом у вигляді кривих на поліграмах (ступінь ймовірності може бути різний) [5, с. 74].

Так, суди зазначають, що встановлення особливостей психічної діяльності та таких її проявів у поведінці особи, які мають юридичне значення та

викликають певні правові наслідки, можуть з'ясовуватися лише шляхом призначення та проведення судової психологічної експертизи, а не експертного дослідження, а опитування із застосуванням спеціального технічного засобу – комп'ютерного поліграфа може проводитися виключно в межах психологічної експертизи з метою отримання орієнтувальної інформації, а не використовуватися як засіб доказування обставин, передбачених у ст. 91 КПК України [18]. Опитування із застосуванням спеціального технічного засобу – комп'ютерного поліграфа суд сприймає як орієнтувальну інформацію для конструювання версій розслідування. На думку суду, висновки поліграфа можуть мати силу і значення у справі за умови наявності сукупності інших прямих доказів вини особи в скоєнні злочину [19].

У будь-якому кримінальному провадженні ключовим аспектом судового розгляду є процес доказування винуватості або невинуватості особи у вчиненні злочину. Аналіз наукової літератури дозволяє дійти висновку про наявність різних підходів до визначення поняття та сутності доказування, а саме:

- кримінально-процесуальне доказування розглядається як практична діяльність уповноважених законом суб'єктів, що здійснюється в рамках спеціальної процесуальної форми та включає етапи збору, перевірки та оцінки доказів [152, с. 14];

- діяльність відповідних державних органів, що полягає у зборі, перевірці та оцінці доказів, необхідних для достовірного встановлення обставин і правильного вирішення кримінального провадження, іменується доказуванням [41, с. 12].

Таким чином, узагальнюючи наведені визначення, можна стверджувати, що «доказування» являє собою процесуальну діяльність, що здійснюється сторонами захисту та обвинувачення відповідно до норм чинного Кримінального процесуального кодексу України. Ця діяльність спрямована на доведення

винуватості або невинуватості особи, підозрюваної у вчиненні злочину, шляхом надання суду доказів, які підлягають оцінці.

Згідно зі статтею 84 КПК України [69], доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані відповідно до норм цього Кодексу. На основі цих даних слідчий, прокурор, слідчий суддя та суд встановлюють наявність або відсутність фактів і обставин, що мають значення для кримінального провадження і підлягають доказуванню. До процесуальних джерел доказів законодавець відносить показання, речові докази, документи та висновки експертів.

До основних ознак доказу в кримінальному провадженні належать:

- належність, яка означає, що доказ повинен прямо чи опосередковано підтверджувати існування або відсутність обставин, які підлягають доказуванню, а також інших обставин, що мають значення для кримінального провадження; достовірність чи недостовірність, а також можливість або неможливість використання інших доказів (відповідно до статті 85 КПК України);

- допустимість, яка передбачає, що доказ має бути отриманий у порядку, встановленому КПК. Недопустимі докази не можуть бути використані при прийнятті процесуальних рішень, і суд не має права на них посилатися під час ухвалення рішення (стаття 86 КПК України).

Відповідно до частини 1 статті 87 КПК України [69] недопустимими є докази, здобуті внаслідок істотного порушення прав і свобод людини, які гарантовані Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами, що набрали чинності відповідно до законодавства України. Крім того, недопустимими є докази, отримані завдяки інформації, здобутій унаслідок подібних порушень. Питання допустимості доказів вирішується судом під час їх оцінки в нарадчій кімнаті при постановленні судового рішення (частина 1 статті 89 КПК України).

О. І. Мотлях аналізує взаємозв'язок між допустимістю та доказовою сутністю результатів досліджень, проведених за допомогою поліграфа в контексті процесуального законодавства. Учений зазначає, що допустимість, з точки зору чинного КПК України, є властивістю доказу, яка характеризує його законність щодо джерела фактичних даних (відомостей, інформації), а також методів отримання та форм фіксації цих даних. Це має відбуватися в порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством, і здійснюватися уповноваженими особами або органами внаслідок проведення слідчих (розшукових) чи інших процесуальних дій. Він виділяє чотири критерії (елементи) допустимості:

- належний суб'єкт, уповноважений проводити процесуальні дії, спрямовані на отримання доказів.
- належне джерело фактичних даних (відомостей, інформації), що складають зміст доказу;
- належна процесуальна дія, яка була застосована для здобуття доказів;
- належний порядок проведення процесуальної дії (судової або слідчої), що використовується як засіб для отримання доказів [88, с. 10].

Суд також має повноваження визнавати доказ недопустимим у разі виявлення його очевидної недопустимості під час судового розгляду. Відповідно до частини 2 статті 89 КПК України [69], якщо під час судового розгляду встановлено очевидну недопустимість доказу, суд зобов'язаний визнати цей доказ недопустимим. Це призводить до неможливості його дослідження або до припинення вже розпочатого дослідження в судовому засіданні.

В кримінальному провадженні важливим елементом доказування є «предмет доказування», який визначається як коло обставин, закріплених у законодавстві, що повинні бути встановлені або спростовані у процесі доказування в кожному конкретному кримінальному провадженні [42, с. 16].

В кримінальному провадженні щодо фізичної особи підлягають доказуванню такі обставини:

- подія кримінального правопорушення, включаючи час, місце, спосіб та інші деталі вчинення правопорушення;
- винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, а також мотив і мета злочину;
- вид і розмір шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення, а також обсяг процесуальних витрат;
- обставини, що впливають на ступінь тяжкості вчиненого правопорушення, характеристики особи обвинуваченого, а також ті, що можуть обтяжити чи пом'якшити покарання, виключити кримінальну відповідальність, або слугувати підставою для закриття кримінального провадження;
- обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання;
- обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, були отримані внаслідок вчинення кримінального правопорушення або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення злочину, фінансування чи матеріального забезпечення правопорушення або винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з незаконним обігом, або були підготовлені, виготовлені, пристосовані чи використані як знаряддя вчинення злочину (ст. 91 КПК) [69].

На нашу думку, результати, отримані під час дослідження на поліграфі, у поєднанні з іншими доказами можуть бути використані як джерело доказів, оскільки чинне кримінально-процесуальне законодавство передбачає, що всі докази повинні відповідати вимогам належності та допустимості.

Крім вимог належності та допустимості, докази також повинні бути достатніми, тобто містити достовірні відомості, які були зібрані, перевірені та

оцінені слідчим у встановленому законом порядку, а також вказувати на вчинення кримінального правопорушення конкретною особою.

За умови дотримання вимог під час проведення психологічної експертизи з використанням поліграфа, таких як письмова згода досліджуваної особи на проведення експертизи, а також підготовка ґрунтовного висновку спеціалістом-поліграфологом, залученим досудовим слідством або судом як експерт, дані, отримані в такий спосіб, можуть стати доказами, якщо вони:

- стосуються розслідуваної події злочину та сприяють встановленню обставин, що є предметом доказування;
- отримані з джерел, перелік яких закріплений у КПК України як судовий доказ;
- включені до кримінального провадження у порядку, визначеному кримінальним процесуальним законодавством для кожного виду судових доказів [42, с. 11].

Вивчення вироків з Єдиного державного реєстру судових рішень України [47] дозволяє стверджувати, що на основі сучасної законодавчої бази поліграф успішно використовується у вітчизняному кримінальному провадженні (як під час досудового слідства, так і в судовому провадженні) при проведенні психологічної експертизи. Аналіз 225 вироків, постановлених судами різних інстанцій у період з 2019 по 2023 роки (додаток Д), свідчить про невинне зростання динаміки застосування поліграфа в кримінальному процесі. Проте здійснений нами аналіз судової практики дозволив визначити основні мотиви суду щодо можливості використання результатів психологічної експертизи, проведеної з використанням поліграфа, як джерела доказів в кримінальному провадженні, зокрема:

1. Особа, яка залучається для проведення дослідження з використанням поліграфа, повинна мати відповідну кваліфікацію та бути включеною до реєстру атестованих судових експертів – 18,2%

2. Проведення дослідження з використанням комп'ютерного поліграфа можливе лише в межах проведення судової психологічної експертизи з метою одержання орієнтовної інформації та його результати не можуть використовуватись у процесі доказування і самостійного значення не мають, лише в сукупності з іншими доказами – 23,2%

3. Такий доказ, на думку суду, суперечить принципу безпосередності дослідження показань та не відповідає критерію допустимості доказу, встановленому ст. 86 КПК України – 11,9%

4. Достовірність показань особи є предметом оцінки виключно суду – 14,5%

5. Опитування з використанням комп'ютерного поліграфа не є джерелом доказів – 30,6%

6. Перевірка показань особи за допомогою комп'ютерного поліграфа не є різновидом судових експертиз, окрім того відсутній нормативно-правовий документ, який би регулював проведення такої експертизи, висновок поліграфолога не є висновком експерта чи документом у розумінні КПК – 10%

7. Участь особи у проведенні психофізіологічного дослідження з використанням комп'ютерного поліграфа має бути добровільною та належним чином підтвердженою – 24,1%

8. Використання поліграфа як джерела вірогідної інформації про особу можливе лише у вузькому професійному колі, посилаючись на відомчі нормативні акти [53; 115; 117; 121; 122] – 5,5%

На основі наведеного можна дійти висновку, що результати психологічної експертизи з використанням поліграфа можуть містити помилкову інформацію. Однак відмова суду від урахування висновків експерта може призвести до суддівської помилки.

Отже, вважаємо, що висновки психологічної експертизи з використанням поліграфа можуть бути прийняті як доказ за умови дотримання певних вимог:

- поліграф повинен застосовуватися відповідно до чинного законодавства;
- процес його використання має бути документально зафіксований у протоколі процесуальної дії;
- результати дослідження, отримані за допомогою поліграфа, повинні бути приєднані до матеріалів кримінального провадження;
- особа, яка проводить таке дослідження, повинна мати відповідну кваліфікацію та бути внесеною до реєстру атестованих судових експертів.

Слід зазначити, що висновок експерта може розглядатися як непрямий доказ і бути використаним у поєднанні з іншими доказами. Він може доповнювати зміст один одного та впливати з однієї обставини, що належить до предмета доказування, і слугувати основою для формулювання слідчих версій та прийняття процесуальних рішень.

Висновки до розділу 3

Підсумовуючи викладене, можна зробити наступні проміжні висновки.

1. На сьогодні правовою основою використання поліграфа виступає Конституція України, яка забороняє проведення медичних, наукових чи інших дослідів над людиною без її вільної згоди (ч. 2 ст. 28), а також положення ратифікованих Україною міжнародних правових актів (конвенцій), які визначають основоположні права і свободи людини. Водночас, враховуючи досить поширене застосування поліграфа у різних соціальних сферах, його правове регулювання здійснюється через прийняття низки нормативно-правових актів переважно відомчого характеру (Міністерства внутрішніх справ, Міністерства доходів і зборів, Міністерства оборони, Офісу Генерального прокурора та ін.). В умовах дискусійності положень, що стосуються достовірності оцінки результатів опитування осіб з використанням поліграфа та кваліфікації досліджувача,

створюються передумови порушень прав і свобод людини. З урахуванням цієї обставини необхідним є прийняття єдиного Закону України «Про застосування поліграфа та захист прав осіб, які проходять дослідження», який повинен визначити правові, організаційні і психологічні основи застосування цього технічного засобу.

2. У психологічних дослідженнях, спрямованих на встановлення механізму відображення у пам'яті людей певних подій у вигляді уявних образів та їх відтворення, застосовується низка методів (спостереження, опитування у формі бесіди, тестування, експеримент). Кожна з існуючих методик психологічного дослідження може включати в себе використання такого технічного засобу, як поліграф, який дозволяє виявити певний психологічний факт на основі фіксації фізіологічних проявів досліджуваної особи. Метод виявлення прихованої інформації за допомогою поліграфа вважається сьогодні найбільш науково обґрунтованим та широко використовуваним. Поліграфічне опитування є психофізіологічним дослідженням, під час якого реєструються показники активності вегетативної нервової системи досліджуваного під час пред'явлення йому запитань, що містять як релевантні, так і нерелевантні стимули. Аналіз та порівняння реакцій на ці стимули дозволяє робити висновки щодо наявності або відсутності певної інформації у випробуваного. Отже, процес психофізіологічного дослідження з використанням поліграфа можна розглядати як дослідження пам'яті, спрямоване на виявлення слідів подій, що мають кримінально-релевантне значення, або їх відсутності.

3. Єдиною формою використання поліграфа в кримінальному провадженні є психологічна експертиза. Згідно зі статтею 10 Закону України «Про судову експертизу» експерт повинен мати вищу освіту в галузі психології з освітньо-кваліфікаційним рівнем не нижче спеціаліста та успішно пройти спеціальну підготовку і отримати відповідні кваліфікації судового експерта за спеціальністю «Психологія». Порядок використання поліграфа у процесі проведення

психологічної експертизи врегульовано Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, а також Науково-методичними рекомендаціями з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень Міністерства юстиції України. Ці нормативні документи встановлюють особливості процедур призначення та проведення психологічної експертизи, включаючи методи, що використовуються. Одним з таких методів є опитування з використанням поліграфа, що є допустимим лише за наявності письмової згоди особи, яка опитується.

4. Доказове значення висновку психологічної експертизи із застосуванням поліграфа визначається тим, що він може бути тільки ймовірнісним, оскільки показники цього приладу мають лише орієнтувальний характер для експерта. Якість висновку проведеного дослідження залежить від характеру поставлених перед експертом завдань, а також від низки інших факторів: рівня підготовки експерта; обсягу наданої експертові інформації; умов проведення дослідження; якості використаної апаратури і програмного забезпечення; обраної методики дослідження та ін. Аналіз висновків спеціалістів та експертів, який проводився фахівцями, показав поширеність помилкових висновків. Тому врахування зазначених факторів є необхідним при прийнятті рішення щодо доцільності проведення в кримінальному провадженні психологічної експертизи із застосуванням поліграфа.

ВИСНОВКИ

У дисертації проаналізовані основні проблемні питання, пов'язані з правовими і науковими основами використання поліграфа в кримінальному провадженні. Проведене дослідження дає підстави для наступних висновків, що мають певний ступінь новизни.

1. Ідея отримання засобу розпізнавання брехні під час судочинства в різні періоди історії притягала увагу правників багатьох народів. Але тільки із зародженням і розвитком природничих, соціальних і технічних наук було винайдено технічний засіб, який міг швидко і досить точно реєструвати фізіологічні реакції людини на певні подразники (запитання, малюнки, предмети). Отримавши назву поліграфа, цей технічний засіб (прилад) здобув досить широку рекламу і застосування в різних соціальних сферах як унікальний продукт комп'ютерних технологій.

На сьогодні в багатьох країнах поліграф уже десятки років застосовується в багатьох сферах суспільного життя. Використання поліграфа спрямоване на діагностування психіки людини, її внутрішнього світу, який являє собою систему суб'єктивних образів реальності і функціонує за певними законами. Зокрема, коли людина говорить неправду, відповідаючи на запитання, в неї відбуваються фізіологічні зміни – частішає пульс і дихання, підвищується тиск, посилюється потовиділення та ін. Поліграф здатен виявити це і зафіксувати, а спеціаліст, який проводить випробування, потім оцінює одержані в такий спосіб дані і вирішує, на які запитання особа реагувала незвичайно. Нетипові для даної людини реакції, зареєстровані поліграфом, дають підстави для висновку про те, коли особа говорила правду, а коли неправду.

2. З урахуванням міжнародного досвіду в Україні склалася практика використання поліграфа в таких напрямках:

1) для перевірки кандидатів перед прийомом на роботу в правоохоронні органи;

2) для перевірки діючих працівників, особливо у професіях, пов'язаних з дотриманням правил безпеки;

3) при вирішенні завдань протидії кримінальним правопорушенням.

Утворився і відповідний ринок – виникли комерційні структури, які здійснюють виробництво (імпортування) поліграфів, їх продаж, підготовку фахівців, надання послуг у проведенні поліграфічних досліджень людей на замовлення. З'явилася і відповідна спеціальність, щодо якої використано поняття «поліграфолог». Але якщо перший і другий напрями використання поліграфа в Україні не викликають особливих спорів у реалізації його можливостей, то третій напрям, який полягає у використанні поліграфа для отримання, зокрема, доказів в кримінальному провадженні, супроводжується дискусіями щодо можливостей отримання таких доказів, форми і суб'єктів застосування цього технічного засобу.

3. При використанні поліграфа правоохоронними органами для вирішення завдань протидії кримінальним правопорушенням потрібно враховувати такі положення:

- застосування поліграфа є дослідженням внутрішнього світу людини, зв'язку її психологічних особливостей з фізіологічними реакціями на певні подразники (запитання, малюнки, предмети);

- не існує ніяких специфічних фізіологічних реакцій, які можуть бути індикаторами неправди, поліграф здатен виявити тільки стан тривожності людини в певний момент її тестування;

- частина 2 статті 28 Конституції України забороняє проведення медичних, наукових чи інших дослідів над людиною без її вільної згоди (тобто для використання поліграфа потрібна письмова згода досліджуваної особи);

- існують особи, щодо яких недоцільним є діагностування за допомогою поліграфа (вагітні жінки, особи з психічними відхиленнями, особи, які страждають від алкоголізму та наркозалежності тощо);

- обстеження особи за допомогою поліграфа повинно здійснюватися кваліфікованим експертом у спеціально обладнаному приміщенні;
- обстеження особи за допомогою поліграфа є формою застосування спеціальних знань відповідною обізнаною особою;
- у кожному випадку потрібно визначати доцільність чи недоцільність використання поліграфа.

4. Поліграф є спеціальним технічним пристроєм, призначеним для отримання інформації про зміни фізіологічного стану людини під час проведення тестування (серцевий ритм, дихання, пульс, тиск, електричний опір шкіри тощо). Основна мета такого тестування полягає у встановленні емоційного напруження особи, яка піддається обстеженню, що може вказувати на її відвертість чи невідвертість при відповіді на запитання. Головна особливість цього пристрою – це засіб виявлення не самої правди або брехні, а відстеження реакцій людини (як змінюється її стан у зв'язку із запитаннями, що ставляться їй). Тобто прилад виступає тільки реєстратором об'єктивних параметрів, а їх суб'єктивну інтерпретацію здатний виконати тільки відповідний фахівець.

5. З 2017 р., згідно з рішенням національного органу стандартизації ДП «УкрНДНЦ», в Україні набув чинності державний стандарт технічних умов для поліграфів (ДСТУ 8692:2016 «Поліграфи. Технічні умови»). Порівняльний аналіз українського ДСТУ 8692:2016 з американським ASTM E2439 показує, що між ними немає принципових відмінностей у вимогах щодо устрою та принципів роботи поліграфа. Відповідно до вказаного нормативно-правового акта поліграф – це багатоканальна контрольно-вимірювальна система, призначена фіксувати динаміку зміни фізіологічних показників організму людини під час дослідження на визначення її психоемоційного стану у відповідь на пред'явлення за спеціальною методикою певних стимулів і подальше їх відтворення на екрані монітора та збереження й архівування за допомогою пристрою оброблення та

відображення інформації, яким можуть бути персональний комп'ютер (планшетний комп'ютер, ноутбук тощо), що серійно виробляються.

6. Сучасний поліграф складається з таких елементів: 1) датчиків (їх підключають до тіла випробуваного, завдяки чому можна отримувати та контролювати дані про психофізичний стан людини); 2) комп'ютера (найчастіше використовується сучасний ноутбук чи стаціонарний комп'ютер, завдяки якому робиться запис та обробляються отримані дані з датчиків); 3) вивідний пристрій (принтер, екран ноутбука чи комп'ютера), який відтворює реакції організму тестованої особи у вигляді поліграм.

7. Міжнародний досвід використання поліграфа поліцією (США, Канада, Ізраїль, Угорщина та ін.) показує, що він застосовується в багатьох країнах для отримання даних, які дозволяють визначити коло підозрюваних у вчиненні злочинів та отримати інші дані, що мають значення в кримінальному провадженні. Проте у використанні поліграфа є кілька негативних моментів, на які звертають увагу дослідники. Зокрема, відзначається, що поліграф отримав шкідливий ореол безпомилкового детектора брехні, що не відповідає дійсності. Найчастіше активне застосування поліцією поліграфа та підкреслювання його ефективності пов'язано із здійсненням психологічного впливу на підозрюваного (обвинуваченого) у вчиненні злочину з використанням панівного уявлення про безпомилковість вказаного технічного засобу. При цьому ефективність поліграфа ґрунтується на уявленні, що допитувана людина, яка намагається приховати правду, ще до початку перевірки може змінити свою позицію і розповісти правду. Таке дійсно іноді відбувається, оскільки особа вважає, що її обман усе одно буде виявлено «детектором брехні». Тобто позитивний результат досягається не в результаті використання «видатних» науково-технічних можливостей поліграфа, а за рахунок психологічного впливу самого факту застосування «детектора брехні».

8. Ставлення правоохоронних органів до поліграфа як до детектора брехні викликає обґрунтовані заперечення, адже тести на поліграфі можуть легко трансформуватися від засобу перевірки доказів у спосіб тиску на обвинуваченого з метою отримання від нього відомостей для отримання доказів необ'єктивним чином. Неоднозначність результатів поліграфічного тестування учасників кримінального процесу, можливість порушення їх прав визнається перешкодою для визнання таких доказів у судах багатьох країн. Водночас визнається, що однією зі сфер, у якій правоохоронні органи можуть ефективно використовувати поліграф, є здійснення контролю за засудженими злочинцями. Йдеться про систему наглядових та соціально-виховних заходів щодо засуджених при виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних із позбавленням волі (пробація).

9. На сьогодні правовою основою використання поліграфа виступає Конституція України, яка забороняє проведення медичних, наукових чи інших дослідів над людиною без її вільної згоди (ч. 2 ст. 28), а також положення ратифікованих Україною міжнародних правових актів (конвенцій), які визначають основоположні права і свободи людини. Водночас, враховуючи досить поширене застосування поліграфа у різних соціальних сферах, його правове регулювання здійснюється через прийняття низки нормативно-правових актів переважно відомчого характеру (Міністерства внутрішніх справ, Міністерства доходів і зборів, Міністерства оборони, Офісу Генерального прокурора та ін.). В умовах дискусійності положень, що стосуються достовірності оцінки результатів опитування осіб з використанням поліграфа та кваліфікації досліджувача, створюються передумови порушень прав і свобод людини. З урахуванням цієї обставини необхідним є прийняття єдиного Закону України «Про застосування поліграфа та захист прав осіб, які проходять дослідження», котрий повинен визначити правові, організаційні і психологічні основи застосування цього технічного засобу.

10. У психологічних дослідженнях, спрямованих на встановлення механізму відображення в пам'яті людей певних подій у вигляді уявних образів та їх відтворення, застосовується низка методів (спостереження, опитування у формі бесіди, тестування, експеримент). Кожна з існуючих методик психологічного дослідження може включати в себе використання такого технічного засобу, як поліграф, який дозволяє виявити певний психологічний факт на основі фіксації фізіологічних проявів досліджуваної особи. Метод виявлення прихованої інформації за допомогою поліграфа вважається сьогодні найбільш науково обґрунтованим. Поліграфічне опитування є психофізіологічним дослідженням, під час якого реєструються показники активності вегетативної нервової системи досліджуваного під час пред'явлення йому запитань, що містять як релевантні, так і нерелевантні стимули. Аналіз та порівняння реакцій на ці стимули дозволяє робити висновки щодо наявності або відсутності певної інформації у випробуваної особи. Отже, процес психофізіологічного дослідження з використанням поліграфа можна розглядати як дослідження пам'яті, спрямоване на виявлення слідів подій, що мають кримінально-релевантне значення, або їх відсутності.

11. Єдиною формою використання поліграфа в кримінальному провадженні є психологічна експертиза. Згідно зі статтею 10 Закону України «Про судову експертизу» експерт повинен мати вищу освіту в галузі психології з освітньо-кваліфікаційним рівнем не нижче спеціаліста та успішно пройти спеціальну підготовку і отримати відповідні кваліфікації судового експерта за спеціальністю «Психологія». Порядок використання поліграфа у процесі проведення психологічної експертизи врегульовано Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, а також Науково-методичними рекомендаціями з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень Міністерства юстиції України. Ці нормативні документи встановлюють особливості процедур

призначення та проведення психологічної експертизи, включаючи методи, що використовуються. Один з таких методів є опитування з використанням поліграфа, що є допустимим лише за наявності письмової згоди особи, яка опитується.

12. Доказове значення висновку психологічної експертизи із застосуванням поліграфа визначається тим, що він може бути тільки ймовірнісним, оскільки показники цього приладу мають лише орієнтувальний характер для експерта. Якість висновку проведеного дослідження залежить від характеру поставлених перед експертом завдань, а також від низки інших факторів: рівня підготовки експерта; обсягу наданої експертові інформації; умов проведення дослідження; якості використаної апаратури і програмного забезпечення; обраної методики дослідження та ін. Аналіз висновків спеціалістів та експертів, який проводився фахівцями, показав поширеність помилкових висновків. Тому врахування зазначених факторів є необхідним при прийнятті рішення щодо доцільності проведення в кримінальному провадженні психологічної експертизи із застосуванням поліграфа.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авдєєва Г. К. Незалежна судова експертиза як засіб реалізації принципу змагальності у кримінальному судочинстві України. *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики*: матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 27 лют. 2020 року). Київ-Маріуполь, 2020. С. 11–14.
2. Алексєєв О. О., Алексєєва-Процюк Д. О. Правові умови проведення психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа в кримінальному судочинстві. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 1 (106). С. 96–109.
3. Американська поліграфологічна асоціація сформулювала офіційне повідомлення, що 19 квітня 2021 року виповнилося 100 років прототипу класичного поліграфа в світі та народженню професії поліграфолога. URL: <https://expertize-journal.org.ua/all-news/5864-amerikanska-poligrafologichna-asotsiatsiya-sformulyovala-ofitsijne-povidomlennya-shcho-19-kvitnya-2021-roku-vipovnilosya-100-rokiv-prototipu-poligrafa-v-sviti-ta-narodzhennyu-profesiji-poligrafologa>
4. Асадчев Ю. Принципи та умови застосування поліграфу в Україні. 2015. URL: <https://zib.com.ua/ua/118818.html>
5. Бажанюк В. В. Правові та організаційно-тактичні основи проведення експертиз у кримінальному провадженні: дис. ... д-ра філософії. 081 – Право. Кропивницький, 2023. 256 с.
6. Басиста І. В., Максимів Л. В. Застосування поліграфа в Україні: деякі аспекти. *Використання поліграфа в правоохоронній діяльності: проблеми та перспективи*: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7-8 листоп. 2015 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 50–54.
7. Бачинська С. В., Волинець С. В. Теоретичні засади психологічних особливостей спілкування: зб. наук. праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». 2013. № 2. С. 16–22.

8. Біленчук П. Д., Гель А. П., Салтевський М. В., Семаков Г. С. Криміналістика (криміналістична техніка). Київ : МАУП, 2001. 216 с.
9. Біленчук П. Д., Головач В. В, Салтевський М. В. Криміналістика: підручник. Київ: Право, 1997. 256 с.
10. Біленчук П. Д., Семаков Г. С. Криміналістика: підручник. Київ: ВД «Дактор», 2013. 589 с.
11. Бойко-Бузиль Ю. Ю. Психологічні аспекти детекції брехні у дослідженнях із використанням поліграфа. *Psychological journal*. 2021. Vol. 7. Iss. 3 (47). С.28–35.
12. Вагіна О. А. Поліграф як засіб протидії корупції в державних відомствах України. *Використання поліграфа в правоохоронній діяльності: проблеми та перспективи* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7-8 листоп. 2015 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. 244 с.
13. Ващук В. П. Поліграфологічна та психофізіологічна діагностика особистості: навч.-метод. посіб. Одеса : Юрид. літ., 2016. 84 с.
14. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право, 2016-2018. Т. 20 : Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол.: В. Ю. Шепітько (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2018. 952 с.
15. Вже 30 років у США діє Закон, який обмежує використання поліграфа в комерційних компаніях, як нагадування про минулу низьку освітню підготовку поліграфологів та неетичні дії роботодавців з результатами поліграфа в країні. URL: <https://expertize-journal.org.ua/all-news/856-30-let-nazad-v-iyune-1988-goda-v-ssha-byt-prinyat-zakon-ogranichivayushchij-ispolzovanie-poligrafa-v-kommercheskikh-kompaniyakh-po-prichine-nizkoj-obrazovatelnoj-podgotovki-poligrafologov-i-ne-eticheskikh-dejstvij-rabotodatelej-s-rezultatami-poligrafa-v-strane>

16. Використання поліграфа в правоохоронній діяльності: проблеми та перспективи: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7-8 листоп. 2015 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. 244 с.
17. Вирок Дніпровського районного суду м. Києва від 28.09.2019 у справі № 755/10943/17. URL: <http://iplex.com.ua/web/doc-view/index.html?vers=15.4&external=1722868673002>
18. Вирок Оболонського районного суду м. Києва від 02.04.2020 (№ 756/5026/19, № 1-кп/756/510/20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>
19. Вирок Придніпровського районного суду м. Черкаси від 18.02.2019 (справа № 711/9437/15-к). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>
20. Волобуєв А. Ф. Методи, що використовуються у досудовому розслідуванні. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Т. XIX. Одеса, 2017. С. 86–91.
21. Волобуєв А. Ф. Поліграф: техніко-криміналістичний засіб виявлення і фіксації доказів чи інструмент експертного дослідження? *Криміналістичний вісник*. 2018. № 2 (30). URL: <http://elar.naiau.kiev.ua/jspui/handle/123456789/16719>
22. Волобуєв А. Ф. Про використання поліграфа при розслідуванні злочинів. *Криміналістика XXI століття: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25-26 листоп. 2010 р.)*. Харків, 2010. С. 110–113.
23. Волобуєва О. О. Особливості діяльності спеціалістів і судових експертів під час досудового слідства. *Криміналістичний вісник: наук.-практ. зб. / ДНДЕКЦ МВС України*. Київ : Ін Юре, 2006. № 1 (5). С. 41–46.
24. Вуйма А. Г. Застосування поліграфу як непроцесуальна форма використання спеціальних знань під час розслідування вбивств. *Розвиток науки і техніки: проблеми та перспективи* : зб. тез Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. з нагоди відзначення Дня науки – 2021 в Україні (м. Київ, 20 травня 2021 р.). Київ: ДНДІ МВС України, 2021. С. 96–98.

25. Гончаренко В. Г. Організаційні та правові проблеми судової експертизи в Україні. *Часопис Академії адвокатури України*. 2011. № 1(10). С. 1–5.
26. Гончаренко В. Г. Спеціальні знання: генезис, предмет, рівні, форми використання в доказуванні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2007. № 2 (9). С. 22–34.
27. Градун С. А. Використання поліграфа у діяльності Національної поліції України. *Правовий часопис Донбасу*. 2024. № 1 (86). С. 72–77.
28. Градун С. А. Дискусійні питання використання поліграфа в кримінальному провадженні. *Правовий часопис Донбасу*. 2023. № 2 (83). С. 39–44.
29. Градун С. А. Доказове значення висновку психологічної експертизи із застосуванням поліграфа. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 3. С. 43–46.
30. Градун С. А. Правова регламентація використання поліграфа в секторі безпеки і оборони України. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління*. 2024. № 3(2024). С. 67–80.
31. Гуральський В. Ю. Висновок по тесту «NO OPINION» («INCONCLUSIVE»): теоретичні основи та методи, тактики, способи вирішення. *Судово-психологічна експертиза. Застосування поліграфа та спеціальних знань в юридичній практиці: Електронний журнал*. 2018. № 5 (17). URL: <http://expert-nazarov.com/nomera/845-2017-5-18>
32. Гуржій Т. О., Петрицький А. Л. Правовий захист персональних даних : монографія. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. 216 с.
33. Давидова Д. В., Волобуєва О. О. Висновок експерта як процесуальне джерело доказів: окремі аспекти теорії та практики. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. Вип. 2. С. 151–154.

34. Делікатний С. К., Половнікова Ж. Ю. Використання поліграфа в діяльності ОВС : навч.-метод. посіб. Київ : РВВ МВС України, 2001. 109 с.
35. Деркач Л. М., Спіріна І. Д., Татарінов В. І., Пеньков С. В. Критерії оцінювання ефективності психофізіологічних досліджень з використанням поліграфу та організація моніторингу якості їх проведення: метод. реком. Дніпро: ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет», 2022. 48 с.
36. Дідик В., Бова А. Історія та сучасність «детектора брехні». *Міліція України*. 1999. № 5-6. С. 32–33.
37. Дмитренко Ю. С. Механізми державного регулювання використання поліграфних технологій у секторі безпеки і оборони України. Матеріали II Всеукр. наук. конф.: у 2 ч. (Дніпро, 26-27 трав. 2017 р.). Ч. II. Соціально-гуманітарні науки та сучасні виклики; наук. ред. О. Ю. Висоцький. Дніпро: СПД «Охотнік», 2017. С. 205–207.
38. Дмитренко Ю. С. Правові аспекти використання поліграфа у Збройних Силах України. *Військова освіта і наука: сьогодення та майбутнє* : тези доп. XI Міжнар. наук.-практ. конф. / за заг. ред. В. В. Балабіна. Київ : ВІКНУ, 2015. С. 300.
39. Дмитренко Ю. С. Удосконалення механізмів застосування поліграфних технологій шляхом використання методики обрахунку результатів поліграфних перевірок у безпековому секторі держави. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 13. С. 88–93.
40. Довідка про проблеми в роботі національного стандарту в Україні – ДСТУ 8692:2016 «Поліграфи. Технічні умови». URL: <https://cutt.ly/CFH7XW0>
41. Докази та доказування у кримінальному провадженні: навч. посіб. / Р. І. Благута, Ю. В. Гуцуляк, О. М. Дуфенюк та ін. Львів: ЛьвДУВС, 2018 272 с.

42. Доказування у кримінальному провадженні : курс лекцій / О. О. Бондаренко, Г. І. Глобенко, В. В. Романюк та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О.О Юхна; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2018. 156 с.
43. Екман П. Теорія брехні / пер. з англ. Київ : КМ Publishing, 2012. 320 с.
44. Експертиза з використанням поліграфу. URL: <http://dsp.ua/ekspertuza-z-vukorustannyam-poligrafu>
45. Енциклопедичний словник з державного управління / Ю. П. Сурмін та ін.; за ред. Ю. В. Ковбасюка та ін. Київ : НАДУ, 2010. 820 с.
46. Європейська конвенція про запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню Страсбург, 26.11.1987 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_068#Text
47. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>
48. Журавель В. А. Залучення експерта: процесуальні та організаційні проблеми. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2014. Спецвип. № 1. С. 16–20.
49. Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
50. Здебський Д. В., Ісмайлов К. Ю. До питання імплементації в правову систему України досвіду правозастосування поліграфа в США. *Правовий часопис Донбасу*. 2024. № 1(86). С. 32–38
51. Зубровський Д. С. Досвід Японії з проведення психофізіологічних досліджень із використанням поліграфа. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 2 (103). С. 355–366.

52. Іванчук Н. В. Досвід використання поліграфа поліцією Японії. *Використання поліграфа в правоохоронній діяльності: проблеми та перспективи*: зб. наук. праць. 2015. № 11. С. 184–186.
53. Інструкція про порядок використання поліграфів у Національній поліції України: наказ МВС України від 13.11.2017 р. № 920. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1472-17>
54. Кабанець О. Використання комп'ютерного поліграфа (детектора брехні) у кримінальному провадженні через призму судової практики. 28.04.2023. *Офіційний сайт Вищої школи адвокатури НААУ*. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/vikoristannia-kompiuternogo-poligrafa-detektora-brekhni-u-kriminalnomu-provadženni-cerez-prizmu-sudovoyi-praktiki>
55. Казміренко Л. І. Використання поліграфа в правоохоронній діяльності. *Використання поліграфа в правоохоронній діяльності: проблеми та перспективи*: матеріали III міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7-8 лист. 2015 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 60–62.
56. Кайдалова Л. Г., Пляка Л. В. Психологія спілкування : навч. посіб. Харків : НФаУ, 2011. 132 с.
57. Калька Н. М., Цивінська М. В., Зубач І. М. Детекція брехні у спілкуванні: соціально-психологічний аспект: навч.-метод. посіб. Львів: ЛьвДУВС, 2017. 120 с.
58. Карпюк Г. Людський фактор: рятівний і вбивчий. *Іменем закону*. 2012. № 41(5843). С. 10–13.
59. Клименко Н. І. Питання реформування інституту судової експертизи в КПК України. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики* : матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 2 лист. 2012 р.). Одеса : Фенікс 2012. С. 356–359.
60. Клименко Н. І. Судова експертологія: курс лекцій: навч. посіб. Київ, 2007. 526 с.

61. Клименко Н. І., Колонюк В. П. Структура і доказове значення висновку експерта як документа, що відображує його дослідження. *Теорія та практика судової експертизи та криміналістики*. 2009. № 9. С. 213–221.
62. Книженко С. О. Актуальні питання використання нетрадиційних методів розслідування злочинів. *Форум права*. 2011. № 4. С. 372–375. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_4_61
63. Когутич І. І. Дисимуляції – невербальні негативні обставини. Їх сутність та використання в розслідуванні злочинів. *Вісник Академії адвокатури України*. 2015. Т. 12. С. 118–126.
64. Козинець І. Особливості формування засобів невербальної комунікації. *Педагогічні науки* : зб. наук. праць. 2015. Вип. 63. С. 20–25.
65. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (Конвенцію ратифіковано із застереженнями Указом Президії ВР № 3484-XI (3484-11) від 26.01.1987). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text
66. Конституція України від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
67. Косьянова О. Ю. Про специфіку категоріального апарату при поліграфному дослідженні особистості. *Наука і освіта*. 2014. № 2. С. 24–31.
68. Криміналістика: підручник / В. В. Пяковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Самодін, В. М. Стратонов та ін.; за заг. ред. В. В. Пяковського. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ: Філія вид-ва «Право», 2020. 752 с.
69. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
70. Критерії оцінювання ефективності психофізіологічних досліджень з використанням поліграфу та організація моніторингу якості їх

проведення : метод. реком. Дніпро : ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет», 2022. 48 с.

71. Куценко Д. В. Правовий статус ініціатора проведення психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2019 №1(17). С. 54–61.

72. Кушнарьов С. В., Шаповалов О. В. Корупція: соціально-психологічний феномен загрози особистості та професійній діяльності посадової особи в органах внутрішніх справ : монографія. 2-ге вид. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2005.

73. Линник О. В. Використання поліграфа для розкриття злочинів (історико-правові аспекти). *Науковий вісник Національного університету ДПС України. Серія «Економіка, право»*. 2012. № 4 (59). С. 246–252.

74. Линник О. В. Використання поліграфа в кримінальному судочинстві США. *Бюлетень міністерства юстиції України*. 2013. № 3. С. 131–141.

75. Линник О. В., Трубнікова А. В. Доцільність використання поліграфа як засобу доказування у кримінальному процесі України. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2018. № 3-4 (12-13). С. 227–233.

76. Лобойко Л. М., Банчук О. А. Кримінальний процес : навч. посіб. Київ : Ваіте, 2014. 280 с.

77. Лоскутов Т. О. Відповідність окремих норм Кримінального процесуального кодексу України європейським стандартам забезпечення прав людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 8. С. 203–208.

78. Макаренко С. С. Особливості використання судово-психологічної експертизи в кримінальному процесі. *Проблеми сучасної психології*. 2010. Вип. 7. С. 381–390.

79. Максимів Л. В. Висновок експерта як джерело доказів у кримінальному провадженні: окремі аспекти. *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики* : матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 27 лют. 2020 р.). Київ ; Маріуполь, 2020. 328 с.
80. Маріна Ю. Деякі особливості застосування поліграфа у кримінальному провадженні в Україні та світі. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 4. С. 191–194.
81. Маркусь В. О. Криміналістика : навч. посіб. Київ : Кондор, 2007. 558 с.
82. Методи і засоби для тестування оператора поліграфа: монографія / С. М. Злепко, С. В. Тимчик, Р. С. Белзецький, Л. Г. Коваль. Вінниця : ВНТУ, 2010. 168 с.
83. Мовчан Д. А. Питання імплементації в Україні зарубіжних підходів до нормативно-правового регулювання застосування поліграфа у процесі розкриття та розслідування злочинів. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2009. № 5. С. 256–262.
84. Морозова Т. Р. Здійснення поліграфних обстежень при проведенні службових розслідувань за фактами надзвичайних подій серед особового складу ОВС України: метод. реком. Київ : ДНДІ МВС, 2006. 68 с.
85. Морозова Т. Р. Поліграфологія : підручник / за ред. О. М. Морозова. Харків : Естет Принт, 2019. 476 с.
86. Морозова Т. Р., Морозов О. М. Суб'єктність як передумова якісного розвитку поліграфології в Україні. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*. 2020. №1-3 (28-30). С. 90–98.
87. Морозова Т. Р., Моцонелідзе І. О., Моцонелідзе Д. З. Використання комп'ютерних поліграфів у кадровій роботі органів і підрозділів

внутрішніх справ України : навч.-метод. посіб. / за ред. І. П. Красюка. Київ : Атіка, 2006. 120 с.

88. Мотлях О. І. Допустимість і доказова сутність результатів психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 3 (120). С. 7–15.

89. Мотлях О. І. Ефективність використання поліграфа у розслідуванні нерозкритих злочинів минулих років. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 8. С. 206–209.

90. Мотлях О. І. Морально-етичні засади в діяльності спеціаліста-поліграфолога. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 1 (21). С. 7–14.

91. Мотлях О. І. Нормативно-правове регулювання використання поліграфа правоохоронними органами зарубіжних країн. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації професійних спілок України. Серія: Право та державне управління*. 2011. № 4. С. 169–173.

92. Мотлях О. І. Окремі засади використання поліграфа під час розслідування кримінальних правопорушень. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. Київ, 2015. № 1 (9). С. 250–259.

93. Мотлях О. І. Поліграфологія : підручник. Київ : Освіта України, 2022. 550 с.

94. Мотлях О. І. Правова регламентація діяльності, пов'язаної з використанням поліграфа в Україні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 1 (98). С. 110–119.

95. Мотлях О. І. Професіональні знання в поліграфології та їх особливості. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 1 (118). С. 58–66.

96. Мотлях І. О. Психофізіологічна експертиза з використанням поліграфа як можливе джерело доказів. *Репозитарій Національного*

авіаційного університету. Наукові статті. 2013. С. 117–121. URL: <http://er.nau.edu.ua:8080/handle/NAU/12585>

97. Мотлях О. І., Корж Є. М. Застосування комп'ютерних поліграфів при професійному кадровому відборі в підрозділи Міністерства внутрішніх справ України та Національну поліцію України : посіб. Київ : Освіта України, 2017. 104 с.

98. Мотлях О. І., Усіков І. П. Практика призначення та проведення судових психофізіологічних експертиз й експертних досліджень із використанням комп'ютерного поліграфа (методичні та практичні рекомендації) : посіб. Київ: Освіта України, 2015. 210 с.

99. Муха Д. Поліграф в кримінальному провадженні: наскільки доцільно? 2019. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/>

100. Назаров О. А. Пам'ятка судді щодо нормативно-правової обґрунтованості проведення судової психологічної експертизи з використанням поліграфа: інформаційний лист. Одеса: НДЕКЦ при ГУМВС України в Одеській області, 2013. 15 с.

101. Назаров О. А. Проблеми стандартизації в галузі інструментальної психофізіологічної детекції брехні в Україні. *Оцінка достовірності: наукові дослідження та практика* : зб. ст. / за заг. ред. В. О. Шаповалова. Київ : Освіта України, 2017. 220 с.

102. Назаров О. А. Сучасні тенденції щодо підготовки законопроекту в Україні про захист прав осіб, які проходять дослідження на поліграфі. *Наука і правоохорона.* 2015. № 1 (27). С. 305–311.

103. Нанівський В., Лешкович Т. Перспективи використання поліграфа у кримінальному судочинстві. *Вісник Національної академії прокуратури України.* 2014. № 1 (34). С. 33–38.

104. Несінов О. М. Складові успіху у кримінальному процесі : наук.-практ. посіб. 2-ге вид. Київ : Норма права, 2020. 875 с.
105. Ноздрін Д. О. Деякі аспекти використання інструментальної детекції поліграфологічних досліджень в системі МВС України. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2016. № 1. С. 91–95.
106. Оначишич В. Правові підстави застосування поліграфа на приватному підприємстві. *Приватне життя. Liga Zakon*. 16.11.2023. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analytics/223582_pravov-pdstavi-zastosuvannya-polgrafa-na-privatnomu-pdprimstv
107. Орлов Ю. Ю. Використання поліграфа під час досудового слідства. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 4. С. 172–186.
108. Охріменко І. М. Проблеми використання поліграфа в оперативно-розшуковій діяльності. *Використання поліграфа в правоохоронній діяльності: проблеми та перспективи* : матеріали III міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7-8 лист. 2015 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 57–60.
109. Оцінка висновку експерта. *Велика українська юридична енциклопедія* / редкол.: В. Ю. Шепітько (голова) та ін.. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2018. Т. 20 : Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія. 952 с.
110. Пилипенко Г. М. Правова природа та доказове значення висновку експерта (обізнаної особи). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2013. № 6-2. Т.2. С. 126–129.
111. Пиріг І. В., Кайко В. І., Варданян Л. К. Можливості використання науково-технічних засобів при допиті. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 3. С. 126–131.

112. Поліграф «РУБІКОН». Детектор брехні “RUBICON” 1-й професійний поліграф, винайдений в Україні. URL: <https://polygraph.ua/prodazh-poligrafiv/>

113. Поліграф сьогодення: стан, проблеми, перспективи. Матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 8-9 лист. 2014 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2014. 215 с.

114. Положення про психологічне забезпечення в Національній гвардії України: наказ МВС України від 08.12.2016 р. №1285 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0080-17#Text>

115. Про використання поліграфів у діяльності Міністерства доходів і зборів України та його територіальних органів: наказ Міністерства доходів і зборів України від 02.08.2013 р. № 329. URL: zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1748-13

116. Про внесення змін до наказу Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5: наказ Міністерства юстиції України від 27.07.2015 р. № 1350/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0915-1>

117. Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12.11.2015 р. № 794-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/794-19>

118. Про доповнення Кримінального процесуального кодексу України положеннями щодо використання поліграфа (детектора брехні) : Проект Закону України від 10.10.2015 р. № 3611. URL: <http://surl.li/cgpfl>

119. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>

120. Про затвердження зміни № 10 до національного класифікатора ДК 003:2010: наказ Мінекономіки України від 25.10.2021 р. № 810-21. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-zmini-10-do-nacionalnogo-klasifikatoradk-0032010>

121. Про затвердження Інструкції про порядок організації та проведення опитування персоналу з використанням поліграфа у Міністерстві оборони України та Збройних Силах України: наказ Міністерства оборони України від 14.04 2015 р. № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0477-15#Text>

122. Про затвердження Інструкції про порядок проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа в органах прокуратури України: наказ від 17.09.2021 р. № 293. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0293905-21#Text>

123. Про затвердження Порядку організації системи психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських: наказ МВС від 06.02.2019 р. № 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0348-19#Text>

124. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 р. № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>

125. Про захист прав осіб, які проходять опитування (дослідження) на поліграфі : Проект Закону України від 17.02.2016 р. № 4094. URL: <http://surl.li/cgpfo>

126. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: zakon5.rada.gov.ua/laws/show/580-19

127. Про оголошення рішення колегії МВС України: наказ МВС від 31.07.2008 р. № 370. Київ : МВС України, 2008. 32 с.

128. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-XII (зі змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1992. № 22. С. 303.

129. Про подальший розвиток служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України: наказ

МВС України від 28.07.2004 р. № 842. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nregz1365-04>

130. Про поліграфологічну діяльність : Проект Закону України від 04.03.2016 р. № 4094-1. URL: <http://surl.li/cgpfy>

131. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/t150389?an=1>

132. Про проведення експерименту щодо використання комп'ютерних поліграфів у діяльності органів внутрішніх справ України : наказ МВС України від 28.08.2001 р. № 743. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/main>

133. Про розвідку: Закон України від 17.09.2020 р. № 912-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/912-20#Text>

134. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>

135. Психофізіологічні дослідження з використанням поліграфа в практиці розслідування злочинів : метод. рек. / Мотлях О. І., Костюк В. Л., Куценко Д. В. Київ : Освіта України, 2016. 73 с.

136. П'ята науково-практична конференція поліграфологів «Використання поліграфа в Україні: протидія злочинності, забезпечення кадрової безпеки, допомога бізнесу» / Київський інститут інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія». URL:

http://kyivinstitute.com/news/pjata_naukovo_praktichna_konferentsija_poligrafologi_v_vikoristannja_poligrafa_v_ukrajini_protidija_zlochinnosti_zabezpechennja_kadrov_ji_bezpeki_dopomoga_biznesu

137. Рогатюк І. В. Використання поліграфа у кримінальному судочинстві: вітчизняний і закордонний досвід. *Криміналістичний вісник*. 2014. № 2 (22) С. 85–90.

138. Романова Н. Поліграф у судовому процесі: на що сподіватись у кримінальних та цивільних провадженнях. 2024. URL: <https://zib.com.ua/ua/160595.html>
139. Руда Т. В. Належність і допустимість доказів у цивільному процесі США та України: порівняльно-правовий аналіз. *Вісник Верховного Суду України*. 2009. № 12 (112). С. 40–45.
140. Садченко М. М. Поліграф: історія розвитку та сучасне використання в Україні. *Використання поліграфа в правоохоронній діяльності: проблеми та перспективи* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7-8 листоп. 2015 р.) / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2015. С. 153–155.
141. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі): навч. посіб. Київ: Кондор, 2005. 588 с.
142. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному вигляді): підручник. Київ: Кондор, 2005. 586 с.
143. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному вигляді): підручник. Київ: Кондор, 2008. 588 с.
144. Сергєєва Д. Б. Доказове значення результатів використання поліграфа у досудовому розслідуванні. *Оцінка достовірності: наукові дослідження та практика* : зб. статей / за заг. ред. В. О. Шаповалова. Київ : Освіта України, 2017. С. 56–60.
145. Симоненко Н. О. Використання поліграфа під час досудового розслідування зґвалтувань минулих років. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2 (99). С. 265–272.
146. Сімакова-Єфремян Е. Б. Комплексні судово-експертні дослідження: теорія та практика: монографія. Харків: Право, 2016. 456 с.
147. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. Київ: УРЕ, 1974. 776 с. URL: <https://cutt.ly/FHpp5tU>

148. Смоков С. М. Окремі проблемні питання, які виникають при застосуванні норм нового КПК України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 110–115.
149. Сокирчук Н. Поліграфолог Володимир Ведмідь: Обдурити детектор брехні – це те ж саме, що обдурити холодильник. 2018. URL: <https://glavcom.ua/interviews/>
150. Спіріна І. Д. Судово-психіатрична експертиза : навч. посіб. Дніпропетровськ, 1999. 145с.
151. Спіріна І. Д., Фаузі Є. С., Коваленко Т. Ю. та ін. Судово-психологічна експертиза з використанням поліграфа. *Modern science: innovations and prospects: the 9th International scientific and practical conference* (May 29-31, 2022). SSPG Publish, Stockholm, Sweden, 2022. Р. 466–470. URL: <https://sci-conf.com.ua>
152. Стахівський С. М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування : монографія. Київ, 2005. 272 с.
153. Стаценко А. «Правило Міранди» як елемент міжнародного права прав людини: український досвід. *Альманах міжнародного права*. Одеса. 2018. № 8. С. 47–54.
154. Степанюк Р. Л. Поняття спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2014. Спецвипуск. С. 38–42.
155. Туровець Ю. М. Проблемні аспекти та перспективи використання в Україні поліграфа для досягнення цілей кримінального судочинства. *Університетські наукові записки*. 2014. № 4. С. 192–203.
156. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 30 листопада 2023 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

157. Удалова Л. Д. Теорія та практика отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України : монографія. Київ, 2005. 324 с.
158. Удалова Л. Д., Рожнова В. В., Савицький Д. О., Хабло О. Ю. Кримінальний процес України у питаннях і відповідях : навч. посіб. Київ : НАВСУ, 2012. 275 с.
159. Управління органами Національної поліції України : підручник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. В. В. Сокурєнка ; МВС України ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : Стильна типографія, 2017. 580 с.
160. Хараберюш І. Ф. Гносеологічні засади застосування спеціальної техніки в діяльності органів внутрішніх справ. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності* : зб. наук. праць. 2010. № 2. С. 130–139.
161. Хоменко М. Використання поліграфа в розкритті та розслідуванні злочинів. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 10. С. 304–308. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/10/53.pdf>
162. Циганенко О. В. Психофізіологічне дослідження із застосуванням поліграфа як науковий метод отримання відомостей, що мають значення для кримінального процесу. *Митна справа*. 2013. Ч. 2. Кн. 1. № 5 (89). С. 76–80.
163. Цуцкірідзе М. С., Одерій О. В., Бурлака В. В. Застосування поліграфування у внутрішньослужбовій діяльності поліцейських та державних службовців: метод. реком. Київ, 2024. 112 с.
164. Чебикін О. Я., Косьянова О. Ю. Використання поліграфа та методики емоційної зрілості для оцінки схильності до обману: монографія. Одеса: ТОВ «Лерадрук», 2017. 224 с.
165. Черней В. В. Напрями нормативного врегулювання та тактичного впровадження використання поліграфічних технологій у правоохоронній сфері. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 1. С. 5–12.

166. Чернявський С. С. Проблеми використання поліграфа під час досудового розслідування. *Використання поліграфа в правоохоронній діяльності: проблеми та перспективи* : матеріали III міжнар. наук.практ. конф. (Київ, 7-8 лист. 2015 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 7–11.
167. Шапар В. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків : Прапор, 2004. 640 с.
168. Шевчук В. М. Психофізіологічні дослідження із використанням поліграфа та їх доказове значення. *Розвиток правової системи України в умовах сьогодення*: Міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 4-5 травня 2018 р. Харків: Східноукраїнська наукова юридична організація, 2018. С. 106–109.
169. Шепітько В. Ю. Проблеми використання спеціальних знань крізь призму сучасного кримінального судочинства в Україні. *Судова експертиза*. 2014. № 1. С. 11–18.
170. Шепітько В. Ю. Оцінка висновку експерта. *Велика українська юридична енциклопедія*. Т. 20: Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2018. 952 с.
171. Шибя І. О. Принцип змагальності за КПК України. *Часопис Академії адвокатури України*. 2013. № 19. С. 1–6.
172. Шульга М. М. Криміналістика. 2013. URL: <https://libr.lecture.center/kriminalistika/tema-rozsliduvannya-zlochiniv-sferi-slujbovoji-68647.html>
173. Щербаковський М. Г., Кравченко О. О. Застосування спеціальних знань при розкритті та розслідування злочинів. Харків: Ун-т внутр. справ, 1999. 78 с.
174. Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : монографія. Харків : Харків юридичний, 2010. 320 с.

175. Юрчишин В. Д. Аналіз та класифікація висновків експерта у кримінальному провадженні: теоретичний та практичний аспекти. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2013. Вип. 1 (3). С.440–452.

176. Юрчишин В. Д. Висновок експерта як джерело доказів у кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2006. 20 с.

177. Як обманути поліграф: міфи і реальність. *Всеукраїнська асоціація поліграфологів*. URL: <https://polygraph.ua/jak-obmanuti-poligraf-mifi-i-realnist/>

178. Яремчук Р. А. Психологічна сутність категорій «неправда» та «брехня» в межах інтерпретації результатів поліграфологічних досліджень. *Юридична психологія*. 2021. № 1(28). С. 82–86.

179. Ярослав Ю. Ю. Оцінка висновку експерта за допомогою спеціальних знань. *Судово-психологічна експертиза. Застосування поліграфа та спеціальних знань в юридичній практиці*. 2019. № 3 (19). URL: <https://goo.su/0iVw>

180. American Polygraph Association (APA). URL: <https://www.polygraph.org/>

181. Axiton Systems Inc. Офіційний сайт. URL: <https://axciton.com.ua/poligrafi-ta-davachi/>

182. Centrul national anticoruptie URL: <https://www.cna.md/tabview.php?l=ro&idc=109&t=/Comisia-de-stat-pentru-testari-cu-utilizarea-poligrafului/Despre-comisie&>

183. Credibility Assessment (CA). URL: https://irp.fas.org/doddir/dod/d5210_48.pdf

184. Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. liepos 12 d. nutarimo Nr. 1131 „Dėl Tyrimo poligrafu taisyklių ir leidimo atlikti tyrimus poligrafu formos patvirtinimo“ pakeitimo від 01 липня 2015 № 723 URL: <https://e->

seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/a9845ee124a011e58a4198cd62929b7a?jfwid=191fum7wxb

185. Employee Polygraph Protection Act. URL: <https://www.dol.gov/agencies/whd/polygraph>

186. Kerry S. Lie detectors. A social history. URL: <http://www.books.google.com/books?id=Kr3xmUi61goC%printsec=frontcover%hl=ru>

187. Kohutycz I. Wariograf w Polsce i na Ukrainie: historia, stan obecny i perspektywy. *Wrocławsko-Lwowskie Zeszyty Prawnicze*. 2011. No 2. P. 92–116.

188. Lietuvos Respublikos poligrafo naudojimo įstatymas від 01 листопада 2000 року № VIII-1906 г. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.107745?jfwid=191fum7wxb>

189. Marsili N. Lying, speech acts, and commitment. *Synthese*. 2020. Vol. 199. P. 3245–3269. URL: <https://doi.org/10.1007/s11229-020-02933-4>

190. Moreton R. Forensic face matching: Procedures and application. *PsyArXiv*. 2020. URL: <https://doi.org/10.31234/osf.io/kf7ez>

191. Pasko-Porys W. Current Legal Status of Polygraph and Level of Practice in Poland. *Polygraph*. 2007. Vol. 36. Iss. 3. P. 165–176.

192. Polygraph and Credibility Assessment (PCA). URL: <https://www.esd.whs.mil/Portals/54/Documents/DD/issuances/dodi/521091p.pdf?ver=2019-04-22-104603-167>

193. Stromberg J. Lie detectors: Why they don't work, and why police use them anyway. 2014. URL: <https://www.vox.com/2014/8/14/5999119/>

194. Volobuyev A., Orlova T. Polygraph in criminal proceedings: prospects of use. *Philosophy, economics and law review*. 2021. Vol. 1. No 2. P. 116–122. URL: <http://surl.li/rteos>

ДОДАТКИ

Додаток А

**Аналітична довідка за результатами опитування 367 слідчих
Національної поліції**

	Питання	%
	Ваш вік: а) до 25 років б) 25 – 30 років в) 31-40 років г) понад 41 рік	27,7 17,6 35,4 19,2
	Досвід роботи у посаді: а) до 1 року б) від 1 до 3 років в) від 3 до 5 років г) від 5 до 10 років г) більше 10 років	15,1 16,5 11,8 14 42,6
	Освіта: а) вища за спеціальністю 081 Право б) вища за спеціальністю 262 Правоохоронна діяльність в) інша	93,4 5 1,6
	Чи вважаєте за необхідне залучення фахівця-поліграфолога у позапроцесуальній формі? (у межах оперативно-розшукової діяльності)? а) доцільно долучити фахівця-поліграфолога під час психофізіологічного інтерв'ю з використанням поліграфа б) проти його залучення в) не знаю про його можливості г) власна відповідь	71,6 10,7 14,6 3,1
	У кримінальних провадженнях за якими кримінальними правопорушеннями (у Вашій практиці) залучався фахівець-поліграфолог у позапроцесуальній формі? а) проти життя та здоров'я особи б) проти статевої свободи та статевої недоторканості особи в) проти основ національної безпеки г) проти власності г) порушення законів та звичаїв війни (воєнні злочини) д) власна відповідь	40,5 8,3 5,4 5,1 1,4 39,3
	Чи вважаєте за необхідне залучення експерта-психолога у процесуальній формі (проведення психологічної	

	експертизи з використанням поліграфа)? а) доцільно залучати експерта-психолога для проведення психологічної експертизи з використанням поліграфа б) проти його залучення в) не знаю про його можливості г) власна відповідь	73,4 5,8 17,5 3,3
	У кримінальних провадженнях за якими кримінальними правопорушеннями (у Вашій практиці) призначалась психологічна експертиза з використанням поліграфа? а) проти життя та здоров'я особи б) проти статевої свободи та статевої недоторканості особи в) проти власності г) проти основ національної безпеки г) порушення законів та звичаїв війни (воєнні злочини) д) не призначалась	34,4 13,7 3,8 2,6 1,5 44
	Які мають бути підстави для прийняття рішення щодо призначення психологічної експертизи з використанням поліграфа? а) вказівка прокурора б) самостійне рішення слідчого в) самостійне рішення слідчого, узгоджене з прокурором г) клопотання сторони захисту чи потерпілого г) ухвала слідчого судді д) власна відповідь	2,5 41 40,2 1,4 11,1 3,8
	На Вашу думку, висновок експерта може бути підставою для ухвалення таких важливих процесуальних рішень, як проведення обшуків, тимчасового доступу до речей і документів, комплексу негласних слідчих (розшукових) дій тощо? а) так б) ні в) власна відповідь	61,5 34,6 3,9
	Як Ви вважаєте, чи завжди потрібно проводити психологічну експертизу з використанням поліграфа при розслідуванні умисних вбивств? а) завжди б) у більшості випадків в) тільки в окремих випадках г) у випадку, коли має місце обґрунтованого припущення, що підозрюваний змінить показання г) власна відповідь	12,5 33,5 23,8 14,1 16,1

	Як Ви вважаєте, чи завжди потрібно проводити психологічну експертизу з використанням поліграфа при розслідуванні злочинів проти національної безпеки?	
	а) завжди	22,8
	б) у більшості випадків	34,3
	в) тільки в окремих випадках	26,3
	г) у випадку, коли має місце обґрунтованого припущення, що підозрюваний змінить показання	14,1
	г) власна відповідь	2,5

Додаток Б

**Аналітична довідка за результатами опитування 185 працівників
оперативних підрозділів Національної поліції**

	Питання	%
	Ваш вік: а) до 25 років б) 25–30 років в) 31–40 років г) понад 41 рік	27,3 25,1 35,5 12
	Досвід роботи у посаді: а) до 1 року б) від 1 до 3 років в) від 3 до 5 років г) від 5 до 10 років г) більше 10 років	15,1 15,1 13 24 32,4
	Освіта: а) вища за спеціальністю 081 Право б) вища за спеціальністю 262 Правоохоронна діяльність в) інша	53,5 37,3 9,2
	Чи вважаєте необхідним залучення фахівця-поліграфолога у позапроцесуальній формі? (у межах оперативно-розшукової діяльності)? а) доцільно долучити фахівця-поліграфолога під час психофізіологічного інтерв'ю з використанням поліграфа б) проти його залучення в) не знаю про його можливості г) власна відповідь	87 3,2 8,6 98,8
	Чи вважаєте Ви, що інформація, отримана під час проведення психофізіологічного інтерв'ю із застосуванням поліграфа, може бути підставою для ухвалення таких важливих процесуальних рішень, як проведення обшуків, тимчасового доступу до речей і документів, комплексу негласних слідчих (розшукових) дій тощо? а) так б) ні в) власна відповідь	75,1 22,7
	Чи вважаєте за необхідне залучення експерта-психолога у процесуальній формі (проведення психологічної експертизи з використанням поліграфа)? а) доцільно залучати експерта-психолога для проведення	84,2

	психологічної експертизи з використанням поліграфа б) проти його залучення в) не знаю про його можливості г) власна відповідь	10,9 4,3 99,4
	Чи відчували Ви потребу в додатковій інформації щодо проведення опитування з використанням поліграфа в рамках проведення оперативно-розшукової діяльності, зокрема щодо особливостей його проведення та оцінки результатів? а) так б) ні в) власна відповідь	69,7 29,2 98,9
	У кримінальних провадженнях за якими кримінальними правопорушеннями (у Вашій практиці) призначались психологічні експертизи з використанням поліграфа: а) проти життя та здоров'я особи б) проти статевої свободи та статевої недоторканості особи в) проти власності г) проти національної безпеки д) воєнні злочини е) не знаю про такі випадки ж) інше	50 10,3 10,9 3,3 2,7 19,6 3,2
	Як Ви вважаєте, чи завжди потрібно проводити опитування з використанням поліграфа в рамках оперативно-розшукової діяльності під час виявлення умисних вбивств? а) завжди б) у більшості випадків в) тільки в окремих випадках г) у випадку, коли має місце обґрунтованого припущення, що підозрюваний змінить показання д) власна відповідь	28,6 42,2 19,5 9,7
	Як Ви вважаєте, чи завжди потрібно проводити опитування з використанням поліграфа в рамках оперативно-розшукової діяльності під час виявлення злочинів проти національної безпеки? а) завжди б) у більшості випадків в) тільки в окремих випадках г) у випадку, коли має місце обґрунтованого припущення, що підозрюваний змінить показання	47 32,4 15,2 5,4

	д) власна відповідь	
	Як Ви вважаєте, чи завжди потрібно проводити опитування з використанням поліграфа в рамках оперативно-розшукової діяльності при виявленні воєнних злочинів (порушення законів та звичаїв війни)? а) завжди б) у більшості випадків в) тільки в окремих випадках г) у випадку, коли має місце обґрунтованого припущення, що підозрюваний змінить показання д) власна відповідь	47 30,3 13,5 9,2

Додаток В

Аналітична довідка за результатами опитування 58 прокурорів

	Питання	%
	Ваш вік: а) до 25 років б) 25–30 років в) 31-40 років г) понад 41 рік	 50 50
	Досвід роботи у посаді: а) до 1 року б) від 1 до 3 років в) від 3 до 5 років г) від 5 до 10 років ґ) більше 10 років	 12,5 12,5 12,5 62,5
	Освіта: а) вища за спеціальністю 081 Право б) вища за спеціальністю 262 Правоохоронна діяльність в) інша	 100
	Чи вважаєте необхідним залучення фахівця-поліграфолога у позапроцесуальній формі? (у межах оперативно-розшукової діяльності)? а) доцільно долучити фахівця-поліграфолога під час психофізіологічного інтерв'ю з використанням поліграфа б) проти його залучення в) не знаю про його можливості г) власна відповідь	 50 50
	Чи вважаєте за необхідне залучення експерта-психолога у процесуальній формі (проведення психологічної експертизи з використанням поліграфа)? а) доцільно залучати експерта-психолога під час проведення психологічної експертизи з використанням поліграфа б) проти його залучення в) не знаю про його можливості г) власна відповідь	 62,5 37,5
	У кримінальних провадженнях за якими кримінальним правопорушеннями (у Вашій практиці) призначалася психологічна експертиза з використанням поліграфа?: а) проти життя та здоров'я особи б) проти статевої свободи та статевої недоторканості особи	 16,7 16,7

	в) проти власності г) проти основ національної безпеки г) порушення законів та звичаїв війни (воєнні злочини) д) власна відповідь	16,7 16,7 16,7 33,2
	Чим саме, на Вашу думку, обумовлюється прийняття рішення щодо призначення психологічної експертизи з використанням поліграфа? а) вказівка прокурора б) самостійне рішення слідчого в) самостійне рішення слідчого, узгоджене з прокурором г) клопотання сторони захисту чи потерпілого г) ухвала слідчого судді д) власна відповідь	12,1 14,3 57,1 14,3 2,2
	На вашу думку, висновок експерта може бути підставою для ухвалення таких процесуальних рішень, як проведення обшуків, тимчасового доступу до речей і документів, комплексу негласних слідчих (розшукових) дій тощо? а) так б) ні в) власна відповідь	42,9 57,1
	Як Ви вважаєте, чи завжди потрібно проводити психологічну експертизу з використанням поліграфа при розслідуванні умисних вбивств? а) завжди б) у більшості випадків в) тільки в окремих випадках г) у випадку, коли має місце обґрунтованого припущення, що підозрюваний змінить показання г) власна відповідь	28,6 42,9 14,3 14,2
	Як Ви вважаєте, чи завжди потрібно проводити психологічну експертизу з використанням поліграфа при розслідуванні злочинів проти національної безпеки? а) завжди б) у більшості випадків в) тільки в окремих випадках г) у випадку, коли має місце обґрунтованого припущення, що підозрюваний змінить показання г) власна відповідь (не потрібно)	16,7 66,7 16,6
	Як Ви вважаєте, чи завжди потрібно проводити психологічну експертизу з використанням поліграфа при розслідуванні воєнних злочинів (порушення законів та	

	звичай війни)?	
	а) завжди	14,3
	б) у більшості випадків	71,4
	в) тільки в окремих випадках	
	г) у випадку, коли має місце обґрунтованого припущення, що підозрюваний змінить показання.	14,3
	г) власна відповідь (не потрібно)	

Додаток Г

Зареєстровані кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України за 2022 рік

	Обліковано кримінальних правопорушень у звітному періоді	Кримінальні правопорушення, в яких особам вручено повідомлення про підозру	Кримінальні правопорушення, за якими провадження направлені до суду (п.п. 2,3 ст. 283 Кримінального процесуального кодексу України)	у тому числі з обвинувальним актом
Кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України	14 639	1 380	806	764
Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади, ст. 109	98	47	40	39
Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, ст. 110	10 003	157	88	88
Фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, змін меж території або державного кордону України, ст. 110-2	112	4	4	4
Державна зрада, ст. 111	1 062	333	222	182
Посягання на життя державного чи громадського діяча, ст. 112	1	1	1	1
Диверсія, ст. 113	50	5	3	3
Шпигунство, ст. 114	34	4	2	2
Перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань, ст. 114-1	65	6	2	2

Зареєстровані кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України за 2023 рік

	Обліковано кримінальних правопорушень у звітному періоді	Кримінальні правопорушення, в яких особам вручено повідомлення про підозру	Кримінальні правопорушення, за якими провадження направлені до суду (п.п. 2,3 ст. 283 Кримінального процесуального кодексу України)	у тому числі з обвинувальним актом
Кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України	4 743	1 696	1 297	1 278
Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади, ст. 109	103	59	51	50
Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, ст. 110	573	160	133	132
Фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, змін меж території або державного кордону України, ст. 110-2	99	8	3	3
Державна зрада, ст. 111	739	334	262	249
112 Посягання на життя державного чи громадського діяча, ст.	2	0	0	0
Диверсія, ст. 113	30	2	0	0
Шпигунство, ст. 114	37	5	2	2
Перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань, ст. 114-1	140	29	10	10

Додаток Д

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

ЗАТВЕРДЖУЮ

Т.в.о. першого проректора
доктор юридичних наук, доцент

Ганна БУГА

«14» _____ 2020 р.

АКТ

**впровадження результатів дисертаційного дослідження
в науково-дослідну діяльність Донецького державного університету
внутрішніх справ**

1. Комісія у складі:

Голова комісії: **Ірина СИРМАМІЙХ**, т.в.о. начальника відділу організації наукової роботи, кандидат економічних наук, доцент

Члени комісії: 1. **Андрій ЗАХАРЧЕНКО**, завідувач науково-дослідної лабораторії публічної безпеки громад факультету № 2, доктор юридичних наук, професор.

2. **Тетяна ПОНОМАРЬОВА**, завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем запобігання кримінальним правопорушенням факультету № 3, доктор юридичних наук, старший дослідник.

3. **Юлія ДАНИЛЕВСЬКА**, завідувач докторантури, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник.

2. Комісія встановила:

Результати наукового дослідження Градун Світлани Анатоліївни на тему «Правові і наукові основи використання поліграфа в кримінальному провадженні», поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» (науковий напрям – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність) використовуються в науково-дослідній діяльності Донецького державного університету внутрішніх справ під час проведення загальнотеоретичних та галузевих досліджень спрямованих на подальший розвиток кримінального процесу та криміналістики.

У науково-дослідній роботі Донецького державного університету внутрішніх справ використовуються положення щодо:

– визначення форм застосування поліграфа в кримінальному провадженні – непроцесуальній і процесуальній, де процесуальна форма реалізується лише у вигляді судової експертизи (психологічної чи психолого-психіатричної);

– визначені факторів, за наявності яких стає можливим прийняття рішення щодо обґрунтованості і доцільності проведення психологічної експертизи із застосуванням поліграфа: рівня підготовки експерта; обсягу

наданої експертів інформації; умов проведення дослідження; якості використаної апаратури і програмного забезпечення; обраної методики дослідження та ін. Тому врахування зазначених факторів є необхідним при прийнятті рішення щодо проведення психологічної експертизи із застосуванням поліграфа;

– визначення типових завдань, для вирішення яких можливе застосування поліграфа у кримінальному провадженні щодо встановлення наявності або відсутності в досліджуваній особи: розладу особистості; ознак важких патологічних відхилень (педофілія, некрофілія, герантофілія); наявності або відсутності в пам'яті досліджуваній особи слідів щодо обставин вчинення кримінального правопорушення; ознак перекручування, замовчування (утаювання) чи конструювання (придумування) інформації.

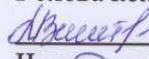
– доказового значення висновку психологічної експертизи з використанням поліграфа. Експертний висновок має виключно ймовірнісний, орієнтувальний характер та є лише одним із джерел інформації, які підлягають перевірці й оцінці. Його якість залежить від характеру поставлених перед експертом завдань, а також від низки факторів;

– обґрунтування положення щодо необхідності прийняття Закону України «Про застосування поліграфа та захист прав осіб, які проходять дослідження» та його змісту;

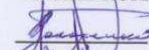
– рекомендацій, що стосуються використання в Україні міжнародного досвіду застосування поліграфа;

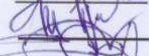
– типового устрою і принципу роботи сучасного поліграфа, який виступає тільки реєстратором об'єктивних параметрів тестованої особи, а їх суб'єктивну інтерпретацію здійснює відповідний фахівець.

Голова комісії:

 Ірина СИРМАМІЙХ

Члени комісії:

 Андрій ЗАХАРЧЕНКО

 Тетяна ПОНОМАРЬОВА

 Юлія ДАНИЛЕВСЬКА

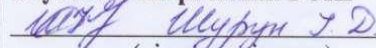
ЗАРЕЄСТРОВАНО

в журналі обліку актів впровадження
результатів наукових досліджень в
науково-дослідну діяльність

Донецького державного університету
внутрішніх справ

« 14 » 03 20 25 р.

Науковий співробітник ВОНР

(підпис, прізвище)

Додаток Є

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

ЗАТВЕРДЖУЮ
Т.в.о. першого проректора
доктор юридичних наук, доцент
Ганна БУГА
20 25 р.

**АКТ
впровадження результатів дисертаційного дослідження
в освітній процес Донецького державного університету внутрішніх справ**

1. Комісія у складі:

Голова комісії: **ОЛЬГА ГАПОНЮК**, начальник навчально-методичного відділу, кандидат економічних наук, доцент

Члени комісії: 1. **Ольга КОВАЛЬОВА**, декан факультету № 1, гарант освітньо-професійної програми «Право (поліцейські)» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 081 Право, галузь знань 08 Право, кваліфікація: бакалавр права, доктор юридичних наук, доцент

Андрій КРУШЕНИЦЬКИЙ, завідувач кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету № 1, доктор філософії з права

Марина ГОРОДЕЦЬКА, професор кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету № 1, доктор юридичних наук, професор

2. Комісія встановила:

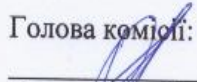
Результати наукового дослідження Градун Світлани Анатоліївни на тему «Правові і наукові основи використання поліграфа в кримінальному провадженні», поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» (науковий напрям – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність), використовуються в освітньому процесі Донецького державного університету внутрішніх справ при викладанні освітніх компонентів «Кримінальний процес», «Криміналістика», «Досудове розслідування», «Докази і доказування у кримінальному провадженні» а також при підготовці лекцій і навчальних посібників із цих дисциплін. Зокрема в частині:

– визначення дві форми застосування поліграфа в кримінальному провадженні – непроцесуальну і процесуальну, де процесуальна форма

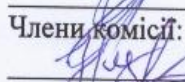
реалізується лише у вигляді судової експертизи (психологічної чи психолого-психіатричної);

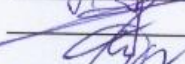
- надання пропозиції і рекомендацій щодо удосконалення правових і наукових основ використання поліграфа в кримінальному провадженні;
- визначення типових завдань, які можуть вирішуватися за допомогою поліграфа у кримінальному провадженні в сучасних умовах;
- визначення факторів, за наявності яких стає можливим прийняття рішення щодо обґрунтованості і доцільності проведення психологічної експертизи із застосуванням поліграфа;
- обґрунтування положення щодо необхідності прийняття Закону України «Про застосування поліграфа та захист прав осіб, які проходять дослідження» та його змісту.

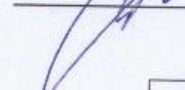
Голова комісії:

 Ольга ГАПОНЮК

Члени комісії:

 Ольга КОВАЛЬОВА

 Андрій КРУШЕНИЦЬКИЙ

 Марина ГОРОДЕЦЬКА

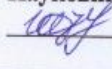
ЗАРЕЄСТРОВАНО

в журналі обліку актів впровадження
результатів наукових досліджень в
освітній процес

**Донецького державного університету
внутрішніх справ**

« 14 » 03 2025р.

Науковий співробітник ВОНР

 Шуруп Т.Д.
(підпис, прізвище)

Додаток Ж

**МВС УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

вул. Велика Перспективна, 1,
м. Кропивницький, 25015

E-mail: info@dnuvs.ukr.education

Офіційний вебсайт: <https://dnuvs.ukr.education>

код згідно з ЄДРПОУ 08571423

10.03.2025 № 1310/1-2025

На № _____ від _____

Першому заступнику Голови
Національної поліції України –
начальнику Головного
слідчого управління
генералу поліції третього рангу
Максиму ЦУЦКІРІДЗЕ

**Про впровадження результатів
дисертаційного дослідження
у практичну діяльність**

Шановний пане генерале!

Донецький державний університет внутрішніх справ як заклад вищої освіти із специфічними умовами навчання приділяє значну увагу здійсненню наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності, спрямованої на одержання нових наукових результатів для забезпечення ефективного функціонування органів системи МВС України та підрозділів Національної поліції України.

З метою впровадження наукових розробок у правоохоронну діяльність та на виконання доручення Міністерства внутрішніх справ України від 11.11.2022 № 151/48 просимо Вас, *шановний пане генерале*, доручити уповноваженим працівникам слідчих підрозділів Національної поліції України розглянути результати дисертаційного дослідження ад'юнкта ДонДУВС С.А. Градун, представлені у формі Методичних рекомендацій щодо проведення психологічної експертизи з використанням поліграфа. У разі схвалення підготовлених рекомендацій просимо надіслати на адресу ДонДУВС Акт впровадження зазначених рекомендацій у практичну діяльність.

Додаток: методичні рекомендації на 15 арк. у 1 прим.

3 повагою
ректор
полковник поліції

Сергій ВІТВИЦЬКИЙ

Олена Волобуєва 050 666 57 02

Додаток до листа ДонДУВС
від 10.03.2025 № 1310/1-
2025

Методичні рекомендації (Алгоритм) щодо проведення психологічної експертизи з використанням поліграфа

1. Ці Методичні рекомендації розроблено за результатами аналізу слідчої та судової практики з метою надання пропозицій слідчим підрозділів Національної поліції України при прийнятті рішення в кримінальному провадженні щодо проведення психологічної експертизи з використанням поліграфа.

2. Методичні рекомендації підготовлені з урахуванням положень статей:

Градун С.А. Дискусійні питання використання поліграфа в кримінальному провадженні // *Правовий часопис Донбасу*. 2023. № 2(83). С. 39-44;

Градун С.А. Доказове значення висновку психологічної експертизи із застосуванням поліграфа // *Часопис Київського університету права*. 2023. № 3(2023). С. 43-46;

Градун С.А. Використання поліграфа у діяльності Національної поліції України // *Правовий часопис Донбасу*. 2024. № 1 (86). С. 72-77;

Градун С.А. Правова регламентація використання поліграфа в секторі безпеки і оборони України // *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління*. 2024. № 3(2024). С. 67-80.

3. Методичні рекомендації пропонується використовувати у роботі слідчих органів досудового розслідування під час реалізації повноважень слідчого щодо проведення експертизи з використанням поліграфа.

На сьогодні в багатьох країнах поліграф застосовується у різних сферах суспільного життя. Застосування цього науково-технічного приладу сьогодні – це єдина процедура роботи з ідеальними слідами, ефективність якої підтверджена на практиці та фактично не має аналогів.

Зокрема, коли людина говорить неправду, відповідаючи на запитання, в неї відбуваються фізіологічні зміни – частішає пульс і дихання, підвищується тиск, посилюється потовиділення та ін. Поліграф має можливість виявляти та зафіксувати відповідні реакції, а експерт, що проводить дослідження, аналізує отримані результати та визначає, на які запитання особа відреагувала атипово.

Оскільки в Україні практика використання поліграфа набирає обертів, сформувався і відповідний ринок – виникли комерційні структури, які здійснюють виробництво (імпортування) поліграфів, їх продаж, підготовку фахівців тощо. В Україні пропонуються поліграфи державних виробників та працюють офіційні дилери світових виробників поліграфів, таких як «Axiton Systems Inc.» та «Lafayette Instrument Company». Також з'явилася і відповідна спеціальність – «поліграфолог».

З урахуванням міжнародного досвіду в Україні склалася практика використання поліграфа за такими напрямками:

- 1) для перевірки кандидатів перед прийомом на роботу в правоохоронні органи;
- 2) для перевірки діючих працівників;
- 3) розкриття та розслідування кримінальних правопорушень.

Але, якщо перший і другий напрями використання поліграфа в Україні не викликають особливих спорів у реалізації його можливостей, то третій напрям, який полягає у використанні поліграфа для отримання, зокрема доказів у кримінальному провадженні, супроводжується дискусіями щодо можливостей отримання таких доказів, форми і суб'єктів застосування цього технічного засобу.

При використанні поліграфа у діяльності щодо розкриття та розслідування кримінальних правопорушень потрібно враховувати такі положення:

- використання поліграфа передбачає дослідження внутрішнього стану особи, взаємозв'язку її психологічних особливостей із фізіологічними

реакціями на специфічні подразники, такі як запитання, зображення чи предмети;

- не існує ніяких специфічних фізіологічних реакцій, які можуть бути індикаторами неправди. Поліграф здатен виявити тільки стан тривожності людини у певний момент її тестування, тобто атипові реакції;

- частина 2 ст. 28 Конституції України забороняє проведення медичних, наукових чи інших дослідів над людиною без її вільної згоди (тобто для використання поліграфа потрібна письмова згода досліджуваної особи);

- існують особи, щодо яких недоцільним є діагностування за допомогою поліграфа (вагітні жінки, особи з психічними вадами, особи, які страждають на алкоголізм та наркоманію тощо);

- обстеження особи за допомогою поліграфа повинно здійснюватися кваліфікованим експертом у спеціально обладнаному приміщенні;

- обстеження особи за допомогою поліграфа є формою застосування спеціальних знань відповідною обізнаною особою;

- у кожному випадку потрібно визначати доцільність чи недоцільність використання поліграфа.

Поліграф є спеціальним технічним пристроєм, призначеним для отримання інформації про зміни фізіологічного стану людини під час проведення тестування.

Основна мета такого тестування полягає у встановленні емоційного напруження особи, яка піддається обстеженню, що може вказувати на її відвертість чи невідвертість при відповіді на запитання. Це засіб виявлення не самої правди або неправди, а відстеження реакцій людини (як змінюється її стан у зв'язку із запитаннями, що їй ставляться). Реакції містить у собі велику кількість змін в організмі: серцевий ритм, дихання, пульс, тиск, електричний опір шкіри тощо. Таким чином, прилад є тільки реєстратором об'єктивних параметрів, а їх суб'єктивну інтерпретацію здатний здійснити тільки відповідний фахівець.

Сучасний поліграф сертифікований в Україні і складається з таких елементів: 1) датчиків (їх підключають до тіла людини, завдяки чому можна отримувати та контролювати дані про психофізичний стан людини); 2) комп'ютера (найчастіше використовується сучасний ноутбук чи стаціонарний комп'ютер, завдяки якому робиться запис та обробляються отримані дані з датчиків); 3) вивідного пристрою (принтер, екран ноутбука чи комп'ютера), який відтворює реакції організму особи, яку тестують, у вигляді поліграм.

Міжнародний досвід використання поліграфа поліцією (США, Канаді, Ізраїлі, Угорщині та ін.) дозволяє дійти висновку, що він застосовується у багатьох країнах для отримання даних, які дозволяють визначити коло підозрюваних у вчиненні кримінальних правопорушень та отримати інші дані, що мають значення у кримінальному провадженні.

Проте у використанні поліграфа є кілька негативних моментів, на які звертають увагу дослідники. Зокрема, відзначається, що поліграф отримав шкідливий ореол безпомилкового «детектора брехні», що не відповідає дійсності. Найчастіше активне застосування поліцією поліграфа пов'язано із здійсненням психологічного впливу на підозрюваного (обвинуваченого) у вчиненні кримінального правопорушення з використанням панівного уявлення про безпомилковість вказаного технічного засобу. Під цим впливом допитувана особа, яка намагається приховати правду, ще до початку перевірки може змінити свою позицію і розповісти правду. Тобто позитивний результат досягається не у результаті використання поліграфа, а за рахунок психологічного впливу самого факту застосування «детектора брехні».

Ставлення правоохоронних органів до поліграфа як до «детектора брехні» викликає обґрунтовані заперечення, адже тести на поліграфі можуть легко трансформуватися від засобу перевірки доказів у спосіб тиску на обвинуваченого з метою отримання від нього відомостей. Можливість порушення ustalених правил доказування визнається перешкодою для визнання таких доказів у судах багатьох країн.

На даний час в системі МВС України успішно застосовують поліграфи українського виробника «Рубікон» та поліграфи американської компанії «Axiton Systems Inc.».

Порівняльний аналіз змісту українського державного стандарту технічних умов для поліграфів (ДСТУ 8692:2016) з американським ASTM E2439 свідчить про те, що між ними немає принципових відмінностей у вимогах щодо улаштування та принципів роботи поліграфа за винятком того, що в ДСТУ 8692:2016 усі положення розписні більш детально ніж щодо ASTM E2439.

На сьогодні правовою основою використання поліграфа є Конституція України, яка забороняє проведення медичних, наукових чи інших дослідів над людиною без її вільної згоди (ч. 2 ст. 28), а також положення ратифікованих Україною міжнародних правових актів (конвенцій), які визначають основоположні права і свободи людини. Водночас, враховуючі досить поширене застосування поліграфа у різних соціальних сферах, нормативне регулювання його використання здійснюється через прийняття низки нормативно-правових актів переважно відомчого характеру. В умовах дискусійності положень щодо достовірності оцінки результатів опитування осіб з використанням поліграфа та кваліфікації поліграфолога, створюються передумови порушень прав і свобод людини. З урахуванням таких обставин доцільним є прийняття єдиного Закону України «Про застосування поліграфа та захист прав осіб, які проходять дослідження», який має визначити правові, організаційні і психологічні основи застосування такого технічного засобу.

Єдиною формою використання поліграфа у кримінальному провадженні є психологічна експертиза. Порядок використання поліграфа у процесі проведення психологічної експертизи врегульовано Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженою наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5¹.

¹ Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 №53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 08.02.2025).

Інструкція встановлює особливості процедур призначення та проведення психологічної експертизи, включаючи методи, що використовуються. Один з таких методів – опитування з використанням поліграфа.

Проведення судової психологічної експертизи із застосування поліграфа (далі – СПЕВП) у кримінальному провадженні можливе на підставі статей 242-244, 322 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України). Потрібно зазначити, що оскільки така спеціальність, як «експерт-поліграфолог» відсутня в реєстрі атестованих судових експертів Міністерства юстиції України, поліграф під час проведення судово-психологічних експертиз використовує експерт-психолог. Згідно зі статтею 10 Закону України «Про судову експертизу» такий експерт повинен мати вищу освіту в галузі психології з освітнім ступенем не нижче магістра (освітньо-кваліфікаційним рівнем не нижче спеціаліста) та успішно пройти спеціальну підготовку, отримати відповідні кваліфікації судового експерта за спеціальністю «Психологія».

Об'єктами цього виду судової експертизи є психічно здорові особи (підозрюваний, обвинувачений, підсудний, виправданий, засуджений, свідок, потерпілий, позивач, відповідач: малолітні; неповнолітні; дорослого та похилого віку).

Як об'єкт цього експертного дослідження, проведеного із застосуванням поліграфа, розглядаються фізіологічні прояви перебігу психічних процесів, пов'язаних із сприйняттям, закріпленням, збереженням та подальшим відтворенням людиною інформації про якусь подію.

Предметом опитування із застосуванням спеціального технічного засобу - комп'ютерного поліграфа є отримання орієнтувальної інформації щодо:

- ступеня ймовірності повідомленої опитуваною особою інформації;
- повноти наданої опитуваною особою інформації;
- джерела отриманої опитуваною особою інформації;
- уявлень опитуваної особи про певну подію;

іншої орієнтувальної інформації, необхідної для конструювання версій розслідування певних подій.

Предмет дослідження, проведеного експертом – це психофізіологічні реакції, зумовлені кореляційною залежністю між стимулами, що пред'являються, і зміною психофізіологічного стану людини, які були встановлені (зафіксовані) під час тестування на поліграфі.

На основі аналізу реакцій на стимули експерт формулює висновок щодо проінформованості обстежуваної особи про подію. Він також має право висловити судження про можливі обставини отримання людиною інформації про подію (ймовірність її отримання безпосередньо у момент події).

Висновки з питань, поставлених експертом під час тестування, робляться з урахуванням комплексного аналізу отриманих під час дослідження даних, які мають відповідати вимогам, викладеним у статтях 101 і 102 КПК України. До цього висновку додаються результати поліграфічного та психологічного тестування.

До компетенції судового експерта-психолога належить формулювання висновків: про ступінь поінформованості обстежуваної особи про подію або її деталі, що цікавлять ініціатора експертизи, зумовлену наявністю (відсутністю) у неї психологічної установки на приховування значущої інформації, що сформувалася у зв'язку з конкретними обставинами певної події; про наявність або відсутність психологічної установки на приховування значущої для розслідування інформації про подію, яка стала підставою для проведення судово-психологічної експертизи з використанням поліграфа (далі – СПЕВП).

Підставою для СПЕВП відповідно до статті 7-1 Закону України «Про судову експертизу» є рішення суду, рішення органу досудового розслідування, або ж експертиза може бути ініційована за клопотанням інших осіб на основі договору з експертом чи експертною установою і здійснюється відповідно до встановленого процесуального порядку:

- 1) Постанова, що містить перелік запитань для їх розв'язання, яку слідчий погоджує з прокурором, або ж прокурор направляє його до відповідних експертних установ.

2) залучення експерта-поліграфолога для проведення СПЕВП, відповідно до частини 4 статті 38, частини 1 статті 243, а також пунктів 4 і 5 частини 2 статті 244 КПК України з покладанням на нього певних процесуальних обов'язків.

На сьогодні існує дефіцит атестованих експертів-поліграфологів у державних експертних установах. Єдиною державною установою, яка проводить СПЕВП, є Київський науково-дослідний інститут судових експертиз Міністерства юстиції України. Однак цей інститут не в змозі повністю задовольнити потреби всіх учасників кримінального провадження, які мають рівні права на використання спеціальних знань у процесі досудового розслідування.

Відповідно до статті 243 КПК України «Порядок залучення експерта» для проведення цього виду судової експертизи залучаються поліграфологи з недержавних установ, підприємств та компаній. З цією метою органи досудового розслідування, прокурор, слідчий суддя, суд або адвокат надсилають вмотивоване клопотання до керівника установи, яка спеціалізується на проведенні досліджень з використанням поліграфа. На підставі цього клопотання призначається СПЕВП для з'ясування питань, що сприятимуть розслідуванню кримінального провадження. Таким чином, відповідно до частини 4 статті 38, частини 1 статті 243, а також пунктів 4 і 5 частини 2 статті 244 КПК України до участі у кримінальному провадженні залучаються приватні експерти-поліграфологи як експерти. За результатами проведення СПЕВП оформлюється експертний висновок, який разом з іншими доказами є джерелом доказової бази в суді.

Також слід зазначити, що відповідно до статті 356 КПК України за клопотанням сторони кримінального провадження, потерпілого або за власною ініціативою суд має право викликати експерта для допиту з метою роз'яснення підготовленого ним висновку. Цей процес відбувається з дотриманням таких принципів, як надання експертом зобов'язання щодо добросовісного виконання своїх професійних обов'язків та попередження про кримінальну

відповідальність за надання завідомо неправдивого висновку. Експерту можуть бути поставлені питання щодо його освіти, методик, які він використовував під час проведення дослідження, а також підстав, на яких ґрунтувався його висновок. Роз'яснення експерта щодо його спеціальних знань надаються в письмовій формі і відповідно до ст. 99 КПК України можуть слугувати доказовою базою в суді. На нашу думку, подібні роз'яснення повинні бути оформлені відповідно до процесуальних вимог і відповідати змісту статті 102 КПК України «Зміст висновку експерта».

Доказове значення висновку СПЕВП визначається тим, що він може бути тільки ймовірнісним, оскільки показники цього приладу мають лише орієнтувальний характер для експерта. Якість висновку за результатами проведеного дослідження залежить від характеру поставлених перед експертом завдань, а також від низки інших факторів: рівня підготовки експерта; обсягу наданої експертові інформації; умов проведення дослідження; якості використаної апаратури і програмного забезпечення; обраної методики дослідження та ін.

Аналіз висновків спеціалістів та експертів, який проводився фахівцями, показав поширеність помилкових висновків. Тому врахування зазначених факторів є необхідним при прийнятті рішення щодо доцільності проведення у кримінальному провадженні СПЕВП.

Так, суди зазначають, що встановлення особливостей психічної діяльності та таких її проявів у поведінці особи, які мають юридичне значення та викликають певні правові наслідки, можуть з'ясовуватися лише шляхом призначення та проведення СПЕВП, а не експертного дослідження, тобто опитування із застосуванням спеціального технічного засобу – комп'ютерного поліграфа може проводитися виключно в межах психологічної експертизи з метою отримання орієнтувальної інформації, а не використовуватися як засіб доказування обставин, передбачених у ст. 91 КПК України. Опитування із застосуванням спеціального технічного засобу – комп'ютерного поліграфа суд сприймає як орієнтувальну інформацію для конструювання версій

розслідування. Згідно з позицією суду, висновки СПЕВІП можуть мати юридичну силу та значення у справі лише за умови наявності комплексу інших прямих доказів, що підтверджують винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення.

За умови дотримання вимог під час проведення СПЕВІП, таких як письмова згода досліджуваної особи на проведення експертизи, а також підготовка ґрунтовного висновку експертом-поліграфологом, дані, отримані в такий спосіб, можуть стати доказами, якщо вони:

- стосуються розслідуваної події кримінального правопорушення та сприяють встановленню обставин, що є предметом доказування;
- отримані з джерел, перелік яких закріплений у КПК України як доказ у суді;
- внесені до кримінального провадження у порядку, визначеному кримінальним процесуальним законодавством для кожного виду судових доказів.

Вивчення вироків з Єдиного державного реєстру судових рішень України² дозволяє стверджувати, що на основі сучасної законодавчої бази поліграф успішно використовується у вітчизняному кримінальному провадженні (як під час досудового слідства, так і в судовому провадженні) при проведенні психологічної експертизи. Аналіз 225 вироків, постановлених судами різних інстанцій у період з 2019 до 2023 року, свідчить про невинне зростання динаміки застосування поліграфа у кримінальному провадженні.

Проте здійснений нами аналіз судової практики дозволив визначити основні мотиви суду щодо можливості використання результатів психологічної експертизи, проведеної з використанням поліграфа, як джерела доказів у кримінальному провадженні, зокрема:

- особа, яка залучається для проведення дослідження з використанням поліграфа, повинна мати відповідну кваліфікацію та бути включеною до реєстру атестованих судових експертів – 18,2%;

² Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 08.02.2025).

- проведення дослідження з використанням комп'ютерного поліграфа можливе лише в межах проведення судової психологічної експертизи з метою одержання орієнтувальної інформації та його результати не можуть використовуватись у процесі доказування і самостійного значення не мають, лише в сукупності з іншими доказами – 23,2%;

- такий доказ, на думку суду, суперечить принципу безпосередності дослідження показань та не відповідає критерію допустимості доказу, встановленому ст. 86 КПК України – 11,9%;

- достовірність показань особи є предметом оцінки виключно суду – 14,5%;

- опитування з використанням комп'ютерного поліграфа не є джерелом доказів – 30,6%;

- перевірка показань особи за допомогою комп'ютерного поліграфа не є різновидом судових експертиз, окрім того відсутній нормативно-правовий документ, який би регулював проведення такої експертизи, висновок поліграфолога не є висновком експерта чи документом у розумінні КПК України – 10%;

- участь особи у проведенні психофізіологічного дослідження з використанням комп'ютерного поліграфа має бути добровільною – 24,1%;

- використання поліграфа як джерела вірогідної інформації про особу можливе лише у вузькому професійному колі, посилаючись на відомчі нормативні акти – 5,5%.

На основі наведеного можна дійти висновку, що результати СПЕВІП можуть містити помилкову інформацію. Однак відмова суду від урахування висновку експерта може призвести до суддівської помилки.

Отже, вважаємо, що висновки СПЕВІП можуть бути прийняті як доказ за умови дотримання певних вимог:

- поліграф має застосовуватися відповідно до чинного законодавства;
- процес його використання має бути документально зафіксований у протоколі процесуальної дії;

- результати дослідження, отримані за допомогою поліграфа, повинні бути долучені до матеріалів кримінального провадження;
- особа, яка проводить таке дослідження, повинна мати відповідну кваліфікацію та бути внесеною до реєстру атестованих судових експертів.

Слід зазначити, що висновок експерта може розглядатися як непрямий доказ і бути використаним у поєднанні з іншими доказами. Він може доповнювати зміст один одного та впливати з однієї обставини, що належить до предмета доказування, і слугувати основою для формулювання слідчих версій та прийняття процесуальних рішень.

Таким чином, пропонується нами **алгоритм дій органу досудового розслідування щодо проведення СПЕВП**, узагальнено має такий вигляд:

- 1) об'єктом СПЕВП є будь-який учасник кримінального провадження. Найчастіше це підозрюваний та обвинувачений;
- 2) суб'єктом проведення СПЕВП є експерт-поліграфолог;
- 3) предметом опитування із застосуванням спеціального технічного засобу – комп'ютерного поліграфа є отримання орієнтувальної інформації щодо:
 - ступеня ймовірності повідомленої опитуваною особою інформації;
 - повноти наданої опитуваною особою інформації;
 - джерела отриманої опитуваною особою інформації;
 - уявлень опитуваної особи про певну подію;
 - іншої орієнтувальної інформації, необхідної для конструювання версій розслідування певних подій;
- 4) до основних завдань СПЕВП належать:
 - виявлення серед підозрюваних осіб таких, які причетні до вчинення кримінального правопорушення, іншої протиправної дії;
 - звуження кола підозрюваних;
 - уточнення фабули і складу кримінального правопорушення, змісту іншої протиправної дії, скорочення кількості версій;

- виявлення членів та визначення структури злочинної групи, встановлення учасників групового кримінального правопорушення, ролі кожного злочинця;
- виявлення місця, де сховано викрадене майно або знаряддя вбивства, місця поховання трупу;
- пошук замовників убивства та його безпосередніх виконавців;
- виявлення неправдивих показань та встановлення особи чи групи осіб, що ініціювали приховування об'єктивної інформації;
- виявлення місць знаходження осіб, що перебувають в розшуку;
- виявлення псевдопотерпілих;
- виявлення осіб, що передають інформацію злочинцям;
- визначення достовірності оперативної інформації, що надходить від громадян;
- проведення обшуків приміщень;
- виявлення випадків самообвинувачення;
- усунення підозри у вчиненні кримінального правопорушення, якщо у обстежуваного відсутнє алібі;
- виявлення намірів до вчинення кримінального правопорушення тощо;

6) при проведенні СПЕВП використовуються загальновідомі в науковій практиці методики і такі, що пройшли державну атестацію, та їх авторські модифікації, що відбираються з урахуванням специфіки експертних досліджень і конкретних питань, поставлених перед проведенням психологічної експертизи;

7) орієнтовний алгоритм дій уповноважених осіб під час розслідування кримінального правопорушення, коли планується використовувати поліграф, в контексті організаційних заходів призначення та проведення психологічної експертизи:

- співробітник оперативного підрозділу здійснює збирання попередньої інформації про вчинене кримінальне правопорушення та визначає коло осіб, що можуть бути причетні до його вчинення;

- слідчий (уповноважена на те особа) проводить допит особи, щодо якої планується проведення СПЕВП. Цей допит здійснюється з метою визначення поінформованості особи про обставини вчиненого кримінального правопорушення із фіксацією цих відомостей, з зазначенням відомостей про можливі шляхи отримання нею відповідної інформації;

- слідчий (особа, що ініціює проведення СПЕВП) отримують згоду у довільній формі на проведення дослідження від особи, яка підлягає експертному дослідженню;

- експерт здійснює передтестову бесіду, проводить дослідження – опитування, виходячи з професійних розумінь щодо кримінального провадження;

- експерт складає висновок за результатами проведеної СПЕВП і надає особі, яка ініціювала проведення дослідження;

8) висновок експерта – це письмовий процесуальний документ, в якому відображено хід та результати (висновки) досліджень, проведених з питань, які поставлені особою, що залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, який доручив проведення експертизи і містить такі відомості:

- коли, де, ким (ім'я, освіта, спеціальність, свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта, стаж експертної роботи, науковий ступінь, вчене звання, посада експерта) та на якій підставі була проведена експертиза;

- місце і час проведення експертизи;

- хто був присутній при проведенні експертизи;

- перелік питань, що були поставлені експертові;

- опис отриманих експертом матеріалів та які матеріали були використані експертом;

- докладний опис проведених досліджень, у тому числі методи, застосовані у дослідженні, отримані результати та їх експертна оцінка;

– обґрунтовані відповіді на кожне поставлене питання;

9) для проведення дослідження орган (особа), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), надає експерту можливість провести психологічне обстеження підекспертної особи та матеріали справи.

Для проведення СПЕВП (з огляду на вік підекспертної особи та виходячи з питань, поставлених перед експертом) експерту необхідно надати: медичну документацію, особову справу, шкільні характеристики і характеристики з місця роботи, свідчення співучнів, педагогів, колег, друзів, знайомих, родичів та інших людей, з якими підекспертна особа близько спілкувалася. У свідченнях рідних та близьких мають бути відображені особливості її розвитку та поведінки, умов життя, оточення, притаманні їй схильності, захоплення, інтереси. За наявності також надаються щоденники, листи, зразки творчості підекспертної особи;

10) під час проведення СПЕВП досліджуються автентичні показання, тобто такі, які не залежать від будь-якого стороннього впливу або примусу.

Додаток 3

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

у яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Градун С. А. Дискусійні питання використання поліграфа в кримінальному провадженні. *Правовий часопис Донбасу*. 2023. № 2(83). С. 39–44.
2. Градун С. А. Доказове значення висновку психологічної експертизи із застосуванням поліграфа. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 3(2023). С. 43–46.
3. Градун С. А. Використання поліграфа у діяльності Національної поліції України. *Правовий часопис Донбасу*. 2024. № 1 (86). С. 72–77.
4. Градун С. А. Правова регламентація використання поліграфа в секторі безпеки і оборони України. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління*. 2024. № 3(2024). С. 67–80.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Градун С. А. Використання поліграфа під час проведення слідчих (розшукових) дій у районах проведення воєнних (бойових) дій. *Протидія кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Кропивницький, 27 жовтня 2022 року). Кропивницький, 2022. С. 320–323.
2. Градун С. А. Використання поліграфа в діяльності Національної поліції під час воєнного стану. *Наукові проблеми запровадження правового режиму воєнного стану в Україні: сучасний вимір: матеріали науково-практичного онлайн-заходу* (29 квітня 2022 р., м. Одеса). Одеса: ОДУВС, 2022. С. 60–61.
3. Градун С. А., Волобуєва О. В. Можливості використання поліграфа під час встановлення обставин дорожньо-транспортних пригод. *Розвиток сталої мобільності: глобальні та локальні рішення: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції* (м. Кропивницький, 15 листопада 2024 року). Кропивницький, 2024. С. 55–57.

